VICE VERSA

journalistiek over mondiale samenwerking

VOORJAAR 2019

Vechten voor progressieve waarden in Europa

Nico Keulemans
stuurt zijn lintje terug

Afrika 2030
naar een nieuw verhaal

Vijftig jaar na de Nobelprijs
leven Tinbergens ideeën voort

VICE VERSA

journalistiek over mondiale samenwerking

Colofon

Uitgever Stichting Vice Versa
Hoofdredactie Marc Broere
Programma's Ayaan Abukar
Eindredactie Edward Geelhoed
Productie Angelique Chin
Medewerkers aan dit nummer
Ayaan Abukar, Hans Beerends, Marc van Dijk, Leonard Fäustle, Paul Hoebink, Jan-Albert Hootsen, Ellen Mangnus, Bram Posthumus, Niels Posthumus, Jan Pronk, Nicholas Réméné en Joris Tielens

Art director en vormgever
Selma Sofie van Gorkum
Omslag Selma Sofie van Gorkum
Drukker Veldhuis Media
Redactieadres Vice Versa
Mauritskade 63, 1092 AD Amsterdam
Website www.viceversaonline.nl
E-mail info@viceversaonline.nl
Telefoon 06 57 81 27 24

Lidmaatschap van *Vice Versa* kost 48 euro per jaar of 25 euro voor studenten.

Informatie over abonnementen en aanvraag losse nummers
Website abonnement.viceversaonline.nl
E-mail abonnementen@viceversaonline.nl

VOORJAAR 2019
Jaargang 53, nummer 1

Hoofdredactioneel commentaar

Het is een van de mooiste verhalen die de afgelopen jaren in *Vice Versa* verschenen: het interview dat Marc van Dijk maakte met Nico Keulemans. Een gedecoreerd ontwikkelingswerker die zelden zo trots was als op dat moment vlak voor zijn pensionering, toen hij werd benoemd tot officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Een kwart eeuw later schrijft hij op 88-jarige leeftijd in een brief aan de Kanselarij der Nederlandse Orden: 'Zeer tot mijn spijt neem ik afstand van deze koninklijke onderscheiding. Ik ben tot deze uitzonderlijke stap gekomen uit protest tegen de sluipende ontmanteling van de rechtsstaat die Nederland is. Van deze rechtsstaat-in-naam wens ik niet langer de versierselen te dragen.'

Toen Keulemans na zijn pensionering weer in Nederland ging wonen, kreeg hij steeds meer contact met vluchtelingen die in zijn dorp waren gehuisvest. Hij kreeg zo te horen wat zij en hun families aan den lijve ondervonden. Aanvankelijk dacht Keulemans nog dat het om incidenten ging en dat ook de Immigratie- en Naturalisatiedienst wel eens een fout maakt.

Maar langzamerhand begon hij te denken: er klopt hier iets niet. Onschuldige mensen worden gedetineerd om te worden uitgezet; mensen die naar een ziekenhuis moeten voor een medisch onderzoek krijgen als een echte crimineel een broekstok die over de volle lengte vastzit aan het been, om wegrennen onmogelijk te maken; hij hoorde verhalen over mensen die zich een ogenblik opstandig gedragen en meteen in een isoleercel belanden totdat ze zijn bedaard; hoe een Bosnisch-Servisch gezin met vier kinderen midden in de nacht door vijftien man Marechaussee en politie onder luid lawaai werd overvallen en het land werd uigezet.

Dichter Remco Campert schreef eens dat iedere vorm van verzet begint met het stellen van een vraag. En dat deed Nico Keulemans: 'Dan vraag ik me af in hoeverre de staat dit allemaal mag doen. In hoeverre botst dit niet alleen met mijn rechtsgevoel, maar is het ook in strijd met internationaal recht? Met verdragen die Nederland heeft ondertekend, maar waaraan het zich kennelijk niet meer gebonden voelt? [...] Telkens blijkt dat asielzoekers hier op een brute, onrechtmatige wijze worden behandeld tijdens of voor hun uitzetting. De Tweede Kamer en de regering weten ervan.'

Wij hebben groot respect voor de stap die Nico Keulemans heeft gezet en zijn hem zeer dankbaar dat hij zijn indrukwekkende maar ook emotionele verhaal met ons wil delen.

Marc Broere en Ayaan Abukar

4. **Het afgelegde lintje**
Nico Keulemans over de rechtsstaat
door Marc van Dijk

7. **Een derde, vrije ruimte**
de column van Ayaan Abukar

8. **De moord op de Ikon-journalisten**
In El Salvador komt een rechtszaak in zicht
door Jan-Albert Hootsen

12. **De derde wereld op je cv**
Judith van de Kamp over tropengangers
door Marc Broere

Boekbesprekingen
14. David Renkema – *Geloven in een betere wereld*
door Hans Beerends
15. Peter van Dam – *Wereldverbeteraars*
door Hans Beerends

16. **De methodiek van Tinbergen**
Achttien lessen van de Nobel-laureaat
een essay door Jan Pronk

20. **Europees idealisme**
Dubbelinterview met Samira Rafaela en Dirk-Jan Koch
door Ayaan Abukar en Marc Broere

25. **Sigrid Kaag: twitteraar en reiziger**
de column van Paul Hoebink

26. **Afrika-dossier**

28. **Tussen 'hopeloos' en 'in opkomst'**
De beeldvorming van een heel werelddeel
door Niels Posthumus

32. **Dia Sacko: 'Mali is cultuur'**
De zoektocht naar een zelfbeeld
door Bram Posthumus

34. **Stembusgang anno 2019**
Hoe vrij en vreedzaam zijn de verkiezingen?
door Niels Posthumus

37. **Ommezwaai in Ethiopië**
Premier Abiy Ahmed voedt de hoop
door Niels Posthumus

40. **Machtscontrole op internet**
Jessica Musila over de technologische opties
door Niels Posthumus

42. **De handel gaat mank**
Ontleding van de partnerschapsakkoorden
door Joris Tielens

46. **Van Afrikaanse makelij**
Zabbaan: biosapjes uit Bamako
door Bram Posthumus

50. **Wie vertelt het verhaal?**
Een rondetafelgesprek over al het Afrikaanse
door Joris Tielens

54. **Frantz Fanon en de ontwikkelingstaal**
filosoferen met Ellen Mangnus

‘Ik stuur mijn lintje terug’

Trots en dankbaar was Nico Keulemans toen hij door de koningin geridderd werd, na een leven vol ontwikkelingswerk. Nu stuurt de 88-jarige zijn onderscheiding terug. Hij herkent de rechtsstaat Nederland niet meer.

Tekst: Marc van Dijk
Beeld: Leonard Fäustle

Jarenlang heeft hij over deze stap nagedacht, hij is nu eenmaal ‘aarzelend van aard’, zegt hij zelf. Maar hij is de twijfel voorbij. Nico Keulemans zal zijn koninklijke onderscheiding terugsturen.

Het gaat hem aan het hart; zelden in zijn lange leven is hij zo vereerd geweest als toen hem het nieuws bereikte dat hare majesteit de koningin hem bevorderde tot officier in de Orde van Oranje-Nassau. Het was een erkenning voor zijn levenswerk.

In uiteenlopende landen in Afrika, Azië en het Midden-Oosten heeft hij gewoond en gewerkt, eerst als landbouwkundig ingenieur namens de Voedsel- en Landbouworganisatie van de VN, hij was gespecialiseerd in graslandsystemen en irrigatie. Later werd hij rampenhulpcoördinator bij de Wereldraad van Kerken, opererend vanuit het hoofdkantoor in het Zwitserse Genève.

Als overstromingen, oorlogen of aardbevingen mensen hadden ontheemd, probeerde hij ter plekke de hulpgelden van de internationale protestantse kerken goed terecht te laten komen. Hij zag humanitaire rampen in Armenië, Servië, Rwanda, Haïti, Bangladesh en tal van andere landen.

‘Ik zat vlak voor mijn pensionering tamelijk moegestreden in Genève en kreeg plotseling te horen dat ik overmorgen een lintje zou krijgen’, zegt Nico Keulemans. ‘De tranen sprongen me in de ogen.’

Dat was in april 1994. Vijfentwintig jaar later schrijft Nico Keulemans in een brief aan de Kanselarij der Nederlandse Orden: ‘Zeer tot mijn spijt neem ik afstand van deze koninklijke onderscheiding. Ik ben tot deze uitzonderlijke stap gekomen uit protest tegen de sluipende ontmanteling van de rechtsstaat die Nederland is. Van deze rechtsstaat-in-naam wens ik niet langer de versierselen te dragen.’

Het naambordje naast zijn voordeur in Woudenberg is een reliek uit zijn internationale verleden; de familienaam Keulemans staat er niet alleen in het Nederlands maar ook in het Arabisch. Het stamt uit Tunis, waar in 1960 zijn zoon Chris geboren werd. Er volgden vier dochters. De kinderen groeiden op in Tunesië, Burkina Faso, Irak, Indonesië en deels in Nederland.

Chris Keulemans, die is meegekomen met de interviewer en de fotograaf: ‘Mijn vader leerde altijd de taal; hij ging veel op bezoek bij zijn medewerkers, nodigde ze regelmatig bij ons thuis uit. Hij leefde nooit in een expatbubbel. Hij spreekt nog steeds aardig Arabisch.’

Dat laatste heeft ervoor gezorgd dat zijn beeld van Nederland begon te kantelen, na zijn pensionering. Nico Keulemans raakte in gesprek met – onder anderen – Irakese asielzoekers. Wat ze hem vertelden, choqueerde hem.

In de lichte woonkamer, waar de negentigjarige Gerrie Keulemans-Haars en zoon Chris de thee en gebakjes verzorgen, doet Nico Keulemans zijn verhaal.

‘Toen wij definitief terugkwamen in Nederland, na twee perioden van twaalf jaar in uiteenlopende landen, dachten we dat we rust zouden nemen en weinig meer met het buitenland te maken zouden krijgen. Het liep anders.

‘Toevalligerwijs kregen we nogal wat contact met de Irakezen die hier in het dorp bleken te zijn gehuisvest. Zodoende kregen we te horen wat zij en hun families aan den lijve ondervonden. Aanvankelijk dacht ik steeds: ach, ook de Immigratie- en Naturalisatiedienst maakt af en toe eens een fout. Maar langzamerhand ging ik denken: er klopt hier iets niet.’

Wat klopt er niet?

‘De onnodige en mensonwaardige misstanden zijn structureel. Ik ben een meelevend christen. De kerken van Zeist en Soest delen hun gemeentegrond met kamp Zeist, dat gebruikt wordt als detentiecentrum voor uit te zetten vreemdelingen. De kerken hebben terecht protesten georganiseerd tegen het feit dat onschuldige mensen worden opgesloten in een omheind kamp.

‘Ik weet niet beter of je mag mensen zonder strafblad helemaal niet detineren. Ik heb zelf gezien hoe de overheid rond kamp Zeist een hoog hek heeft gebouwd, ramkraakbestendig, vlak na de economische crisis van 2008. Ik dacht: niet alleen worden mensen hier onrechtmatig behandeld, het is een vertoning die erg duur is en die de plank volslagen misslaat.’

Misschien zijn zulke kampen nodig omdat uitgeprocedeerde mensen anders in de illegaliteit verdwijnen?

‘Nederland heeft het recht om mensen die hier niet mogen blijven terug te sturen – niet iedereen die zich hier meldt in de hoop op een beter bestaan is een politieke vluchteling. Maar dan hoor ik dat mensen die naar een ziekenhuis moeten voor een medisch onderzoek een broekstok krijgen, die over de volle lengte vastzit aan het been, om wegrennen onmogelijk te maken.

‘En ik hoor dat mensen die zich een ogenblik opstandig gedragen in een isoleercel belanden, totdat ze zijn bedaard. Dat zijn methoden die zelfs in gevangenissen met een zwaar regime spaarzaam worden toegepast. Dan vraag ik me af in hoeverre de staat dit allemaal mag doen.

‘In hoeverre botst dit niet alleen met mijn rechtsgevoel, maar is het ook in strijd met internationaal recht? Met verdragen die Nederland heeft ondertekend, maar waaraan het zich kennelijk niet meer gebonden voelt?’

Hij spreekt in gebeeldhouwde taal, zoals mensen van zijn generatie dat nog kunnen. Het geeft zijn woorden iets afstandelijks, maar de emotie is voortdurend voelbaar. Hij wiebelt met zijn voeten en tijdens het spreken worden zijn ogen af en toe vochtig.

‘Ik zal u nog een voorbeeld geven. In 2006 werd de familie Bibić uitgezet, een Bosnisch-Servisch gezin uit het zuiden van Joegoslavië; vader, moeder en vier kinderen. Er was veel lokaal protest tegen die uitzetting. Ze zijn midden in de nacht door vijftien man marechaussee en politie overvallen onder luid lawaai.

‘Vader en oudste dochter stribbelden nog even tegen, maar werden uiteraard overmeesterd. Ze zijn afgevoerd naar detentiecentrum Rotterdam Airport en vervolgens uitgevlogen. Dit gebeurde nota bene enkele dagen vóórdat de rechter zich in laatste instantie zou uitspreken over de zaak.

‘Ik ben in de jaren vijftig getraind als infanterist bij de Nationale Reserve. Ik heb geleerd hoe je te werk gaat als je bij het krieken van de dag de vijand moet overmeesteren. Je moet met minstens drie tegen één zijn en je moet luid schreeuwen. Dat Nederland zulke overvaltechnieken toepast op ongewapende burgers… ik kan het niet begrijpen.’

Gaat het niet om incidenten?

‘Dat heb ik mezelf ook lange tijd voorgehouden. Maar er verschenen de afgelopen twee decennia stapels rapporten waaruit het tegendeel blijkt – van Amnesty International, de Nationale Ombudsman, de Inspectie Veiligheid en Justitie en tal van adviescommissies.

‘Om maar te zwijgen van de documentaires en reconstructies in kranten en tijdschriften. Telkens blijkt dat asielzoekers hier op een brute, onrechtmatige wijze worden behandeld tijdens of voor hun uitzetting. De Tweede Kamer en de regering weten ervan.’

Daarmee is het nog geen beleid.

‘Ik weet dat ik onderscheid moet maken tussen mogelijke misdragingen van uitvoerende instanties en bewust gevoerd beleid. Maar ik ben na al die jaren langzamerhand tot de overtuiging gekomen dat de overheid bepaalde internationale rechtsregels consequent overtreedt, dat zeer goed weet, dat in feite bewust doet.

‘Ik heb al zo vaak gedacht, in een vlaag van woede: ik moet in opstand komen. Ik stuur mijn koninklijke onderscheiding terug. De afschaffing van het kinderpardon, inclusief de discretionaire bevoegdheid, was voor mij de druppel. Men gaat er kennelijk

vanuit dat er in de toekomst geen fouten meer worden gemaakt en dat er geen mensen meer tussen wal en schip zullen vallen. Maar is er iets dat daarop wijst?

'Voor mij was het ineens helder, ik dacht: waarom zou ik nog wachten? Ik draag mijn onderscheiding al jaren niet meer, omdat ik die wrevel voel. Laat ik nu maar duidelijk zijn. Ik loop niet weg, ik laat mijn stem horen. Ik stuur haar terug.'

'De afschaffing van het kinderpardon *was voor mij de druppel'*

Nico Keulemans weet hoe het is om machteloos te zijn tegenover een staat. Hij werd in 1931 geboren in Pontianak, als zoon van een apotheker van het Nederlands-Indisch leger, op Borneo. Zijn vroege tienerjaren bracht hij door in een Jappenkamp, gescheiden van zijn vader, moeder, broers en zussen, die in andere kampen zaten. Ze overleefden het allemaal en hij zal niet uit zichzelf erover beginnen.

Of hij mede door deze ervaring iets herkent in de situatie van de vluchtelingen? 'Ik denk van wel. Het is niet goed voor me geweest, maar ik ben er niet beschadigd uitgekomen, zoals vele anderen – die hadden het zwaarder of konden het niet eens navertellen. Na de oorlog moesten wij uiteindelijk ook vluchten, maar wij kregen wel begeleiding van geharde Britse militairen. En we hadden een veilig land om naar terug te keren.'

Na de oorlog ging hij tropische landbouwkunde studeren in Wageningen, ontmoette op een christelijk studentenkamp zijn vrouw en trok met haar de wereld in voor de Verenigde Naties. Toen op 5 juni 1967 de Zesdaagse Oorlog uitbrak, ondervond hij zelf hoe het is om in den vreemde staatsvijand te zijn.

'Ik was op dat moment projectleider in Bagdad. Amerika, Engeland, Duitsland en Nederland werden door Irak ervan beschuldigd medeplichtig te zijn aan de Israëlische verrassingsaanvallen. Plotseling waren wij dus burgers van een vijandig land. Toen maakte onze Soedanese *chef de mission* het ons duidelijk dat men ons niets zou doen als we ons netjes gedroegen.

'We waren als gasten gekomen en gasten zijn in de islamitische wereld heilig. Zelfs als je de vijand bent, zullen ze je correct blijven behandelen – dat hebben we toen maandenlang ondervonden. Wij zijn niet opgesloten of argwanend bejegend. Vergelijk dat eens met de manier waarop Nederland nu met vreemdelingen omgaat, ongeacht of ze vijandig zijn.'

Even valt hij stil. 'Misschien maakt een jurist in een paar tellen gehakt van mijn verhaal. Ik kan enkel spreken vanuit mijn rechtsgevoel. Mijn bezwaren zijn niet primair juridisch, maar moreel.

'Ik kan niet begrijpen dat kinderen die hier geboren zijn, die al een groot deel van hun opvoeding en opleiding hier hebben genoten, geen recht hebben om burger van dit land te blijven of te worden. Net zomin kan ik begrijpen dat de armoede en de tweedeling in Nederland nog steeds toenemen. En dat ontwikkelingssamenwerking is afgeschaft; dat is handelsstrategie geworden.'

De thee is op, het is tijd voor de foto. Zoon Chris, die ademloos heeft geluisterd: 'Ik krijg het beeld van een jongeman en een jonge vrouw die de wereld introkken om honger en ellende te bestrijden. Dat konden ze voornamelijk doen dankzij de Nederlandse staat, dus ze hadden alle reden om te denken dat ze gelijk opliepen met hun land. Maar bij thuiskomst voelde het niet meer zo.'

De fotograaf heeft een studio geïmproviseerd en spontaan poseert Nico Keulemans stralend met zijn vrouw, die graag buiten het interview wilde blijven, maar die alles heeft gevolgd en hem volledig steunt.

Dan komt de koninklijke onderscheiding tevoorschijn en staat hij ineens in zijn eentje met dat glimmende ding voor de camera. Zijn gezicht betrekt. Het gewicht van zijn woorden wordt zichtbaar. Sommige mensen mogen luchtig of schamper doen over hun lintje, daar is in huize Keulemans geen sprake van.

Het is juist de waarde die hij aan de onderscheiding hecht die de keuze zo pijnlijk maakt. Hij is Nederlands hervormd – net als het koningshuis – en heeft de band met de Oranjes altijd geëerbiedigd, tot op de dag van vandaag. 'Ik heb het grootste respect voor mijn generatiegenoot en voormalige vorstin Beatrix. Zij en prins Claus bewezen Nederland grote diensten, denk ik.'

Hij heeft het tweetal ooit ontmoet, toen ze een staatsbezoek brachten aan Zwitserland. In zijn brief aan de Kanselarij betuigt hij zijn steun aan de huidige koning, maar ook aan de voormalige koningin.

Hij zegt over haar: 'Als constitutioneel staatshoofd kon zij nu eenmaal niet ingrijpen als de overheid onrecht begaat, ook al tonen haar uitspraken en onbesproken levenswandel dat zij hecht aan gerechtigheid en barmhartigheid.'

Zijn brief aan premier Rutte, waarin hij zijn actie motiveert, sluit hij als volgt af: 'Het wordt tijd dat we tot bezinning komen en de status van Nederland herstellen als een echte rechtsstaat.'

Of het iets zal uithalen weet hij niet. Misschien zijn er wel meer mensen van zijn generatie of de generaties daarna die zijn actie niet alleen begrijpen, maar zelfs willen navolgen. 'Dat kan zeker en dat zou ik met interesse volgen, maar het staat los van mijn persoonlijke afweging – ik kan niets anders doen dan dit.' ●

Een derde, vrije ruimte

Ayaan Abukar

Tijdens een weekeinde met vriendinnen in Londen vroeg een van ons aan de Uber-chauffeur: 'Waar kom je vandaan?' Het ontlokte aan hem een geërgerd antwoord, een paar tellen later: 'Hiervandaan.' Waarop de vriendin de vervolgvraag stelde: 'Nee, ik bedoel: waar kom je echt vandaan?' De chauffeur haalde de koffers snel uit de achterbak en vertrok zonder respons, ons in verwondering achterlatend.

Onderweg naar het hotel ontstond er een discussie. Ik was verbaasd over de vraag, die me een gevoel van déjà vu gaf. De meest gehekelde vraag onder migranten werd gesteld door een Afro-Nederlandse vrouw die 25 jaar in Nederland woont. De man die – gebaseerd op zijn uiterlijk – Indiase of Pakistaanse wortels had, is waarschijnlijk in Groot-Brittannië geboren, evenals zijn ouders.

Een deel van de groep begreep niet waarom hij niet kon zeggen dat zijn voorouders uit Zuid-Azië kwamen. Waarom veroorzaakt de vraag zoveel boosheid? Ze begrepen niet waarom men het blijkbaar van belang vindt om aspecten van hun culturele identiteit te blijven vieren – zoals muziek, eten, ceremonies bij huwelijken en begrafenissen –, maar toch moeite heeft met het antwoorden op de vraag: waar kom je vandaan?

Ik moest denken aan mijn eigen boosheid wanneer autochtone Nederlanders mijn Surinaamse, Marokkaanse of Turkse vrienden, die zijn geboren en getogen in Nederland, deze vraag stellen. En aan het verdriet van mijn dochter, die op haar vierde na herhaling van 'waar kom je ècht vandaan?' moest zeggen dat haar ouders uit Afrika komen.

Haar eerste reactie – 'ik kom uit Nederland, juffrouw' – was niet genoeg. De juf vroeg net zo lang door totdat ze in verwarring antwoordde. Je zou denken aan een typische scène uit de tv-serie *De luizenmoeder*, maar helaas was dit waargebeurde verhaal een keerpunt in de identiteitsvorming van een meisje dat tot dan toe volkomen ervan uitging dat ze Nederlands was.

De ironie is dat de vraag ook bij bezoek aan landen van herkomst wordt gesteld. Daar ben je als Afro-Europeaan lid van de diaspora en is de meest gestelde vraag ook: waar kom je vandaan? Men ziet en hoort dat we elders zijn opgeroeid. In landen met grote diasporagemeenschappen – zoals Somalië – gaat dat zover dat men speciale diasporapasjes maakt tijdens conferenties voor de groep die uit Noord-Amerika, West-Europa of Australië komt.

We worden ingedeeld onder de diasporakolom bij de inschrijfbalie. Er wordt een beroep gedaan op je loyaliteit, want je bent een van hen, maar tegelijkertijd moet je je gedrag aanpassen, anders ben je een buitenstaander. Het is een contrast dat werken en leven in de landen van herkomst vaak zwaar maakt, maar ook in de weg staat van een zorgeloos leven in Europa. Het leven van een 'binnen- en buitenstaander' kan moeizaam zijn.

De complexiteit van identiteit is daarmee samengevat in een simpele vraag, die meestal uit nieuwsgierigheid wordt gesteld. De steller kan dan wel benieuwd zijn, maar wie het antwoord moet geven wordt direct en indirect belast met de behoefte van de ander om meer te weten over de migratiegeschiedenis in relatie tot de identiteit.

Zo klinkt het: je hoort híer niet thuis, maar elders. Of in een herkomstland: ken je plek, je weet niet beter. En dat is de onderlaag die pijn doet. Het raakt soms een open zenuw van een persoonlijke zoektocht naar identiteit en *belonging* van een groep die van hier en van daar is.

Het mooiste zou zijn als men dat erkent en in die zoektocht een derde ruimte opeist waarin de vraag niet meer relevant is, waarin de nieuwe generaties die zich thuis voelen op verschillende plaatsen geen verantwoording hoeven af te leggen aan wie dan ook.

Ayaan Abukar is politicoloog, projectcoördinator bij Vice Versa *en expert inzake internationale veiligheid, migratie en ontwikkeling*

De hinderlaag is niet verjaard

De plaats waar de vier Nederlandse Ikon-journalisten op 17 maart 1982 zijn vermoord

Lang leek het dat de daders van de moord op vier Nederlandse journalisten in El Salvador – tijdens de burgeroorlog, in 1982 – nooit voor de rechter zouden komen. Maar sinds kort loopt er een strafrechtelijk onderzoek, aangejaagd door Salvadoraanse activisten met steun van de Nederlandse ambassade. 'We moeten ons niet gewonnen geven.'

Tekst: Jan-Albert Hootsen

'Pas op, het is hier nogal steil', waarschuwt Óscar Antonio Pérez. Hij strompelt door de geul, tussen het droge, gele gras, naar beneden. 'Het is niet veel verder meer. Daar, na dat heuveltje.'

Voorbij de laatste flinke bobbel in het glooiende landschap van het noorden van El Salvador loopt Pérez een open veld in, omringd door wat bomen. Iets verderop, tussen de schaduw, ligt een kleine greppel. Het is stil, er staat amper wind en de ochtendkoelte begint al weg te trekken. Een groepje koeien staat er verveeld bij.

'Als je om je heen kijkt, zie je dat de journalisten geen schijn van kans hadden', zegt Pérez peinzend. 'Ze waren van drie kanten omsingeld, op zo'n manier dat ze niet weg konden komen.'

Het veldje nabij Chalatenango, een slaperig plaatsje op dertig kilometer van de grens met Honduras, ligt er nu vredig bij. Maar dit is waar op 17 maart 1982 de vier Nederlandse Ikon-journalisten Koos Koster, Hans ter Laag, Joop Willemsen en Jan Kuiper door Salvadoraanse militairen in een hinderlaag zijn doodgeschoten.

De Ikon-journalisten Koos Koster, Jan Kuiper, Joop Willemse en Hans ter Laag nadat ze zijn verhoord door de autoriteiten; deze foto belandde in de kranten

Het viertal, dat namens de Ikon verslag deed van de bloedige burgeroorlog in het kleine Midden-Amerikaanse land, had die dag afgesproken met leden van het Front Farabundo Martí voor Nationale Bevrijding (FMLN), de linkse guerrillabeweging die in een hevige strijd was verwikkeld met de Salvadoraanse militaire dictatuur.

In het conflict kwamen tienduizenden mensen om en werden talloze gruweldaden gepleegd door het leger en aan de regering gelieerde doodseskaders, waaronder de massaslachting van bijna duizend ongewapende burgers in het plaatsje El Mozote, de moord op aartsbisschop Óscar Romero en op zes jezuïeten.

Ook de vier Nederlandse journalisten zouden slachtoffer worden van het geweld. Op 11 maart werd het Ikon-team door agenten in burger verhoord, nadat een papiertje met de naam van Koster op het lichaam van een dode guerrillero was gevonden. De volgende dag belandde een foto van de verslaggevers in regeringsgezinde kranten, met de beschuldiging dat ze de guerrilla zouden steunen. Enkele dagen later besloot het team alsnog naar het noorden van het land te trekken, in de hoop met FMLN-leden te kunnen spreken.

Na een autorit van anderhalf uur maakten ze contact met twee guerrillero's en vervolgden ze hun tocht naar een FMLN-kamp te voet. Veel verder kwamen ze niet; op tweehonderdvijftig meter van de weg werden ze omsingeld door vijfentwintig soldaten en doodgeschoten.

Óscar Antonio Pérez is zichtbaar ontdaan op de plaats waar de moord zich bijna 37 jaar geleden voltrok. 'Het is bedrukkend om hier te zijn, het is een symbolische plaats', zegt hij. 'Niet alleen voor Nederland, ook voor El Salvador. Wat hier gebeurde was een van de grootste misdaden die in het gewapende conflict zijn gepleegd.'

Pérez is de voorzitter van Comunicándonos, een stichting in hoofdstad San Salvador. De groep zet zich in voor zaken als persvrijheid, democratisering en het milieu door middel van communicatiecampagnes en heeft een eigen nieuwssite: *Voces*. Sinds enkele jaren zijn Pérez en Comunicándonos intiem betrokken bij de zaak van de vermoorde journalisten.

'Het is voor ons van groot belang', vertelt Pérez in het kantoor van Comunicándonos. 'In de eerste plaats kregen we interesse omdat we zelf journalisten zijn. Het is een uiterst emblematische zaak. Met de moord op de Nederlanders is in El Salvador een gordijn van straffeloosheid gecreëerd. Als deze moorden in 1982 waren onderzocht, als de misdadigers waren gearresteerd en voor het gerecht gebracht, dan waren de levens van vele andere journalisten in El Salvador wellicht gespaard. In plaats daarvan werd het een symbool voor rechteloosheid.'

Ze werden omsingeld door *vijfentwintig soldaten en doodgeschoten*

Lang leek het erop alsof er nooit serieus onderzoek zou worden gedaan naar het ombrengen van de vier verslaggevers, laat staan dat er iemand zou worden gestraft. Sergeant Mario Canizales Espinoza, die de hinderlaag overzag, hield aanvankelijk vol dat de journalisten waren omgekomen bij een schietpartij tussen militairen en guerrillero's. Het Salvadoraanse leger zou dat standpunt lang volhouden, tot het einde van de burgeroorlog, elf jaar later.

In 1993 werd die officiële versie evenwel van tafel geveegd door de waarheidscommissie, die onderzoek deed naar in het conflict gepleegde oorlogsmisdaden, waaronder verdwijningen, martelingen, massaslachtingen en politieke moorden. De commissie werd kort na het einde van de burgeroorlog – in 1992 – opgezet door de Verenigde Naties en deed acht maanden onderzoek, waarin het meer dan tweeduizend getuigen verhoorde.

In het rapport dat de commissie in '93 publiceerde, bleek dat de dood van de Nederlandse journalisten allesbehalve een ongeluk was en het vermoeden dat al langer bestond werd bevestigd. De moord was een dag eerder beraamd door Mario Reyes Mena, een kolonel die was gevestigd in de El Paraíso-basis. Reyes Mena en andere officieren hadden ontdekt dat het Ikon-team de volgende dag contact zou maken met de guerrilla en besloten een hinderlaag op te zetten. De bij de moorden betrokken militairen lagen op 17 maart al sinds vroeg in de ochtend op de journalisten te wachten, zo stelde het rapport.

Die conclusies leidden alleen niet tot arrestaties; in '93 keurde het parlement een amnestiewet goed, waardoor vervolging voor oorlogsmisdaden in El Salvador onmogelijk werd. Zestien jaar zou de situatie niet veranderen, het land werd geregeerd door de conservatieve Arena-partij, die hechte banden heeft met het leger en nooit interesse toonde in het ophelderen van de gruweldaden uit de oorlog.

Maar het politieke klimaat veranderde in 2009, toen Mauricio Funes van het FMLN – dat na het conflict is omgevormd tot politieke partij – werd verkozen tot president. In 2016 verklaarde het Constitutioneel Hof dat de amnestiewet ongrondwettelijk was, waardoor het ineens mogelijk werd om de daders (volgens de waarheidscommissie vooral militairen) te vervolgen.

De amnestiewet is ongrondwettelijk verklaard, *waardoor het mogelijk werd de daders te vervolgen*

Voor Óscar Pérez en aan Comunicándonos gelieerde advocaten van de Salvadoraanse Vereniging voor Mensenrechten was met het annuleren van de amnestiewet het moment gekomen om de zaak van de vermoorde Nederlanders te steunen.

'Onze interesse was eerder ontstaan, toen we een boek over persvrijheid in Midden-Amerika opdroegen aan de vier journalisten', zegt Pérez. 'Tijdens een evenement in Nicaragua kwamen we in contact met iemand van de Nederlandse ambassade, aan wie we vroegen om exemplaren op te sturen naar familieleden.'

Mede dankzij het contact met de ambassade in Costa Rica, die ook de belangen in El Salvador behartigt, konden Pérez en de zijnen vaart zetten in de zoektocht naar gerechtigheid. In maart vorig jaar vroegen ze het Openbaar Ministerie van El Salvador een strafrechtelijk onderzoek te openen en werden daarin bijgestaan door Peter Derrek Hof, de ambassadeur in Costa Rica.

'Ik ben in oktober 2016, kort nadat de amnestiewet was afgeschaft, naar El Salvador gegaan', vertelt Hof. 'Ik wilde weten wat de uitspraak betekende. Bij dat eerste bezoek ging ik in gesprek met het Hooggerechtshof en met Comunicándonos, tijdens een vervolgbezoek ben ik bij het Openbaar Ministerie geweest om het belang te onderstrepen dat Nederland hecht aan heropening van de zaak.'

Kort daarop werd de ambassade benaderd door Pérez, waarna het balletje ging rollen. Comunicándonos en de Vereniging voor Mensenrechten lieten het Hof weten dat ze de zaak heropend wilden zien en een dossier wilden laten aanmaken. De ambassade besloot het initiatief te steunen en te financieren.

In maart vorig jaar volgde aangifte, ingediend door Comunicándonos en de Vereniging, die waren gemachtigd door Gert Kuiper, wiens broer Jan was vermoord.

Peter Derrek Hof vergezelde de organisaties bij het indienen, 'om een signaal af te geven', zegt hij. 'Nederland vindt het belangrijk dat er 37 jaar na dato gerechtigheid komt en El Salvador wil in het reine komen met de geschiedenis. Het is ook politiek relevant, om vrijheid van meningsuiting en journalisten te steunen.'

Om die doelen te bereiken steunt de Nederlandse ambassade in Costa Rica het project van Comunicándonos en de Vereniging financieel, terwijl de activisten en advocaten van de stichtingen het dagelijkse werk doen. 'Onze aanwezigheid in de regio is ook van belang', zegt Hof. 'We voeren gesprekken met de overheid, we benadrukken dat we blij zijn dat het onderzoek is geopend, maar dat we wel verwachten dat de schuldigen worden bestraft.'

Spil in het onderzoek is Reyes Mena, tegen wie Kuiper via Comunicándonos en de Vereniging vorig jaar aangifte deed. Tot voor kort was de verblijfplaats van de kolonel onbekend.

Dat veranderde september vorig jaar, in een spraakmakende uitzending van het actualiteitenprogramma *Zembla*, dat de moord op de journalisten onderzocht en Reyes Mena wist op te sporen in de Verenigde Staten. Geconfronteerd door *Zembla* ontkende de kolonel alles. 'De zaak is al onderzocht, ik ben nooit aangeklaagd. Jullie zijn een onderdeel van een communistisch plan om wraak te nemen', beet hij de documentairemakers toe.

Zembla wist tijdens het onderzoek ook de hand te leggen op tot dan toe geheime documenten van de waarheidscommissie, waaruit bleek dat de Amerikaanse legerofficier Bruce Hazelwood op de El Paraíso-basis aanwezig was op de dag dat Reyes Mena cum suis de moord beraamden.

Hazelwood was er gestationeerd om Salvadoraanse militairen te trainen; de VS steunden het dictatoriale bewind als onderdeel van de wereldwijde strijd tegen het communisme tijdens de Koude Oorlog. Mensenrechtenorganisaties, slachtoffers en andere critici houden opeenvolgende Amerikaanse regeringen medeverantwoordelijk voor de gruwelijkheden die niet alleen in El Salvador, maar ook in buurlanden Honduras, Guatemala en Nicaragua tijdens de burgeroorlogen zijn begaan. Hazelwood weigerde *Zembla* te woord te staan.

'Ik wil bevestigd krijgen wie persoonlijk de opdracht gaf om de moorden te laten plegen', vertelt Gert Kuiper. 'Reyes Mena was vooral uitvoerend, maar toen het bevel werd gegeven waren er ook Amerikanen bij.'

Hoewel nu, met Nederlandse steun, eindelijk een strafrechtelijk onderzoek is begonnen tegen de daders van de moord op de Ikon-journalisten, verloopt dat volgens zowel Gert Kuiper als Óscar Pérez moeizaam. Het team van het Openbaar Ministerie dat de werkzaamheden uitvoert is volgens Pérez klein en moet werken met minimale middelen.

'Het bestaat uit slechts zes mensen', zegt hij, 'en er is niet eens genoeg geld voor een auto. Het Openbaar Ministerie geeft niet de indruk dat het toegewijd is aan het onderzoek en gaf te kennen geen robuust team te willen optuigen met voldoende budget.'

Dat gezegd hebbende blijven Comunicándonos en de Vereniging werken aan de zaak. Pérez ziet de rol van hemzelf en zijn collega's als ondersteunend; zij zoeken naar informatie en geven die door aan het Openbaar Ministerie, die ze opneemt in het dossier. Dat is niet altijd makkelijk, geeft hij toe.

'Het politieke klimaat in El Salvador keert zich volledig tegen de waarheid en tegen gerechtigheid', zegt Pérez. 'Talloze malen probeerden we informatie van het leger te krijgen, maar we hoorden meestal dat er geen informatie is. Dat is absurd; het lijkt alsof het leger meer informatie heeft over de oorlog met Honduras in 1969 dan over de burgeroorlog!'

© Marcel Antonisse / Anefo

Herdenkingsdienst bij de Mozes- en Aäronkerk in Amsterdam

De strategie van Comunicándonos en bondgenoten richt zich volgens Pérez nu op het vinden van twee 'missende schakels'. De eerste is het verkrijgen van verklaringen uit het rapport van de waarheidscommissie door drie officieren die betrokken zouden zijn bij het beramen van de moord. Die documentatie werd voor zestig jaar gesloten, om de getuigen niet in gevaar te brengen.

Het tweede onderdeel is erachter te komen wat de actuele status is van de militairen die op de plaats delict aanwezig waren. Van die vijfentwintig zijn er volgens Pérez nog vierentwintig in leven. 'Dat is niet makkelijk, maar het kan worden gedaan', zegt hij. 'Voor zover we weten woont alleen Reyes Mena buiten El Salvador, de rest is gewoon hier.'

Wat Reyes Mena betreft is het onduidelijk wat er met hem zou kunnen gebeuren. Hoewel *Zembla* hem na lang en grondig onderzoek wist op te sporen, is niet bekend wat zijn status is, of hij de Amerikaanse nationaliteit heeft of er als immigrant woont. 'Wij hebben de indruk dat hij door de Verenigde Staten wordt beschermd, maar we zijn ermee bezig.'

Gert Kuiper voegt toe: 'In El Salvador loopt nu het onderzoek en de advocaat vertelt me dat er verhoren komen op rechtbankniveau. De organisaties waarmee ik in contact ben zijn positief, maar het is afwachten.'

Naast de al bestaande zorgen over de toewijding van het Openbaar Ministerie en de mogelijkheid om voldoende informatie te vergaren voor een solide rechtszaak, zijn er ook zorgen over het algemene politieke klimaat in El Salvador. Op 3 februari waren er presidentsverkiezingen, die verrassend werden gewonnen door de jonge Nayib Bukele, oud-burgemeester van San Salvador.

Bukele was voorheen lid van het linkse FMLN, maar werd de partij uitgezet en deed mee namens een klein rechts partijtje. Hoewel hij allerminst een uitgesproken conservatief is en zich als kandidaat afzette tegen het traditionele tweepartijensysteem van Arena en FMLN, is het onhelder wat de houding van de nieuwe president is – die op 1 juni het pluche bestijgt – tegenover mensenrechtenprocessen zoals deze zaak zal zijn.

Bovendien wordt er in de Salvadoraanse politiek hardop nagedacht over een nieuwe amnestiewet. Zo werkt Rodolfo Parker – Kamerlid en voorzitter van de ad-hoccommissie – voor het parlement aan een 'nationale verzoeningswet'.

Op 22 februari diende hij een voorstel in voor 'brede, absolute en onvoorwaardelijke amnestie', die de oude amnestiewet van 1993 moet vervangen. Het parlement zal het voorstel naar verwachting in maart onderzoeken.

En dan is er nog het Nederlandse strafrechtelijk onderzoek, dat sinds 2013 loopt, maar dat pas bekend werd dankzij de *Zembla*-documentaire. Nadat regisseur Jos van Dongen het op 24 september in *Nieuwsuur* bekendmaakte, bevestigde een woordvoerder van het Landelijk Parket van het Openbaar Ministerie het bestaan ervan, maar dat was alles.

Óscar Pérez is in ieder geval optimistisch over de kans dat er vooruitgang zal worden geboekt. 'Het is nu belangrijk dat er binnen- en buitenlandse druk blijft, om ervoor te zorgen dat het onderzoek doorgaat. In El Salvador wordt nog steeds geluisterd naar internationale organisaties, naar andere regeringen', zegt hij. 'Ik weet van de Salvadoraanse autoriteiten dat dit een van de best gedocumenteerde mensenrechtenzaken uit de burgeroorlog is. Ik ben optimistisch, ja. We moeten ons niet gewonnen geven.' ●

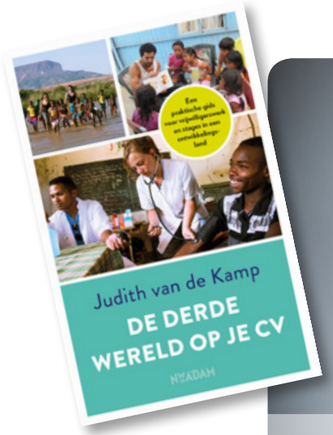

Misverstand in de tropen

Tekst: Marc Broere

Iedere dag reizen zo'n negenduizend westerlingen af naar een laag- of middeninkomensland voor een stage of vrijwilligerswerk. Is die goedbedoelde hulp wel nuttig? Die vraag houdt Judith van de Kamp bezig – eerst als student, toen als promovenda en nu heeft ze er een boek over geschreven: *De derde wereld op je cv*. Een vraaggesprek.

Is het inderdaad goed voor je carrière: de derde wereld op je cv?
'Dat hangt ervan af. We gaan er in Nederland – en in andere westerse landen – bijna automatisch van uit dat het goed op je cv staat dat je een aantal weken of maanden in een laag- of middeninkomensland hebt gewerkt of stagegelopen. Zo wordt dat ons door allerlei mensen en instanties verteld. Werkgevers hechten grote waarde aan internationale ervaring via studie of stage.

'Er wordt ook vaak beweerd dat je door een tropenverblijf interculturele competenties opdoet – maar niet door simpelweg een tijd in de tropen te zíjn, denk ik. Het vergt vermogen tot zelfreflectie en een open blik. Dat heeft niet iedereen, maar je kunt het wel leren. En pas dan is het relevant je tropenverblijf op je cv te zetten.'

Zijn het allemaal linkse idealisten of is het diverser?
'Het is heel divers! In Kameroen sprak ik mensen die al jaren droomden van werk in de tropen. Ik sprak ook mensen die op het laatste moment ertoe besloten, omdat ze hun normale leven even zat waren. Zo simpel kan het zijn. Hun motivatie heeft lang niet altijd te maken met het specifieke land waar ze terechtkomen; je kunt worden ingedeeld. Sommige studenten in Kameroen hadden naar Nepal of Bolivia gewild, maar die "zaten al vol".

'Ondanks de verschillen zijn er ook overeenkomsten in de motivatie: het gaat vaak om een combinatie van drie factoren. De eerste is plezier: avontuur! Het moet wel een beetje leuk zijn. De tweede is zelfontplooiing of persoonlijke groei: "Kan ik mij daar staande houden?" En de derde is solidariteit en zingeving. Omdat het goed voelt om iets goeds te doen. Om iets te brengen, om een verschil te maken.'

Je schrijft dat ze vaak met een onvolledig of zelfs verkeerd beeld terugkeren. Wat zijn de grootste misvattingen?
'Dat westerlingen het beter weten, ook de studenten. Die overtuiging is vaak zó sterk, dat er geen vragen meer worden gesteld over waarom dingen anders gaan. Terwijl er, vanuit lokale omstandigheden, vaak een goede reden voor is. Zo wordt er in ziekenhuizen en klinieken vaak noodgedwongen rekening gehouden met het budget van de patiënt, die de operatie zelf moet betalen bij gebrek aan een verzekering.

'In Kameroen kwam het regelmatig voor dat de westerse chirurgen, ondanks dat het ze was uitgelegd, hardnekkig op dure wijze bleven opereren, waardoor de patiënt na afloop de medicatie en reis naar huis niet meer kon betalen. Dat is ongepast en ook ronduit gevaarlijk voor de gezondheid.

'Een andere misvatting die hiermee samenhangt is dat lokale medewerkers hun werk niet goed doen. Zo uiten westerlingen vaak onterecht kritiek op hun aanpak, doordat er op school niet met de juiste materialen wordt gewerkt of omdat er in een ziekenhuis rubberen handschoenen worden hergebruikt. Ze hebben niet in de gaten dat deze lokale vaklui niet ervoor kíezen om zo te werken, maar dat dit een gevolg is van financiële en materiële tekorten.

'De westerlingen beseffen onvoldoende wat deze kritiek voor effect heeft; ze merken vaak wel de irritatie en ergernis op als ze met *locals* samenwerken, maar begrijpen het niet. Een tekort aan middelen wordt regelmatig verklaard vanuit "incompetente medewerkers", maar ook vaak vanuit "cultuur".

'In Kameroen werd op een dag in het ziekenhuis een overleden baby in een wasmand gelegd totdat de familie het mee naar huis zou nemen om te begraven. Geld voor een doodskist was er niet. Een Nederlandse student verpleegkunde was hierover verontwaardigd en blogde dat ze het "respectloos" vond.

'Daarna schreef ze: "Maar het schijnt hier normaal te zijn, het is de cultuur." Babies in wasmanden leggen ìs geen onderdeel van de cultuur. Het is logisch dat westerlingen willen duiden wat ze zien, al kunnen we dat beter niet doen. Want we hebben vaak geen idee hoe de vork in de steel zit. Als je dat erkent, zul je opener kijken.'

Wat vond je zelf het ergste dat je hebt gezien?
'Op de kraamafdeling van het ziekenhuis waar ik onderzoek deed, was er vaak mot tussen de Belgische en Kameroense studenten. Ze probeerden allebei om de vervelende klusjes, zoals het opmaken van bedden, aan de ander over te laten. Eén van de Belgische studenten schreef op haar blog: "De handen uit de mouwen steken zit niet in hun mentaliteit."

'Het ging ineens niet meer om onenigheid onder studenten, maar om "wij" tegen "zij". En het thuisfront deed eraan mee. In een poging om een Belgische student een beetje moed in te praten, schreef een familielid onder haar blog: "Ze mogen blij zijn dat er blanken komen, want met hun verouderde methoden zouden ze allang in de afgrond verzeild zijn geraakt." Over een ander ruzietje schreef een Belgisch familielid: "Typisch Afrikaans!!! Laat niet over je heen lopen. Knuffel."

'Na het lezen van zulke citaten zat ik altijd met rode wangen achter mijn laptop. Ik had moeite om mijn schrijfhok te verlaten en Kameroeners onder ogen te komen op straat. Ik schaamde me dat ik, met mijn witte huiskleur, kon worden geassocieerd met mensen die deze uitspraken deden.

'Het zijn uitspraken waarvan je hoopt dat ze in het verleden liggen, in een tijd dat de eerste missionarissen nog spraken over het redden van Afrikanen van ziekte en bijgeloof. Maar ook onder de huídige tropengangers, gehuld in bloemetjesjurk en met vrolijke lach, bevinden zich dus mensen die – bewust of onbewust – ongelooflijk hardnekkige vooroordelen springlevend houden. Denk aan "luie en incompetente Afrikanen". En zij zetten hun tropenbezoek ook op hun cv.'

Zie je dit beeld alleen bij stagiairs en vrijwilligers of ook bij professionals die jaren in Afrika wonen?
'Hoe langer je blijft, hoe meer tijd je hebt om te leren van de lokale bevolking over de lokale omstandigheden, machtsverhoudingen en cultuur. Ik sprak tropenartsen die jaren op één plek bleven en waren gaan inzien dat ze in het eerste jaar fouten hadden gemaakt.

'Toch denk ik dat een verantwoord verblijf in de eerste plaats te maken heeft met je instelling. Iemand met een open blik ziet in een paar weken meer dan iemand die Oost-Indisch doof is en drie jaar blijft. Daarom kan mijn boek ook van nut zijn voor ontwikkelingswerkers en ervaren tropengangers.'

Je hebt zelf een paar keer een langere tijd in Afrika gewoond. Wat zijn jouw adviezen om ervoor te zorgen dat je met een goed beeld terugkomt?
'Dit boek gaat ook over mijn eigen ervaringen, mijn onzekerheden en blunders. Het is ingedeeld als een reis. Het eerste hoofdstuk gaat over het pakken van de koffers en het laatste over de thuiskomst en het leven ná het werkbezoek. De hoofdstukken ertussenin verhalen over omgaan met angst en twijfel, het settelen, hiërarchie op de werkvloer, vrije tijd, donaties. Alles eindigt met een paar concrete tips, om toe te passen vóór, tijdens en na je verblijf.

'Ook onder de huídige tropengangers, *in bloemetjesjurk en met vrolijke lach, vind je veel vooroordelen'*

'Het belangrijkste: wacht met begrijpen, het zit vaak anders dan je denkt. Vraag je lokale collega's wat ze doen en waarom; zo toon je respect en open je ruimte voor een gesprek. Dat kan je ook helpen begrijpen wat er gebeurt. Terug thuis is het goed om te bedenken wat je erover wilt vertellen aan vrienden en familie. Weet dat je met je verhaal invloed hebt op het beeld van anderen over lage- en middeninkomenslanden; schets dus een *eerlijk* beeld.'

Wat hoop je met dit boek te bereiken?
'Ik hoop dat mensen met interesse in werk of stage in de tropen kritisch durven te kijken naar hun eigen vooroordelen en dat ze met een open blik op reis durven gaan. Niet bang voor het avontuur, maar ook niet bang voor de confrontatie met zichzelf. Dat komt de relaties met lokale betrokkenen ten goede – en daar heeft iedereen baat bij.' ●

Judith van de Kamp (1983) studeerde medische antropologie. Na haar studie vertrok ze naar Afrika en deed onderzoek in Ghana en Kameroen, waar ze twee jaar met haar gezin woonde. Ze promoveerde in 2017 en ontving voor haar proefschrift over de impact van westerse vrijwilligers in een plattelandsziekenhuis in Kameroen twee prijzen: de Pieter van Foreest Wetenschapsprijs en de Robbert Dijkgraaf Essayprijs

Judith van de Kamp
De derde wereld op je cv
Nieuw Amsterdam; 224 blz.
17,99 euro

Allen voor allen

Tekst: Hans Beerends

Binnen het geheel van sociale bewegingen die zich de voorbije zeventig jaar richtten op vrede en de derde wereld, nemen kerkelijke personen en organisaties een grote plaats in. Neem alleen al dominee Han Hugenholz en pater Simon Jelsma, de oprichters van Novib. Of zie het Interkerkelijk Vredesberaad, de aanzetter tot de grote anti-kernwapendemonstraties in 1981 en '83.

Naast deze in het oog springende initiatieven ontsponnen zich in de jaren zestig en zeventig vele protestantse en katholieke actie-, lobby- en studiegroepen. Uit al deze losse en vaste samenwerkingsverbanden ontstond in 1987 de stichting Oikos (Oecumenisch Instituut Kerk en Ontwikkelingssamenwerking). Eind 2018 werd dit instituut wegens geldgebrek opgeheven en voormalig directeur David Renkema heeft de geschiedenis opgetekend in *Geloven in een betere wereld.*

Oikos is een Grieks woord en betekent huis, gezin, familie – en precies dat wilde Oikos zijn: een huis voor iedereen die zich betrokken voelde bij de strijd tegen armoede en onderdrukking.

Ook in de niet-kerkelijke actiegroepen, waaronder Wereldwinkels en landencomités, bestond een oververtegenwoordiging van (ex-)kerkelijke en randkerkelijke leden. De twee grootse voorlopers van Oikos waren Osaci (Oecumenisch Studie- en Actiecentrum voor Investeringen) en Ikvos (Interkerkelijk Vormingswerk Ontwikkelingssamenwerking).

De onderzoekers van Osaci – onder wie Renkema – analyseerden de arbeidsomstandigheden, profijt voor aandeelhouders en de voor- en nadelen van investeringen voor arme landen door het (inter)nationale bedrijfsleven. Mede op basis van deze rapporten voerde Ikvos samen met andere kerkelijke en niet-kerkelijke derdewereldgroepen politieke campagnes.

Ook voor het behoudende of aarzelende deel van de kerkelijke achterban was het van groot belang dat Osaci kon aantonen dat mensen daadwerkelijk op zeer onrechtvaardige wijze werden behandeld en dat actie daartegen zeker op zijn plaats was.

Kijkend naar al deze onderzoeken en de daaraan gekoppelde campagnes lees je over veel bekende acties die ook door niet-kerkelijke groepen werden gesteund. Zoals: acties tegen apartheid, oproep tot verantwoordelijk investeren, de internationale campagne voor het kwijtschelden van schulden aan arme landen (Jubilee 2000), campagnes voor voedselzekerheid in samenwerking met het Interkerkelijk Overleg Wereldvoedselzekerheid en de campagne met Fairtrade voor een leefbaar loon voor koffieplukkers op grote plantages.

Een heel hoofdstuk is gewijd aan de sociale ethiek waarop Oikos zich baseert, te weten: de sociale leer van de Katholieke Kerk en de sociale ethiek van de oecumene.

Dat eerste komt tot uiting in pauselijke encyclieken, te beginnen bij *Rerum Novarum* uit 1891, de eerste rondzendbrief die armoede niet langer wilde oplossen door liefdadigheid maar door het geven van een rechtvaardig loon, tot aan *Pacem in Terris* uit 1963 en *Populorum Progressio* uit '67. De laatste twee brieven, die sterk uitgingen van mensenrechten, werden in Latijns-Amerika door een aantal dictaturen verboden en door bisschoppen die zich uitspraken voor de bevrijdingstheologie met grote instemming ontvangen. In Nederland, kan ik mij herinneren, werd *Pacem in Terris* gedrukt en verspreid door de Pacifistisch Socialistische Partij.

De oecumenische ethiek begint bij de Social Gospel-beweging in de Verenigde Staten. Samen met vijfhonderd vertegenwoordigers van kerken uit 37 landen kwam zij in 1925 in Stockholm bijeen en sprak zich uit voor het streven naar een rechtvaardige wereld. Die intentie is later tijdens vele bijeenkomsten herhaald. In 1948 werd de Wereldraad van Kerken opgericht onder leiding van de Nederlander Willem Visser 't Hooft – een stimulans voor de ontwikkeling van politieke steuncampagnes, met name in de protestantse kerken.

Tot slot spreekt Renkema de hoop uit dat de christelijke en algemeen menselijke gedachten over rechtvaardigheid en menswaardigheid op een of andere wijze doorgaan en hij geeft een aanzet hoe dat kan plaatsvinden. Gezien de altijd terugkerende veerkracht van naar recht en menswaardigheid strevende personen en groepen kan men daarop vertrouwen. Laten we beginnen met de huidige neoliberale mentaliteit van 'ieder voor zich' te veranderen in de christelijke en sociaaldemocratische mentaliteit van 'allen voor allen'.

David Renkema
Geloven in een betere wereld
Skandalon; 160 blz.
15 euro

Een betere wereld begint bij goede bedoelingen

Tekst: Hans Beerends

Eerder verschenen er artikelen, scripties en boeken over fairtrade-acties, maar nu heeft historicus Peter van Dam die ontwikkeling wetenschappelijk benaderd en weergegeven in het boek *Wereldverbeteraars*. Van Dam vindt de fairtradebeweging een van de meest succesvolle bewegingen van de laatste vijftig jaar.

In het voorwoord legt hij uit waarom andere historici er nooit onderzoek naar deden; zij schrijven volgens hem liever over grote gebaren die mooie beelden opleveren dan over voorzichtige hervormers. Ook bij geëngageerde historici die vanaf de jaren zeventig hun aandacht verlegden van de top van de samenleving naar het gewone volk, bleef het uitzonderlijke bepalend.

Dus wel aandacht voor Provo, the Beatles en de rookbom, maar niet voor de beweging die eerlijke handel bepleit. De conclusie: 'Een brede middengroep van gematigde opvattingen en kleine gebaren ontbreekt in ons geschiedbeeld, terwijl ingrijpende veranderingen juist daar te vinden zijn.'

Van Dam toont de politieke vragen en discussies die binnen de beweging speelden. Wat is de verhouding tussen verkoop als doel de armen te helpen of verkoop als middel om winkelklanten te informeren, ofwel de relatie vorming en actie? Hebben we wel of geen contact met commerciële bedrijven? Steunen we vooral kleine boeren of ook arbeiders op plantages?

Deze discussies noemt Van Dam 'schipperen' en dat begrip acht hij positief. Het laat zien, stelt hij, dat 'we ons gangbare beeld van sociale bewegingen moeten bijstellen. Ze beginnen niet altijd radicaal om vervolgens steeds pragmatischer te worden. In de beweging voor eerlijke handel gingen pragmatisme en idealisme sinds haar ontstaan hand in hand.'

Wat volgt is een verhandeling over de verkoop van kunstnijverheid uit derdewereldlanden in 1959 door een groep katholieke jongeren in Limburg. De daaruit ontstane ideële importorganisatie Steun Ontwikkelingsstreken ziet Van Dam als de kiem van de beweging in Nederland. Vervolgens: hoofstukken over de rietsuikeractie, de Wereldwinkels, de koffieacties en ten slotte over de laatste loot van de beweging: de Schone Kleren Campagne.

'In feite verkocht de Wereldwinkel informatiefolders *aangeplakt op pakken eerlijke koffie'*

De meeste feiten zijn bekend, maar toch komen uit de wetenschappelijke speurtocht van Van Dam zaken naar voren die minder of helemaal niet bekend waren. Hoewel de beweging van eerlijke handel bestaat uit diverse organisaties, beschouwt Van Dam al die initiatieven als één beweging die keer op keer afhankelijk van maatschappelijke ontwikkelingen via steeds nieuwe invalshoeken haar boodschap van eerlijke handel overbrengt.

Het hoofdstuk over de Wereldwinkels heeft als kop 'Papier' en dat is leuk gevonden: in feite verkocht de Wereldwinkel informatiefolders aangeplakt op handwerkproducten of op pakken eerlijke koffie, thee en suiker. Dat daarover ook heftige discussie is gevoerd, blijft niet onvermeld.

Helaas geeft Van Dam bij de beschrijving van het tienjarig bestaan van de Wereldwinkel-beweging in '79 een onvolledig beeld. Dat jubileum werd in de Expohal in Hilversum samen met alle solidariteits- en landencomités gevierd onder de slogan 'Maak een begin met echte ontwikkelingshulp'. Van Dam stelt dat de beweging daarmee duidelijk wilde maken dat men 'niet meer pleitte voor hervorming van de wereldhandelsstructuur, maar voor bevrijding van honger, armoede en onderdrukking'.

Omdat ik bij de organisatie betrokken was, weet ik dat dit een verkeerde interpretatie is. De slogan bevatte namelijk twee boodschappen: men wilde zeer zeker het pleidooi voor de genoemde structuurhervorming handhaven en bovendien het actiekarakter van de Wereldwinkels benadrukken, maar daarbij toonde de leus dat er wel kritiek was op de huidige ontwikkelingshulp maar dat men niet zoals de CPN, de PSP en een radicale studentengroep de gehele hulp afkeurde.

Wereldverbeteraars biedt een goed beeld van alle ups en downs van de beweging. In de eindconclusie geeft Van Dam adviezen die mij uit het hart zijn gegrepen: de beweging moet zich blijven richten op het veranderen van de spelregels van de markt en niet blijven hangen in de verkoopomvang. Want, zo luidt zijn slotzin: 'Goede intenties en een pak eerlijke koffie is niet genoeg, maar kan wel een stap zijn naar een betere wereld.'

Peter van Dam
Wereldverbeteraars
AUP; 320 blz.
22,99 euro

Achttien lessen van Tinbergen

Uit handen van koning Gustavson van Zweden ontvangt Jan Tinbergen de Nobelprijs © ANPfoto

Zeven jaar was Jan Pronk universitair medewerker van Jan Tinbergen, die precies een halve eeuw geleden de Nobelprijs voor de Economie ontving – al had het ook voor de Vrede kunnen zijn. Het gedachtegoed van Tinbergen leeft voort, dit jaar verschijnt een biografie erover, maar ook zijn methodiek biedt vele lessen voor vandaag. Een essay over onderzoek.

Tekst: Jan Pronk

Vijftig jaar geleden, in 1969, ontving Jan Tinbergen (1903-'94), samen met de Noorse econoom Ragnar Frisch, de Nobelprijs in de economische wetenschappen. Het was de eerste keer dat deze prijs werd toegekend. Enkele jaren later ontving Tjalling Koopmans de prijs als tweede Nederlander. Daarbij is het tot op heden gebleven.

Er waren toen tal van befaamde economen die er eveneens voor in aanmerking kwamen. Velen van hen hebben de prijs in latere jaren ontvangen: Paul Samuelson, Simon Kuznets, John Hicks, Kenneth Arrow, Wassily Leontiew, Friedrich Hayek, Gunnar Myrdal en Milton Friedman. Iedere student economie kende hen en bestudeerde hun werk. Dat Tinbergen als eerste werd gekozen was een grote eer.

Ik had mij als student economie na mijn kandidaatsexamen voor mijn masterstudie gespecialiseerd in de economie van ontwikkelingslanden en schreef mijn scriptie voor het vak ontwikkelingsprogrammering. Ik maakte die keuze niet omdat ik toen al bijzonder in ontwikkelingslanden was geïnteresseerd, maar omdat ik colleges wilde volgen van de meest vooraanstaande econoom van Nederland.

Tinbergen genoot een wereldfaam. Na mijn afstuderen werd ik wetenschappelijk medewerker in zijn team van onderzoekers aan de universiteit in Rotterdam. Dat bleef ik zeven jaar. Het was in die tijd dat Tinbergen de prijs ontving. Een paar jaar later ging ik de politiek in.

Tinbergen ontving de prijs niet voor zijn onderzoek naar de economische problemen van ontwikkelingslanden, maar voor zijn werk in de jaren dertig. Hij had zelf geen economie gestudeerd, maar natuurkunde. Als fysicus raakte hij geboeid door een analogie tussen de trendmatige en cyclische ontwikkeling van natuurkundige en economische grootheden.

Onder de indruk van het sociale vraagstuk na de economische crisis van 1929 stapte hij over naar de economische wetenschap. Hij ging zich toeleggen op het bestuderen van dynamische veranderingsprocessen: de conjunctuur en de groei. Daarbij paste hij nieuwe methoden toe, door hemzelf ontwikkeld: econometrische modellen waarmee de ontwikkeling van de economie van een land kon worden verklaard.

Het leidde tot een doorbraak in het wetenschappelijk economisch denken: de statistisch-wiskundige analyse van dynamische samenhangen tussen economische variabelen. Daarbij ging het eerst om de conjunctuur in de Nederlandse economie tijdens de depressie van de jaren dertig en later ook om de internationale conjunctuur.

Hij deed dat niet vanuit een puur theoretische belangstelling om nieuwe gebieden te betreden en nieuwe methodieken toe te passen en zich daarmee een eigen plaats te verwerven in de wereld van de economen, maar omdat hij gegrepen was door de grote problemen van zijn tijd: de werkloosheid en armoede van de grootste slachtoffers van de crisis: de arbeiders.

Na de oorlog werd hij gevraagd het nieuwe Centraal Planbureau te leiden en modellen te ontwikkelen die konden helpen bij het wederopbouwbeleid in ons land. Maar daarna verlegde Tinbergen zijn belangstelling naar ontwikkelingslanden. Zij werden geplaagd door grotere armoede en werkloosheid dan Europa en Amerika.

Dat bracht hem tot studies over de inkomensverdeling, zowel binnen als tussen landen, over onderwijs in ontwikkelingslanden, internationale handel en de plaats van ontwikkelingslanden in de wereldeconomie. Op al deze terreinen werden modellen ontworpen om inzicht te krijgen in ontwikkelingsprocessen en samenhang aan te brengen in het beleid.

> **Ik geloof dat, als hij had mogen kiezen,** *hij aan de Nobelprijs voor de Vrede de voorkeur had gegeven*

In die tijd werd hij ook wel genoemd als een mogelijke winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede, omdat armoedebestrijding en een meer gelijke verdeling van de welvaart niet alleen belangrijk waren op zich, maar ook als instrument om de wereldvrede te bevorderen. Ik geloof dat, als hij had mogen kiezen, hij aan die prijs de voorkeur had gegeven.

De prijs werd dat jaar toegekend aan de Internationale Arbeidsorganisatie en het jaar daarop aan Norman Borlaug, de 'vader van de Groene Revolutie'. Ook al is Borlaug later bekritiseerd, omdat hij onvoldoende aandacht had geschonken aan de milieueffecten van de nieuwe landbouwtechnologie, toch had de spectaculaire verhoging van de tarweproductie een sterk verbeterde voedselvoorziening tot gevolg, ook van de armste delen van de Indiase bevolking. Zoals paus Paulus VI in die tijd schreef in zijn encycliek *Populorum Progressio*: '"Ontwikkeling" is de nieuwe naam voor "vrede".'

Gedurende de halve eeuw die inmiddels is verstreken is de wereld sterk veranderd. Is het werk van Tinbergen vandaag nog relevant? Dit jaar verschijnt een biografie van Tinbergen van de hand van Erwin Dekker, die aan de *inhoud* van zijn werk uitvoerig aandacht besteedt.

Ik wil me beperken tot zijn *methode* van wetenschap bedrijven en zijn benadering van te onderzoeken problemen. Welke lessen kunnen we van Tinbergen leren? Daarbij gaat het niet alleen om lessen voor onderzoekers, maar ook om lessen en aanbevelingen voor politici die hechten aan een goede theoretische onderbouwing van het beleid.

Les 1: Hecht waarde aan goede analyse op basis van een expliciet waardensysteem
Rationeel inzicht in de werking van de maatschappij is voor politici niet noodzakelijk. Zij kunnen proberen beleid te voeren op basis van macht of intuïtie. Maar macht heeft niet iedereen en intuïtie schiet vaak tekort. Wie er wel over beschikt, komt in de verleiding die drijfveren ten eigen bate toe te passen. Bescherm jezelf als onderzoeker of beleidsmaker door rationeel inzicht na te streven. Maar ook dat is niet genoeg: leg vooraf vast van welke absolute waarden je wilt uitgaan, zoals gelijke rechten voor alle mensen, wie of waar dan ook.

Les 2: Kies bovenal maatschappelijk belangrijke onderzoeksonderwerpen en politieke doelstellingen
De erkenning en de status die je verwerft zijn aardig, maar het gaat er uiteindelijk om welke bijdrage je levert aan de publieke zaak. Voel jezelf medeverantwoordelijk voor de samenleving.

Les 3: Wees ambitieus in de keuze van je doelstellingen
Het gaat erom dat zowel de *underdog* als de gemeenschap als geheel worden gediend. Leg de lat hoog, ook wat de tijdshorizon betreft waarbinnen de doelstellingen moeten worden bereikt.

Les 4: Wees daarbij geen dromer
Tinbergen droomde niet vooruit, maar dacht vooruit. Hij was niet boven de werkelijkheid verheven, maar probeerde altijd oplossingen aan te dragen die – ook al waren ze niet aanstonds toepasbaar – in een tijdsbestek van vijf tot zeven à tien jaar verwezenlijkt konden worden.

Les 5: De wereld is maakbaar
Laat het maken en sturen niet over aan de markt, maar probeer mee te sturen. Tegenwoordig is maakbaarheid taboe.

Jan Tinbergen op een symposium in Den Haag, in 1979

© Koen Suyk/Anefo

Oud-minister Pronk, Tinbergen en De Seynes, op een symposium in Den Haag over de Nieuwe Internationale Economische Orde

Tinbergens denkbeelden over het sociale vraagstuk, de armoede, internationale samenwerking en hulpverlening zijn niet en vogue.

De armoede wordt gezien als een vorm van eigen schuld dan wel als een verschijnsel behorend tot een andere wereld die de onze niet is en straffeloos genegeerd kan worden. Internationale ontwikkelingshulp wordt beschouwd als marktverstorend en contraproductief, internationale samenwerking als haaks op de nieuwe machtsverhoudingen in de wereld en dus als niet-realistisch.

In het politieke discours van vandaag worden al deze aandachtspunten benaderd vanuit een en hetzelfde nieuwe uitgangspunt: markt, markt en nog eens markt. Maar als je in het huidige tijdperk van globalisering en financieel kapitalisme dit allemaal overlaat aan de markt en de geopolitieke machtsverhoudingen, dan worden de problemen steeds groter. Deins er niet voor terug om het stuur in handen te nemen.

Les 6: Durf te plannen
Planning was voor Tinbergen niet een top-downbenadering van de samenleving, maar een systematische manier om ongewenste uitkomsten van de maatschappelijke ontwikkeling te voorkomen. Plannen is voorspellen en weer terugkijken. Het is vooruitkijken met behulp van een scenario-analyse waarin niet slechts wordt gekeken naar mogelijke en waarschijnlijke uitkomsten, maar naar gewenste uitkomsten. Dat helpt om op een systematische en rationele manier de koers bij te stellen.

Laat het maken en sturen niet over aan de markt, *maar probeer mee te sturen*

Les 7: Kijk over de grenzen van je eigen vakgebied
Verricht onderzoek op multidisciplinaire basis. Tinbergen deed dat door wiskunde, natuurkunde, statistiek en economie met elkaar te verbinden. Ga een stap verder en kijk ook vanuit de invalshoek van andere sociale wetenschappen: sociologie, culturele antropologie, psychologie en politicologie. Beschouw die andere invalshoeken als gelijkwaardig en werk interdisciplinair.

Les 8: Blijf niet hangen bij steeds hetzelfde onderzoeksonderwerp of als beleidsmaker bij altijd hetzelfde probleem
In zijn werk wist Tinbergen aan te sluiten bij wat zich na verloop van tijd als een nieuw groot en urgent vraagstuk aandiende. Soms dienden nieuwe onderwerpen zich aan als een logisch vervolg op de analyse van voorgaande thema's, waarbij men op knelpunten of dilemma's was gestuit.

Dat gold in die tijd voor vraagstukken als milieu, migratie en mensenrechten, later voor de positie van vrouwen in het ontwikkelingsproces en voor de betekenis van traditie, religie en cultuur. Tegenwoordig geldt het voor klimaat en geweld, in de nabije toekomst voor kunstmatige intelligentie. Zie dat alles niet als op zichzelf staande vraagstukken, maar als onderdelen van het ontwikkelingsproces als geheel.

Les 9: Verricht geen research op de vierkante centimeter. Kijk breder
Maar laat je evenmin verleiden tot research – of, als beleidsmaker, tot het aanpakken van problemen – vanuit een ideologische invalshoek. Ook een 'groter verhaal' mag niet vooringenomen zijn.

Les 10: Probeer grenzen te verleggen en te vernieuwen
Blijf niet in je eigen hokje zitten. Beperk je niet tot het verder uitbenen van reeds uitgekauwde onderwerpen, zo diep dat je met de nieuw verworven kennis toch niets meer kunt uitrichten. Tinbergen koos voor een robuuste aanpak. Hij richtte zich op het volgende knelpunt, de volgende te verklaren grootheid, het volgende probleem.

Hij leerde zijn studenten dat het niet nodig is om alles wat op zo'n terrein reeds is gepubliceerd tot je te nemen. Je kunt de schaarse tijd die je hebt beter gebruiken door iets zelf te onderzoeken, zo hield hij ons voor, dat gaat sneller dan opzoeken wat anderen reeds hebben gevonden. Hij zei dit voordat moderne communicatietechnieken hun intrede hadden gedaan in het wetenschappelijk onderzoek.

Maar ik geloof dat hij ook nu nog liever zelf nagedacht zou hebben en de pen op papier gezet – wat hem betreft bij voorkeur op de achterzijde van reeds beschreven papier – dan gesurft op internet.

Het zou hem niet ouderwets hebben gemaakt, maar grensverleggend. Natuurlijk is het niet verstandig om te proberen het wiel opnieuw uit te vinden, maar de les was: wees creatief en vernieuwend, door je vooral bezig te houden met grote problemen die nog onvoldoende zijn onderzocht, laat staan opgelost.

Les 11: Geen *l'art pour l'art*. Modellen zijn geen doel, maar slechts middel
Tinbergen was de eerste die economische modellen bouwde en ermee werkte, maar hij waarschuwde tegen een overmatig gebruik ervan. Die waarschuwing liet hij horen juist bij de gelegenheid van de uitreiking van de Nobelprijs: 'Modellen zijn mode geworden. Er wordt te veel waarde aan toegekend.'

Daarom stelde hij de eis dat coëfficiënten en variabelen in een model meetbaar moesten zijn. De theorie mocht de band met de maatschappelijke werkelijkheid niet verliezen. Die werkelijkheid moest herkenbaar blijven. Wetenschap mocht niet ontaarden in *Schöngeisterei*.

De grondlegger van de econometrie koos ervoor die discipline niet te verfijnen, voorbij de grens van wat toepasbaar was. Dat liet hij graag aan anderen over. Latere econometristen hebben hem erom bekritiseerd; zij vonden dat de grondlegger van hun discipline was achtergebleven. Het tegendeel was het geval: Tinbergen was verder gegaan.

Les 12: Hanteer de juiste volgorde
Kies eerst je waarden en de normen die je wilt hanteren, vervolgens de doeleinden, daarna de instrumenten om die doeleinden te verwezenlijken en ten slotte het economisch systeem dat de waarden en doeleinden het beste dient.

Dat lijkt voor de hand te liggen, maar vaak wordt een omgekeerde weg gekozen: beschikbare middelen worden als gegeven beschouwd, de doeleinden worden aangepast. Het systeem wordt als vaststaand beschouwd – de vrije markt, bijvoorbeeld – ongeacht de gevolgen: voor klimaat, milieu en mensen. Keer die volgorde om; het lijkt vanzelfsprekend, maar het is revolutionair.

Les 13: Wees niet kortzichtig; onderken de samenhangen
Als je X doet om Y te bereiken, heeft dat ook gevolgen voor Z. Daarna doen zich terugkoppelingseffecten voor, op X en Y zelf en daarbuiten, en zo voort. Daardoor kan uiteindelijk het beoogde doel geheel worden gemist of overschaduwd door iets anders. Benader problemen als een schaker. Denk vele zetten vooruit.

Les 14: Zoek altijd het optimum
Streef geen maximale groei na, geen volmaakt systeem, volledige gelijkheid of een absoluut primaat voor technologie. Het grootste of het meeste is niet bij voorbaat het beste. Voor alles bestaat een optimum, dat bepaald wordt door meer dan één enkel motief of belang. Het is niet de opdracht van onderzoekers en beleidsmakers om ergens het maximale uit te halen, maar om optima te vinden.

Les 15: Een optimale economische orde wordt gekenmerkt door een redelijk sterke publieke sector
Dat is geen achterhaald standpunt. Publiek is ook niet hetzelfde als inefficiënt. De bevordering van het algemeen belang staat ook niet haaks op de vrijheid van het individu. Integendeel: een publieke sector, mits stoelend op constitutionele waarden, dient de samenleving als geheel, inclusief komende generaties.

Les 16: Ga stapsgewijs te werk
Houd zicht op het grote geheel, maar pak niet alles tegelijkertijd aan en plan van tevoren de stappen die je wilt zetten.

Les 17: Breng je inzichten en je boodschap helder en begrijpelijk aan anderen over, in woord en geschrift
Wees niet bang jezelf te herhalen. Wetenschap bedrijven verdraagt geen zelfplagiaat, maar onderwijzen wel. De grenslijn is dun. Je wilt anderen toch op het spoor brengen van een mogelijke oplossing en weerwoord uitlokken? Dat kan pas wanneer je wordt gelezen en gehoord. Bovendien profiteer je zelf ook ervan, want je gaat iets beter begrijpen, wanneer je het aan anderen uitlegt.

Les 18: Begin altijd met te luisteren naar de mensen om wie het gaat
Luister naar mensen die zelf geen macht hebben, maar overgeleverd zijn aan de macht van groepen die zich boven hen hebben gesteld. Luister naar wetenschappers en beleidsmakers uit het Zuiden. Luister naar vluchtelingen en migranten. Verleen het oor niet aan een elite die goed voor zichzelf zorgt, maar aan mensen uit de onderklasse, in Noord en Zuid.

Vijftien jaar geleden schreef ik een essay ter gelegenheid van de honderdjarige geboortedag van Tinbergen. Ik was het vergeten, maar toen ik het opnieuw las zag ik dat ik in die tekst had geprobeerd Tinbergens boodschap aan zijn studenten samen te vatten. Ik doe dat nu opnieuw, als een slotakkoord van de lessen die we nog steeds ter harte kunnen nemen:

Zie de samenhang, probeer hem te doorgronden, bouw een model, expliciteer je waarden, stel een doel, wees rationeel, plan de toekomst een beetje, in plaats van deze over te laten aan krachten die geen verantwoordelijkheid dragen voor het totaal, creëer een beter systeem, beïnvloed het proces, maak beleid maakbaar, zoek het optimum, neem je publieke verantwoordelijkheid, samen met anderen, verdrijf de armoede, geef anderen hulp en stel hen in staat zichzelf te helpen, verdeel de welvaart en de schaarste eerlijk en redelijk, sluit geen mensen uit, doe dat ook niet met landen en grote delen van de wereldbevolking, begrijp dat daardoor niet alleen een rechtvaardiger wereld wordt geschapen, maar dat ook de efficiency wordt bevorderd en dat daardoor gemeenschappelijke belangen ontstaan die verdere samenwerking binnen bereik brengen, grijp die kans, werk wereldwijd samen en organiseer de vrede. ●

Brussel voorzien van idealisme

Aspirant-Europarlementariërs Samira Rafaela (D66) en Dirk-Jan Koch (GroenLinks) willen samen optrekken om mondiale thema's op de kaart te zetten en te vechten voor progressieve waarden. Ze hopen op een eerlijker alliantie tussen de 'tweelingcontinenten'. 'Je ziet jongeren opstaan: nu gaan wíj over Afrika.'

Tekst: Ayaan Abukar en Marc Broere
Beeld: Selma van Gorkum

We ontmoeten elkaar in café Dudok in Den Haag, vlak bij de Gevangenpoort waar raadspensionaris Johan de Witt in 1672 op gruwelijke wijze is vermoord – en op een steenworp afstand van de Tweede Kamer. Een bijeenkomst over de verkiezingen in Indonesië is zojuist afgelopen in het zaaltje achter in het café en er wordt alweer opgebouwd voor de Els Borst-lezing, van later die avond.

Het is een passende locatie om anderhalf uur van gedachten te wisselen met twee gedreven professionals die staan te trappelen om hun dromen verder te verwezenlijken in het Europees Parlement na de verkiezingen van 26 mei.

Aan het eind van het gesprek zijn de eerste coalities gesmeed en is er afgesproken om samen te gaan 'knallen' op een aantal thema's, zoals migratie en belastingontduiking door multinationals. Maar bovenal om zich sterk te maken voor Europese waarden – zoals mensenrechten en sociale rechtvaardigheid – en een progressief blok te vormen om het rechtspopulisme een halt toe te roepen.

Samira Rafaela arriveert als eerste, gekleed in een krijtstreeppak met coltrui. Ze staat derde op de kandidatenlijst van D66. Rafaela komt rechtstreeks bij de Nationale Politie vandaan, waar ze de staf van de korpsleiding adviseert over inclusie. Hoe zorg je ervoor dat de politie goed in verbinding staat met de samenleving? Met zulke vraagstukken is ze dagelijks bezig; meestal niet op het hoofdkantoor, zoals vandaag, maar vooral in het land waar ze voelsprieten in lokale politiebureaus heeft.

Daarnaast is Rafaela sociaal ondernemer in de modewereld. Ze had een eigen kledinglijn waarin ze Ghanese en westerse mode combineerde, zoals ze samen met een Ghanees in 2017 de jurk ontwierp die senator en partijgenoot Petra Stienen droeg tijdens Prinsjesdag.

Dirk-Jan Koch verontschuldigt zich, hij was iets te laat – en heeft zijn diplomatieke outfit verruild voor vlotte vrijetijdskleding. Hij staat vierde op de lijst van GroenLinks. Koch baarde opzien toen hij in 2011, als diplomaat op de ambassade in Kinshasa, zijn ontslag indiende omdat het kabinet-Rutte I was geformeerd met gedoogsteun van de PVV. Zo'n regering wilde hij als ambtenaar niet dienen.

Hij werd directeur van een grote ngo in Afrika en schreef over zijn jaren aldaar het spraakmakende boek *De Congo Codes*, waarin hij inging op de plundering van natuurlijke hulpbronnen in dat land.

Minister Ploumen wist hem ervan te overtuigen terug te keren naar Buitenlandse Zaken als speciaal ambassadeur voor natuurlijke hulpbronnen. Tegenwoordig is Koch de kennisgezant van het ministerie en één dag in de week buitengewoon hoogleraar Ontwikkelingssamenwerking en Buitenlandse Handel aan de Radboud Universiteit in Nijmegen.

Van hun collega's kregen ze enthousiaste reacties op hun kandidatuur. 'Ze zien ook de waarde ervan in dat iemand met ervaring bij de politie in het Europees Parlement kan komen', bijt Rafaela het spits af. 'Het is tijd dat er een Europese visie komt over sociale veiligheid in relatie tot de veiligheid op straat – als we dat eerste niet aanpakken, merken we meteen een toename van het laatste. Het zou mooi zijn om dit op Europees niveau te benaderen en de samenwerking over veiligheid tussen de lidstaten te stimuleren. Landen kunnen veel van elkaar leren.'

Koch: 'Mijn collega's vinden deze stap wel bij me passen.' Om er lachend aan toe te voegen: 'Opeens komen er uit allerlei hoeken en gaten op Buitenlandse Zaken mensen uit de kast die zeggen dat ze ook GroenLinkser zijn.'

Waar komt hun kandidaatstelling voor het Europees Parlement vandaan? En waarom nemen ze nu deze stap in hun leven? Koch geeft Rafaela met een handgebaar het woord.

'Ik houd van samenwerken en verbinden', zegt ze. 'Dat heeft met mijn identiteit te maken. Ik ben de dochter van een Nederlands-Antilliaanse joodse vrouw en een Ghanees-Nigeriaanse islamitische man; ik kon niet anders dan van jongs af aan verschillende werelden combineren.

'Mijn verhaal begint altijd met mijn identiteit: diversiteit zit in mijn DNA. Dat vertaalt zich in verschillende interesses en in het snel kunnen schakelen. Daarom ben ik ook goed in verbinden en daarom

wil ik het Europees Parlement in – als er één politieke arena is waarin je constant moet samenwerken en verbinden, dan wel in Brussel. Het draait om het samenbrengen en het begrijpen van verschillende werelden.

'Daarbij ben ik doelgericht en gefocust, zeker als het gaat om de progressief-liberale waarden waarvoor ik sta. Ik was dertien jaar ten tijde van "*nine-eleven*" en had vanaf dat moment sterk het idee dat de onderlinge verbondenheid van de wereld op scherp stond. Dat is niet veranderd. Ik zie nu in Europa en elders ter wereld bewegingen en ontwikkelingen waarover ik me zorgen maak.

'Als je kijkt naar tolerantie, solidariteit, mensenrechten, vrouwenrechten, lhbti: ***alles staat onder druk'***

'Als je kijkt naar tolerantie, solidariteit, mensenrechten, vrouwenrechten, lhbti: alles staat onder druk. Binnen deze thema's zien we in Europa ook een tegenstelling ontstaan: ik denk dat de linkse en middenpartijen èchт moeten samenwerken op basis van die gedeelde waarden. Het is nu heel hard nodig dat er in Europa een nieuwe generatie leiders opkomt die zegt: wij blijven staan voor mensenrechten en de progressief-liberale waarden en daarover zullen we samenwerken.'

Ook Dirk-Jan Koch kiest met een duidelijke motivatie voor Europa: 'De rode draad in mijn leven is bezig zijn met een rechtvaardige wereld – dat deed ik als diplomaat, wetenschapper en schrijver. Het is me met de paplepel ingegoten; ik ben opgegroeid in Achterveld, waar mijn ouders een Wereldwinkel hebben opgericht. Ze werden daar destijds nog weggezet als "gekke Henkie", want wie drinkt er nu koffie met een keurmerk?

'Vandaag de dag drinkt vrijwel iedereen in Nederland dat. Zo zal het denk ik ook met de idealen van GroenLinks gaan: in het begin worden die als een niche gezien, maar ten slotte zullen ze algemeen geaccepteerd zijn. Je ziet hetzelfde bij klimaat en milieu: waar de meeste mensen gewoon een plastic zak meepakten bij de supermarkt en met name GroenLinksers hun eigen boodschappentas meenamen, wordt dat laatste steeds normaler.

'Ik merk dat er in Nederland een kloof ontstaat tussen mensen die het goed hebben en mensen die het niet goed hebben, tussen mensen die gezond zijn en niet gezond, tussen theoretisch en praktisch opgeleiden. Dat uit zich ook in de houding ten opzichte van Europa: je ziet dat het sociale gezicht ontbreekt, men vraagt zich af wat je aan Europa hebt. Het gevoel leeft dat Europa hen niet genoeg heeft opgeleverd qua sociale zekerheid en rechtvaardigheid.

'Ik denk dat we heel veel aan Europa hebben, maar dat we door de dominante neoliberale stroming zijn doorgeslagen in steeds lagere sociale normen en eisen en in belastingvoordelen voor grote bedrijven. Nú kun je dit – denk ik – nog stoppen, maar het komt niet vanzelf goed. Daarvoor is een sterk progressief blok nodig in het Europees Parlement.

'We nemen inmiddels een aantal zaken voor lief, zoals tegen hetzelfde tarief bellen en vrij reizen binnen de Europese grenzen. Dat er nog een grote oorlog is geweest tussen 1939 en '45 weten mensen al haast niet meer. Het Europees belang laten zien is iets waar je voortdurend aan moet blijven werken.

'Voor mij geldt dat de Europese politiek me beter ligt dan de Nederlandse. Als Tweede Kamerlid moet je vaak dezelfde dag nog met oneliners op een rapport voor de camera reageren. In Europa wordt een ander soort politicus gevraagd, onderhandelingen duren vaak heel lang. Mijn kracht ligt meer in het goed bestuderen van voorstellen, alle kanten bekijken en gezamenlijk optrekken.'

Hiermee is er een bruggetje geslagen naar hoe beiden denken samen op te trekken in Brussel en Straatsburg. Maar niet na een kleine woordenwisseling, als Koch erop wijst dat D66 deel uitmaakt van de ALDE-groep van liberale partijen in het Europees Parlement. 'Jij hebt het steeds over progressieve en sociale waarden, maar D66 zit met de VVD in een fractie. Als je het over asielbeleid hebt, vind ik de VVD niet zo humaan.'

Het is het enige moment dat Rafaela fel reageert: 'Daar moet je mij niet op aanspreken, maar de VVD. Als er één partij is die zich in Nederland en Europa heeft ingezet voor humane maatregelen in het asielbeleid, dan is dat D66 – ga ons stemgedrag maar na. Maar als je me vraagt of GroenLinks omtrent migratie een partner van ons is, dan zeg ik volmondig ja.'

Koch: 'Prima, we gaan samenwerken.'

Rafaela: 'Als wij er allebei in komen, gaan we knallen. Het is zo frustrerend dat het niet lukt om het eens te worden over een humaan asiel- en migratiebeleid.'

Het steun zoeken voor elkaars plannen kan beginnen. Koch doet het eerste bod: 'Je ziet in Europa een race naar de bodem qua winstbelasting voor grote bedrijven. Telkens als één lid zijn winstbelasting verlaagt, doen de anderen het ook. Hiermee kalven we de publieke sector steeds meer af. In Nederland zijn er nu niet eens voldoende docenten voor de klas omdat we moeten bezuinigingen op alle sociale domeinen. Op dit terrein wil ik jou binnenboord halen.'

Rafaela knikt: '*Deal*. De sociale onderwerpen moeten weer topprioriteit worden. Zelf hamer ik vooral op een sociaal Europa met gelijke kansen. Ook stel ik voor dat migratie een onderwerp is waarover we de handen ineen moeten slaan, tot het einde met elkaar aan tafel blijven.

'Als tweede punt noem ik de relatie tussen Afrika en de Europese Unie. In 2020 loopt het Cotonou-verdrag af, het handelsakkoord tussen de continenten. Dat biedt een mooie kans: hoe kunnen we een nieuw akkoord zo inrichten dat het ook eerlijk en duurzaam is?

'Nu zie je nog zoveel onnodige belastingtarieven en handelsbarrières waardoor het moeilijk is voor Afrikaanse landen en ondernemers om te exporteren naar Europa. Als we dat kunnen veranderen, beginnen we met een gelijkwaardig partnerschap tussen de werelddelen. Daarin hoop ik steun en bijval te krijgen van jou.'

Koch aarzelt even: 'Ja, in principe wel, maar we moeten constateren dat we niet alle producten uit Afrika op de Europese markt willen hebben. Ze moeten wel voldoen aan milieu- en sociale standaarden. Nu zie je dat de Europese markt overspoeld wordt door producten uit Azië die eigenlijk te goedkoop zijn, vaak gemaakt onder heel slechte omstandigheden, en ze drukken onze eigen producenten uit de markt.'

Rafaela komt met een pleidooi om vanuit het budget van ontwikkelingssamenwerking in Afrika te investeren in kennis en informatie, voor een beter productieproces. Om daarna tot instemming van de heftig knikkende Koch voor meer ethisch gedrag van multinationals te betogen. 'Zij moeten zich echt anders gaan gedragen. Geen lekkages meer, geen landjepik, geen giftige stoffen waardoor mensen ziek worden en goed omgaan met het lokale personeel.'

Koch voegt direct daaraan toe dat GroenLinks altijd gepleit heeft voor bindende regels over maatschappelijk verantwoord ondernemen. 'Het is lang genoeg en met onvoldoende succes geprobeerd met zelfregulering.'

Allemaal mooie plannen voor een beter Europees beleid. Maar hoe overtuigt Rafaela de rechtse partijen in het parlement en hoe legt Koch dat uit aan de 'gewone burger'?

Rafaela: 'Door voelbaar te maken hoe Nederland zelf kan profiteren van eerlijke en duurzame handel. En door te tonen hoe economische migranten en vluchtelingen over kennis en capaciteit beschikken die tot nut van onze eigen economie en samenleving kunnen zijn.

‘Natuurlijk moeten ook zij onze waarden en rechtstaat respecteren, maar wij moeten hen ook meteen recht op werk en onderwijs geven, zodat ze volwaardig mogen participeren. Het is logisch dat het iets met je doet als je niet direct dit soort basisrechten krijgt.

‘We zitten toch echt met zijn allen in de EU; in een Europa waarover we zeggen dat we nooit meer oorlog willen, een Europa waarin begrippen als solidariteit en mensenrechten hoog op de agenda staan. Die boodschap mag vaker herhaald worden. Mensen: hier staan we voor en dit zijn de consequenties. En durf partijen ter verantwoording te roepen als ze zich niet aan deze waarden houden.’

‘Al die ontmoetingen met jongeren in Afrika *raken me enorm, geven me hoop en energie’*

Koch: ‘Ik maak me er zorgen over dat veel Nederlanders Europa ervaren als ondemocratisch, het woord “Brussel” gaat in tegen alles waar ze voor staan. Het wordt geassocieerd met zakkenvullers, corruptie, bureaucratie en noem maar op.

‘Een van mijn ambities is te zorgen dat alles wat democratischer en eerlijker wordt. Ook bij internationaal beleid zie ik dat een heleboel hete hangijzers naar Europa worden doorgeschoven. Neem begrotingssteun aan Somalië: er is geen nationale overheid die zich hier nog aan wil branden, dus wordt het over de schutting naar Brussel gekieperd. En daar wordt het weinig gecontroleerd.

‘In zulke onderwerpen wil ik mijn tanden zetten, zodat men weer het gevoel krijgt dat er controle is. Ambtenaren van Buitenlandse Zaken worden soms gek van alle mondelinge en schriftelijke vragen die Tweede Kamerleden stellen, maar het werkt wel en houdt ons scherp. Deze controle ontbreekt nu op al die honderden miljoenen die de EU uitgeeft.’

We ronden af met een onderwerp waarover beiden graag spreken: de relatie tussen Europa en Afrika. Het was Jean-Claude Juncker, voorzitter van de Europese Commissie, die Afrika het tweelingcontinent van Europa noemde en tot gelijkwaardiger relaties opriep. Het was beiden uit het hart gegrepen.

‘Het raakt me altijd enorm als ik in Afrika kom’, zegt Samira Rafaela. ‘Al die ontmoetingen met vooral jongeren die me zoveel hoop en energie geven – je ziet ze opstaan en hun verantwoordelijkheid nemen voor het continent: nu gaan wíj over Afrika. Door sociale media kunnen ze makkelijk contact onderhouden. Het is nu tijd voor onze generatie, stralen ze uit. In Europa zie je dit ook bij jongeren.

‘Er is zoveel innovatie in Afrika, zoveel technische ontwikkeling, zoveel capaciteit om dingen op te zetten. Wij – als Europa – zouden gek zijn hier nu niet mee aan de slag te gaan. Het is een continent om in de gaten te houden. Ik droom van een gelijkwaardig partnerschap en hoop dat ik als bondgenoot van jongeren in Afrika met hen samen de wereld kan veroveren.’

Koch: ‘Ik heb zeven jaar in Afrika gewoond en naast mijn gewone werk heb ik altijd lesgegeven op de universiteit van Kinshasa. Nu, in Nijmegen, heb ik een aantal promovendi uit Afrika. Kortom: ik heb veel jonge Afrikaanse vrienden. Die denken allemaal totaal anders over de relatie tussen Afrika en Europa dan de generatie vóór ons. De oude generatie, in beide werelddelen, denkt nog in stereotyperingen en in onmogelijkheden. De jongeren denken in kansen en een gedeelde toekomst. En als ik kijk naar de energie in Afrikaanse steden… daar kunnen we hier nog een puntje aan zuigen.

‘De jonge generatie spreekt veel minder ophemelend over Europa; wij zijn niet meer hun enige perspectief. Terwijl wij vaak eurocentrisch zijn en denken dat iedereen uit Afrika naar Europa wil. “Kom op, zeg”, denk ik dan: “het is de eenentwintigste eeuw.” We zullen in Europa met een goed alternatief moeten komen – er zijn ook Aziatische alternatieven –, op basis van respect. Want niemand wil zonder respect worden behandeld. Daarin is Europa niet altijd even goed geweest richting Afrika.’ ●

Paspoort Dirk-Jan Koch

Geboortedatum: 23-04-1980
Huidige functie: kennisgezant bij Buitenlandse Zaken en bijzonder hoogleraar Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking aan de Radboud Universiteit
Opleiding: University College Utrecht, London School of Economics, Radboud Universiteit (ontwikkelingsstudies)
Werkervaring: trainee bij de Europese Commissie in Nigeria, diplomaat op de Nederlandse ambassade in Kinshasa en ook professor aldaar, regiodirecteur bij Search for Common Ground voor West- en Centraal-Afrika, speciaal gezant natuurlijke hulpbronnen bij Buitenlandse Zaken

Paspoort Samira Rafaela

Geboortedatum: 11-02-1989
Huidige functie: landelijk projectleider voor inclusie bij de politie
Opleiding: Universiteit Leiden (bestuurskunde en *crisis and security management*)
Werkervaring: beleids- en bestuursadviseur voor de Gemeente Amsterdam en sociaal ondernemer

Sigrid Kaag: twitteraar en reiziger

Paul Hoebink

Vijfenveertig dagen na haar aantreden begon minister Kaag te twitteren. Sindsdien heeft ze volgens mijn telling tot eind januari dit jaar 461 berichten de ether in gezonden. Dat heeft haar 20.326 volgers opgeleverd, ongeveer twee procent van het aantal dat onze toch niet zoveel twitterende premier heeft en nog niet de helft van de minister van Onderwijs, maar bijna twee keer zoveel als collega’s Van Engelshoven en Grapperhaus.

Het levert haar uiteindelijk qua volgers een zesde plaats tussen elf twitterende ministers op. Sigrid Kaag volgt zelf 422 twitteraars, vooral ambassadeurs en ambassades, collega-ministers, Kamerleden en enkele internationale hotshots, maar ook Johnny de Mol. En weest u gerust: de minister volgt mij niet.

Het lijkt erop dat de golven van Twitter-berichten van deze minister haar reizen en bezoeken volgen: 450 stuks in het afgelopen jaar, met een hoge piek in februari en maart toen Kaag twee petten op had (ook minister van Buitenlandse Zaken was), het Midden-Oosten en Congo bezocht en – als hoogtepunt van het jaar – de Veiligheidsraad voorzat.

Het zal dus niet verwonderen dat een vijfde van haar tweets over reizen gaat met foto’s van besneeuwde luchthavens, bezoeken aan het World Economic Forum, Washington en New York en portretjes met wie ze ontmoet of aan de tafel zit. Handelsmissies komen op een derde plaats met elf procent van de tweets, met zeer grote delegaties naar India en China, maar ook naar Vietnam en Maleisië.

Met bezoeken aan Congo, Irak en Libanon komen humanitaire hulp en vluchtelingen op de tweede en oorlogsgeweld op de zevende plaats. Een vierde plaats is weggelegd voor tweets over vrouwenvraagstukken, waarbij *‘she decides’* vervangen lijkt te zijn door *‘she trades’*.

Onderwijs (aan kinderen) is met drie procent goed voor een negende plaats, vooral bekend geworden door de Twitter-communicatie met Rihanna, ambassadeur voor het Global Partnership for Education (door NPO1 ten onrechte ambassadeur van haar eigen stichting genoemd).

Rihanna hoopte op 20 augustus dat Nederland, dat in februari op de *‘pledging conference’* van het Partnership nog een lege portemonnee had, honderd miljoen dollar zou kunnen bijdragen. De minister meldde de dag daarop dat er muziek in haar oren klonk: *‘The Netherlands is firmly back in education’* en vervolgens: ‘onderwijs staat (weer) hoog op de agenda’.

Waar Kaag meestal droog verslag doet van bezoeken en bezoekers en alleen rond mensen-/vrouwenrechten en soms over handelskwesties een ferm standpunt inneemt, daar begon de minister hier een beetje op haar voorgangster te lijken die op bijzondere prestaties kan bogen op het terrein van ‘spinnen’.

Zo’n tien jaar geleden immers stond er 490 tot 500 miljoen euro op de begroting ontwikkelingssamenwerking voor basisonderwijs en was Nederland met zo’n 250 miljoen per jaar de grootste contribuant aan en oprichter van het Fast Track Initiative, nu het Global Partnership. Daar steken de 33 miljoen per jaar voor het Partnership voor de drie jaar tot en met 2020 en de 69,8 miljoen voor onderwijs in 2018 en 64,3 miljoen voor dit jaar nogal schril tegen af.

Waar de Kamer in 2001 nog wilde dat Nederland vijftien procent van zijn ontwikkelingshulp aan basisonderwijs besteedde, zweeg de Kamer toen staatssecretaris Knapen een tiental jaren later de hulp aan het onderwijs en dus ook aan het Global Partnership tot nul reduceerde. *‘Firmly back’* is vanuit deze historie eigenlijk meer een magere herstart.

Naast een twitteraar is Sigrid Kaag ook een reizigster. In de vijftien maanden sinds haar aantreden maakte ze 38 reizen, waarin ze 28 landen bezocht. New York, Washington, Brussel, Davos en Genève stonden natuurlijk verschillende malen op de agenda. Hoogtepunt: het bezoek aan het Witte Huis samen met premier Rutte? Diepte-punt: het bezoek aan Congo of dat aan Myanmar? Opmerkelijk: maar één land (Ghana) bezocht waar Nederland een langdurige ontwikkelingsrelatie onderhoudt.

Mogen we uit Twitter- en reisgedrag al een conclusie trekken over zestien maanden Sigrid Kaag op Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking? Voorzichtig dan en in acht nemend dat ik haar nota al van commentaar heb voorzien, ook bij de Tweede Kamercommissie.

Minister Kaag is misschien wel eerst een minister van Buitenlandse Zaken, in de beste traditie van dat Nederlandse buitenlandse beleid, met grote aandacht voor mensenrechten. Op de tweede plaats is de minister ook vooral een minister van humanitaire hulp, met veel oog voor het leed van en het investeren in vluchtelingen(kinderen).

Ten derde is deze minister, logisch vanuit haar portefeuille, een minister voor buitenlandse handel, gezien haar handelsmissies en gezien de vijfde en zesde plaats die Nederlandse bedrijven en internationale handelskwesties in haar Twitter-berichten innemen.

Dat betekent eigenlijk ook dat de minister nog nauwelijks een minister voor Ontwikkelingssamenwerking is, noch qua twitteren, noch qua reizen, noch qua visies. Ik gok graag, maar ik ga er geen weddenschappen op afsluiten of ze dat nog wordt.

Paul Hoebink is gasthoogleraar bij de master Sustainable Development aan de Hochschule Rhein-Waal in Kleve

AFRIKA 2030

tussen
uitdagingen
en kansen

© Travis Lupick

© bobbhenkjaicdragon

De associaties bij Sierra Leone lopen uiteen: van oorlog en amputaties tot palmstranden

Wie aan Afrika denkt…

Lang was Afrika in de beeldvorming hopeloos: honger, armoede en burgeroorlog. Maar vanaf 2011 was het continent ineens 'in opkomst'. Beide beelden zijn simplistisch. 'Er liggen veel kansen voor Afrikaanse landen, maar ze moeten eerst intern orde op zaken stellen.' Een beschouwing vanuit Johannesburg.

Tekst: Niels Posthumus

Als Chukwu-Emeka Chikezie (55) zijn land Sierra Leone moet beschrijven, komt hij toch al snel uit bij de oogverblindende tropische stranden. 'Het is een beetje cliché,' geeft hij toe, 'maar ze zijn echt prachtig.'

Ook de geschiedenis van Sierra Leone is interessant, zegt hij: naar hoofdstad Freetown werden in de negentiende eeuw bevrijde slaven gebracht. Daardoor heeft heel het land iets kosmopolitisch. 'En de mensen zijn aardig,' zegt Chikezie, 'het eten is heerlijk.' De directeur van Up!-Africa, een organisatie die probeert ondernemerschap in Sierra Leone te stimuleren, lacht. 'Ik ken bijna niemand die in Sierra Leone is geweest en niet verliefd werd op het land.'

Toch zijn palmstranden en *haute cuisine* niet de zaken die de gemiddelde Europeaan als allereerste zal associëren met het kleine land in West-Afrika. Bij Sierra Leone denkt hij over het algemeen aan krijgsheer Charles Taylor, die tijdens de burgeroorlog in de jaren negentig kindsoldaten inzette en tegenstanders verminkte door ledematen af te hakken.

Bij Sierra Leone denkt de gemiddelde Europeaan *eerder aan krijgsheer Charles Taylor*

En anders komt hij waarschijnlijk wel uit bij bloeddiamanten of ebola. En zulke negatieve associaties zijn niet alleen een probleem voor Sierra Leone; het is een probleem voor heel Afrika. Niet voor niets noemde het toonaangevende Britse tijdschrift *The Economist* Afrika in het jaar 2000 'het hopeloze werelddeel'.

Die nadruk op het negatieve frustreert Chikezie soms. 'Begrijp me niet verkeerd, ik ben de laatste die problemen en verschrikkingen onder het tapijt wil vegen', haast hij zich te zeggen. 'Maar de Nigeriaanse schrijfster Chimamanda Ngozi Adichie waarschuwde tien jaar geleden al voor het eenzijdige beeld dat veel mensen van veel Afrikaanse landen hebben. Ja, inderdaad: Sierra Leone is een van de armste en minst ontwikkelde landen ter wereld. Maar ik vind het belangrijk dat in de beeldvorming óók de mooie kant aan bod komt.'

Dat de slechte verhalen over Afrika meestal de boventoon voeren, komt volgens Chikezie doordat in Europese klassieke literatuur ideeën als 'barbarisme' en 'de wilde' vaak het vertrekpunt vormen in beschrijvingen van het continent. En dat diepgewortelde, neerbuigende beeld wordt nog steeds zo nu en dan gevoed door moderne cultuuruitingen. Zo was in het geval van Sierra Leone de film *Blood Diamond* met Leonardo DiCaprio in de hoofdrol zeer bepalend. Het beeld van Sierra Leone als 'land van bloeddiamanten' zette zich door die kaskraker uit 2006 in één keer wereldwijd vast.

'Je moet het zo zien', zegt hij: 'Mensen hebben maar weinig tijd zich te verdiepen in landen, dat is normaal. Maar daardoor heeft elk land slechts zijn eigen figuurlijke *fifteen minutes of fame*. In het geval van Sierra Leone wordt het nieuwsbulletin bijna volledig gevuld met burgeroorlog, ebola en armoede. Er blijft maar weinig tijd over om ook uit te leggen dat er bijna zeven miljoen mensen wonen, dat het grootste deel gewoon zijn dagelijkse leven leidt.'

Dat is jammer. Want door de framing van een land als Sierra Leone – en óók doordat de situatie er de afgelopen decennia daadwerkelijk niet altijd veilig was, natuurlijk – genieten maar bar weinig mensen van de prachtige stranden waarover Chikezie zo hoog opgeeft.

'Vóór de burgeroorlog was er een goedlopende toeristenindustrie', zegt hij. 'Sierra Leone was een bestemming voor rijke Europeanen die in de winter op zoek gingen naar de zon. Geen massatoerisme, zoals je dat nu ziet in Gambia, maar wel met een aantal heel mooie resorts.'

De regering heeft de toerismesector aangemerkt als een van de prioriteiten binnen de economische ontwikkelingsplannen voor de nabije toekomst. 'Het probleem van oorlog is alleen dat het letterlijk alles kapotmaakt', legt Chikezie uit. 'Niet alleen hotels, maar ook de infrastructuur. En je land positioneren binnen het wereldwijde vakantieaanbod is niet meer zo eenvoudig; de concurrentie is moordend. Kijk alleen al in Afrika naar eilanden als Mauritius en de Seychellen, die zijn zó slim en ervaren in hun toeristische marketing dat Sierra Leone er niet tegenop kan. En het is vooralsnog erg duur om naar Freetown te vliegen.'

Toch is Sierra Leone wel degelijk een land met economische potentie. De oorlog is alweer vijftien jaar geleden en het land is redelijk stabiel. Afgezien van het ebolarampjaar 2015, toen de economie met 21 procent kromp, groeit zij sinds 2010 elk jaar met minstens vijf procent – en zelfs met twintig in het topjaar 2013. En ook dat geldt voor veel meer landen in Afrika.

Het waren zulke spectaculaire groeicijfers die *The Economist* ertoe aanzette in 2011 zijn typering van 'het hopeloze continent' om te draaien en groots de kop '*Africa Rising*' op het omslag te zetten. Het continent van de hongerbuikjes, droogte, burgeroorlogen en genocide leek opeens een inhaalslag te maken op economisch terrein. Vooral de stijgende grondstofprijzen stuwden de groeicijfers razendsnel op van Angola tot Kenia en van Ghana tot Zambia.

Chukwu-Emeka Chikezie

Sandras Phiri

Tot 2013, toen kwam er een kink in de kabel. De grondstofprijzen begonnen te kelderen. Veel Afrikaanse landen leefden op te grote voet. Ze gingen lenen. 'Volgens het Overseas Development Institute dreigt inmiddels bijna veertig procent van alle landen in Afrika weg te zakken in een schuldencrisis', stelde Rufus Mwanyasi eind vorig jaar in een opinieartikel op de website *Business Daily*. 'In acht landen is zo'n schuldencrisis al een feit en achttien andere landen lopen een hoog risico zich daar bij te voegen', waarschuwde de directeur van investeringsfonds Canaan Capital in Kenia.

Toch meent Mwanyasi niet dat het beeld van Afrika teruggedraaid moet worden naar dat van een 'hopeloos werelddeel'.

'*Africa Rising* hoeft alleen niet te betekenen dat *alle* Afrikaanse landen bezig zijn aan een opmars', legt hij uit. Investeerders dienen elk land afzonderlijk te beoordelen, dan volgt er een genuanceerd beeld.

Zo komt de relatief lage economische groei van Afrika als geheel de afgelopen jaren voor een groot deel op het conto van de drie grootste, teleurstellend presterende economieën op het continent: Nigeria, Zuid-Afrika en Angola. Veel kleinere landen doen het juist goed.

Vijf van de tien snelst groeiende economieën *ter wereld vind je in Afrika*

Twee derde van de Afrikaanse landen zag zijn economie in 2018 nog altijd sneller groeien dan het wereldwijde gemiddelde, benadrukt Brahima Sangafow Coulibaly, de directeur van het Africa Growth Initiative (AGI).

Vijf van de tien snelst groeiende economieën ter wereld vind je in Afrika. 'En de helft van alle economieën ten zuiden van de Sahara zal de komende vijf jaar gemiddeld even snel of zelfs sneller groeien dan ze deden tijdens de hoogtijdagen van het *Africa Rising*-narratief tussen 2000 en 2014.'

Het is een gangbare denkfout: het Afrikaanse continent met zijn 54 verschillende landen als één economisch geheel te zien. Dat is misleidend. Sterker: zelfs als we al de Afrikaanse landen wèl afzonderlijk bekijken, is het Europese beeld van die landen en economieën nog steeds veel te homogeen, te generaliserend.

Neem Zambia, in zuidelijk Afrika. Dat land stond lang symbool voor armoede en weinig vooruitgang. Maar vanaf het eerste decennium van deze eeuw ging het ineens vlug. Zambia is rijk aan grondstoffen, alleen al de koperreserves zijn goed voor meer dan tweehonderd miljard dollar. Door de stijgende koperprijs groeide de Zambiaanse economie tot 2013 razendsnel.

Maar toen die prijs begon te dalen, kwam Zambia in de problemen. Oude, nooit echt verdwenen zaken als corruptie en mismanagement staken weer de kop op. Het land leende zoveel geld dat het Internationaal Monetair Fonds in 2018 de gesprekken over financiële noodhulp afkapte. De Zambiaanse schuld was volgens het IMF simpelweg onhoudbaar.

Uiteraard is dat een groot macro-economisch probleem voor Zambia. Maar dit verhaal doet geen recht aan wat er in andere sectoren – op microniveau – in het land plaatsvindt. 'De Zambiaanse technologiesector is veelbelovend', zegt Sandras Phiri. Hij is voorzitter van de ondernemersdenktank Startup Grind in Lusaka, de hoofdstad van Zambia.

'De drempels om de markt binnen te komen zijn laag', zegt hij. 'Er is veel werk in te vinden. En het veroorzaakt een sneeuwbaleffect: de snelle ontwikkelingen binnen de ICT beïnvloeden andere sectoren: de financiële wereld, het toerisme, het onderwijs, de communicatiesector, de productie-industrie.'

Ja, de ICT-invloed reikt zelfs nog verder dan de economie. Want ook op de politieke stabiliteit zal de technologische vooruitgang een positief effect hebben, verzekert Coulibaly van AGI. 'De opkomst van ICT maakt het mogelijk dat mensen, vooral jongeren, zich beter kunnen informeren', schreef hij medio 2017. 'Zij zullen daardoor meer betrokken raken bij het maatschappelijke en politieke debat en zullen dus meer verantwoording eisen van hun leiders.'

Ook Chikezie uit Sierra Leone is voorzichtig positief over de nabije toekomst van Afrika, richting het jaar 2030. Maar hij denkt wel dat er nog ontzettend veel moet verbeteren op het continent. 'De kosten, risico's en onzekerheid bij het zakendoen moeten omlaag', zegt hij. 'Te veel Afrikaanse landen zijn nog hevig verstrikt in onnodige bureaucratie en kampen met een onderontwikkelde infrastructuur.'

Wel is er een enorme drang om een eigen handeltje op te zetten, weinig mensen in Sierra Leone hebben een baan in de formele economie. De meeste jongeren storten zich noodgedwongen op het verhandelen van simpele goederen, ze verkopen dingen als lucifers op de hoek van de straat – en daarop zit een minimale winstmarge. Voor complexere handel, waarmee je écht iets kunt verdienen, hebben zij niet het geld, de opleiding en de vergunning.

'Het lastige is dat je alles in één keer moet veranderen', verzucht Chikezie. 'Stap voor stap gaat niet. Als je mensen wel meer toegang geeft tot startkapitaal, maar niet tegelijkertijd hun managementcapaciteiten vergroot, dan gaan ze alsnog vaak failliet – met een groter verlies aan kapitaal. En je moet de corruptie verminderen, zakennetwerken opbouwen, regelgeving vereenvoudigen, de rechterlijke macht verbeteren zodat zakelijke conflicten snel en eerlijk worden opgelost. En nog heel veel meer. En allemaal gelijktijdig.'

Toch zijn er landen die het lijkt te lukken. Chikezie wijst op Ethiopië en Rwanda, die voorlopig met succes proberen hun economie te transformeren tot plaatsen waar op grote schaal goederen worden geproduceerd. Want dat is volgens Chikezie essentieel: Afrikaanse landen moeten meer produceren. Alleen op die manier zullen zij in staat zijn een deel van de naar schatting honderd miljoen industriële banen die de komende jaren 'weglekken' uit China naar Afrika te halen.

Zonsondergang in Addis Abeba waar gewerkt wordt aan nieuwe gebouwen

'Afrikaanse landen gedragen zich vaak *alsof anderen hun iets verschuldigd zijn*'

Maar Afrika heeft daarbij een probleem: voor massaproductie is energie nodig. Waar China tijdens zijn economische opmars nog naar hartenlust mocht vervuilen, gelden voor Afrika de moderne eisen, die vaak van buiten het continent worden opgelegd. Sowieso zal de mondiale invloed op het continent toenemen: China heeft steeds grotere economische belangen in Afrika en in Europa blijft de angst voor massamigratie via de Middellandse Zee bestaan.

Maar Chikezie ligt niet wakker van die inmenging. Meer nog: hij snapt Afrikanen niet die erover klagen. 'Afrikaanse leiders stellen zich nog veel te vaak op alsof de rest van de wereld hun iets verschuldigd is', zegt hij. 'Maar je denkt toch niet dat de president van China 's ochtends bij het scheren voor de spiegel staat en denkt: wat zou ik vandaag eens voor Afrika kunnen doen? Nee, dat is zijn taak niet. Zijn taak is te bedenken wat goed is voor China.'

Afrikaanse landen moeten beter samenwerken, meent hij. Het ontbreekt meestal niet aan mooie verdragen op papier, maar intussen is het nog wel altijd makkelijker voor een Europeaan om landsgrenzen in Afrika over te steken of in een bepaald Afrikaans land te werken dan voor Afrikanen zelf. De samenwerkingsverdragen moeten zo snel mogelijk werkelijk worden geïmplementeerd.

Afrika moet zijn minderwaardigheidscomplex afschudden, vindt Chikezie. Het continent moet af van het idee dat Europa er is om Afrika te helpen. 'Het is schokkend hoe onvoorbereid Afrikaanse leiders vaak naar internationale conferenties afreizen', zegt hij. 'Zij zouden veel strategischer moeten denken, moeten nagaan wat Europa nodig heeft en vervolgens harder moeten onderhandelen.'

Want zolang Afrikaanse leiders zich niet beter op onderhandelingen met Europa en China voorbereiden, zal de relatie tussen Afrika en de rest van de wereld per definitie ongelijk blijven. 'Om de potentie van Afrika te verwezenlijken, zullen we niet naar anderen moeten kijken. Het belangrijkste is dat Afrikaanse landen eerst zelf intern orde op zaken stellen.' ●

Een ICT-instructeur legt op een middelbare school in Zambia uit hoe de computers werken

‘We moeten onszelf niet meer als slachtoffer zien’

Dia Sacko is de drijvende kracht achter *Maliculture* en het is helder wat ze wil: verandering. Qua narratief over het Afrikaanse continent, maar ook qua zelfbeeld. ‘Iedereen heeft een pen op zak, gebruik die om het eigen Afrikaanse verhaal te vertellen.’ Tekst: Bram Posthumus

Ze is midden dertig, heeft weinig tijd, veel te vertellen en nog meer te doen. Daar wordt je snel, flexibel en inventief van. Dus als het interview pas een uur na de afgesproken tijd kan beginnen – dankzij de kolossale files in Bamako – zoekt Dia Sacko naar een oplossing.

Ze scant haar mobiele telefoon, verzet een afspraak, belt een paar mensen voor dingen later op de dag en schakelt van het Frans over op het Bamana, de taal die bijna iedereen in de hoofdstad van Mali spreekt, om de jongens die haar auto wassen instructies te geven. ‘Vind je het erg om mee te rijden? Ik moet even iemand zien en dan naar de filmset.’ Het is half elf in de ochtend.

‘Mijn vader was leraar’, vertelt ze, ‘en tot aan zijn dood gepassioneerd over zijn vak. Hij is een van mijn grote inspiratiebronnen. Mijn eigen reis was er één van een kind dat opgroeide in Mali en de mogelijkheid kreeg door te leren in Europa. Ik heb gestudeerd in Bamako en Toulouse. Een paar jaar geleden besloot ik terug te keren, om mijn steentje bij te dragen aan ons land, dat de weg is kwijtgeraakt.

‘Wij, kinderen van Mali, hebben allemaal een baksteen in onze hand. Die moeten we gebruiken om het nieuwe Mali op te bouwen, een Mali dat vooruitgang boekt op de manier die wij wensen. Ik ontmoet ze dagelijks: mensen die ondanks alles nooit ophouden in dit land te geloven.’

Soms valt dat niet mee, vooral niet als ze wordt opgehouden door de ergernissen van alledag. Als we wegrijden van de wasplaats, blijkt dat de jongens alle elektronica vergaten uit te zetten. Even later, bij de benzinepomp, wil de dop van de tank er niet af. Als ze ten slotte haar kleine, zilverkleurige Japanner in straf tempo door het verkeer loodst, ergert ze zich blauw aan het wangedrag op de weg.

Alleen verwijt ze haar medeweggebruikers iets wat ze zelf ook doet: voordringen. Ze foetert en analyseert: ‘Het is altijd “ik eerst”. Dat komt door gebrek aan goed onderwijs, als je het mij vraagt. We hebben regels, alleen houdt niemand zich eraan.’

Na de eerste afspraak in de luxewijk Hamdallaye – met banken, ambassades, VN-organisaties en dure restaurants – flitsen we naar een hoek in de oude stad, even voorbij de smalle Eerste Brug (uit 1960). Dit is een plek waar taxi’s, auto’s, vrachtwagens, busjes, steekwagens, marktvrouwen en lopende verkopers een plek proberen te bemachtigen op of bij een strook rafelend asfalt.

Hier bevindt zich het Nationale Malinese Filminstituut waar Sacko een serie korte video’s maakt over jongeren die op eigen kracht succes weten af te dwingen. Eenmaal aangekomen heeft ze even tijd, voordat het draaien van de film begint, om wat dingen op een rij zetten. Eerste punt: haar digitale platform *Maliculture*.

‘Het is een avontuur dat ik een jaar geleden ben begonnen. De gedachte erachter: Mali ìs cultuur. We brengen musici voort, beeldend kunstenaars, fotografen, regisseurs en schrijvers. Er bestond alleen geen medium dat alles laat zien. *Maliculture* wil dat medium zijn.’

Maar waarom juist cultuur? ‘Omdat dat de beste reflectie is van Mali’s lange en rijke geschiedenis. Eén voorbeeld: de eerste universele verklaring van de rechten van de mens is hier geschreven.’ De Kouroukan Fouga? ‘Precies.’

In 1236 werd halverwege Bamako en Siguiri – in het huidige Guinee – een bijeenkomst gehouden waarbij keizer Sundiata Keita (inderdaad: de voorvader van Mali’s beroemdste zanger Salif Keita) de rechten en plichten van burgers in zijn onmetelijke rijk besprak, van het verbod op moord en diefstal tot zorg voor het milieu.

Traditionele kroniekmakers – *jeli* geheten – zorgden voor de overlevering van generatie op generatie. De Guineese historicus Djibril Tamsir Niane legde het bijna zeventig jaar geleden voor het eerst vast op papier en Unesco verklaarde de Kouroukan Fouga in 2009 tot werelderfgoed.

Weten dat je die rijkdom en geschiedenis hebt, is basiskennis die iedere Malinees bij zich hoort te dragen, vindt Dia Sacko. Niet alleen om de waarden en normen van je eigen samenleving beter te leren begrijpen en waarderen – de ‘ik eerst’-mentaliteit behoort niet tot de Malinese tradities –, ook je zelfbeeld wordt er helder van.

Herken je jezelf in wat anderen over jou vertellen? ‘Mali moet zich niet neerleggen bij de status die het is toegekend als land in ontwikkeling’, zegt Sacko. ‘Dat paradigma moeten we verwerpen. We zijn rijk in meerdere opzichten, maar onze rijkdom is slecht uitonderhandeld. Als we erin slagen een betere afspraak te maken voor de exploitatie van onze minerale hupbronnen – van vooral goud –, dan krijgen we een andere naam dan “ontwikkelingsland”.’

Dat is één deel van Sacko’s verhaal. Er is meer dat haar ergert.

‘Waar we beslist mee moeten ophouden’, zegt ze, ‘is onszelf en ons continent als slachtoffer te blijven zien. Afrika is geen slachtoffer meer. Ik neem de volledige verantwoordelijkheid voor mijn woorden als ik zeg: ik heb níets met het koloniale verleden te maken. Dit continent moet zich richten op de toekomst.

‘Je kunt je huidige misère niet verklaren met een drama dat zich vroeger voltrok. Het is aan ons, nu, om te weten wat we willen en dat uit te dragen. We zitten aan alle onderhandelingstafels. En ik onderhandel niet met Europa als volk dat gekoloniseerd is geweest, maar als gelijke. We gingen naar dezelfde scholen, hebben dezelfde diploma’s en een gemeenschappelijk gedachtegoed.’

Mali’s status als ontwikkelingsland zorgde voor grote geldstromen naar het onderwijs – zolang dat in de donormode was. En toch kon al dat geld de educatieve ondergang van Mali niet voorkomen. Sacko heeft daar geen verklaring voor.

‘Mijn generatie’, stelt ze alleen vast, ‘is de laatste die kon profiteren van goed onderwijs. We moeten het weer op de been krijgen, zorgen voor kwalitatief hoogstaand menselijk kapitaal, waarmee we het land vooruithelpen. Die taak delen Afrika en Europa, denk maar aan de migratie: wie thuis gelukkig is, gaat niet elders op zoek.’

Om enig misverstand weg te nemen: voor populistische Europese simplismen heeft Sacko weinig tijd. ‘Laat ik het over Frankrijk hebben, ik ben tenslotte Malinese èn Française en voel me in beide landen thuis. Toen Europa na de Tweede Wereldoorlog mensen nodig had om zichzelf weer op te bouwen, stuurde Mali veel van zijn kinderen erheen. En de generaties die daarna kwamen… zijn Frans! Vergeet dus nooit waar de oorsprong van migratie ligt: in wat ze in Frankrijk de “glorieuze jaren” noemen, van 1945 tot ’75. En in de negentiende eeuw ontvluchtte half Sicilië de armoede en vertrok naar Amerika.’

‘Ik heb níets met het koloniale verleden te maken. *Dit continent moet zich richten op de toekomst’*

Anno 2019 is het moeilijk voor veel Malinezen, al zetten buitenlandse media de situatie wel erg zwaar aan. Sacko definieert het onderliggende principe zo: ‘Waar één deel van de wereld uit balans is, vanwege ongelijkheid, misère en het verlies aan menselijke waardigheid, daar is de rest van de wereld ook uit balans.’

En dat leidt wederom naar de gedeelde verantwoordelijkheid, niet in een verhouding van donor en ontvanger maar in een samenwerking tussen partners die belang hebben bij een goed resultaat.

Ze voegt eraan toe dat het daarbij noodzakelijk is dat Afrika zijn eigen verhaal vertelt. ‘Er is veel verteld óver Afrika. Ik zeg niet: zet dat maar bij het vuilnis, maar wel: iedereen heeft een pen op zak, die we kunnen gebruiken om dat eigen Afrikaanse verhaal te vertellen.’

Mali: bron van geschiedenis, bron van cultuur, van het denken over mensenrechten. Een lappendeken van volken en culturen, talen en talenten. Het is, inderdaad, hoog tijd voor Mali’s eigen verhaal.

Sacko zoekt in haar onafscheidelijke mobiele telefoon naar de zinsnede die ze onlangs via *Maliculture* heeft getweet: ‘Ieder land is het aan zichzelf verplicht zijn eigen culturele verhaal te vertellen en zijn erfenis op waarde te schatten.’ Toen ze naar Europa ging, had ze dat in het hoofd.

‘Ik voelde de verplichting een verhaal te hebben wanneer mensen aan me vroegen waar ik vandaan kwam. Wat is de geschiedenis van je land? Welke lessen kan jouw land de wereld leren? En wat breng jij als mens mee om aan anderen door te geven? Want wanneer je de ander tegenkomt, verrijk je die ander en je wordt zelf verrijkt. Cultuur is de crux van dit alles.

‘En dat is ook wat ik via *Maliculture* doorgeef als antwoord op al die Europese media die denken dat heel Mali in brand staat. We zitten hier op het filminstituut in hartje Bamako, nergens wordt geschoten. Ik ontken niet dat er geen spanningen zijn, over het conflict en de onveiligheid in delen van het land, maar *Maliculture* is er ook en juíst om te tonen waar het wèl werkt.’ ●

© Monusco

Over vreedzame verkiezingen...

en andere Afrikaanse zaken

Tekst: Niels Posthumus

Het bestuur van veel Afrikaanse landen lijkt beter dan twintig jaar geleden. Maar betekent dat ook meer echte democratie? Een rondgang over het continent, dat in 2019 veel verkiezingen kent. 'Corruptie blijft de grootste bedreiging van stabiliteit.'

Er was grote angst voor geweld toen, geheel tegen de verwachting in, de Congolese kiescommissie op 9 januari diep in de nacht oppositieleider Felix Tshisekedi uitriep tot winnaar van de presidentsverkiezingen. Zijn belangrijkste tegenstrever Martin Fayulu, die in de peilingen comfortabel op kop had gelegen, noemde de uitslag 'onacceptabele electorale fraude'. Het kon eigenlijk niet goed gaan, sinds de onafhankelijkheid in 1960 maakte Congo nooit een vreedzame machtswisseling mee.

Fayulu had waarschijnlijk grond voor zijn beschuldigingen. Al vóór de bekendmaking van de uitslag zei hij te vermoeden dat Tshisekedi het op een akkoordje had gegooid met de vertrekkende president Joseph Kabila, die Congo sinds 2001 bestuurde.

Kabila had aanvankelijk een eigen kandidaat gesteund in de verkiezingsrace, maar toen hij inzag dat die geen schijn van kans had en dat er tegen zo'n achterstand niet op te frauderen viel, moet hij eieren voor zijn geld hebben gekozen.

Kabila zou met Tshisekedi hebben afgesproken dat hij zijn macht over de kiescommissie zou inzetten als Tshisekedi beloofde als president Kabila's belangen te blijven behartigen. De in Congo invloedrijke Katholieke Kerk leek deze verdenking te ondersteunen; ze stationeerde op de verkiezingsdag veertigduizend waarnemers in het land en ook zij stelde dat Tshisekedi niet had gewonnen.

Dus ja, in de dagen na de uitslag ontstond er onrust – bij de rellen vielen zelfs doden. Verschrikkelijk, maar tegelijkertijd betrof het lang niet de enorme gewelderuptie die menig politiek analist had voorspeld. Fayulu stapte naar het Grondwettelijk Hof, maar hij accepteerde zijn verlies. Volgens het Hof was er gebrek aan bewijs. De inauguratie van Tshisekedi verliep vervolgens opvallend vreedzaam.

Dit alles maakt Congo politiek nu het interessantste land van Afrika, meent analist Ralph Mathekga. 'Aan de ene kant spreken we over de allereerste vreedzame machtswisseling ooit in Congo sinds de losmaking van België. Maar tegelijkertijd blijft het afwachten of de machtswisseling echt een stabiele regering oplevert die legitimiteit geniet onder de bevolking. De kans op politieke vooruitgang is in Congo nu ongeveer even groot als de nog steeds niet geheel verdwenen kans op onrust.'

De verkiezing in Congo vormde het startschot voor een belangrijk politiek jaar in Afrika. In 2019 staan er ook in Malawi, Botswana, Mozambique, Nigeria, Zuid-Afrika, Tunesië en Namibië algemene verkiezingen gepland. Die in Zuid-Afrika en Nigeria springen eruit: de grootste economieën op het continent, met grote politieke invloed in hun zuidelijke en westelijke regio.

Toch zijn ook de verkiezingen in Namibië en Botswana niet onbelangrijk, want dat zijn bij uitstek landen die het goede voorbeeld moeten blijven geven. Greg Mills noemde die landen vorig jaar als bakens van relatieve rust en beleidsstabiliteit in Afrika.

En stabiel beleid brengt almaar meer economische betrouwbaarheid en dus ook economische vooruitgang, legde de directeur van de Brenthurst Foundation in Johannesburg uit. De stichting adviseert Afrikaanse regeringen sinds 2004 hoe ze hun economisch beleid kunnen verbeteren.

Mathekga is minder enthousiast over Nigeria en Zuid-Afrika: 'De verkiezingen in Nigeria zijn in wezen een hol ritueel', moppert hij. 'Ze bieden weinig hoop op maatschappelijke verandering. Simpel gezegd: Nigeria zal ook na de verkiezingen een broeinest van corruptie blijven.' En voor zijn eigen Zuid-Afrika bestaat volgens Mathekga het gevaar dat het democratisch langzaam afglijdt richting de disfunctionaliteit van Nigeria.

Hij legt uit: 'Nigeria en Zuid-Afrika lopen het risico in de kern totaal corrupte staten te worden waar de politiek slechts nog wordt gedomineerd door belangengroepen binnen de elite. Dat kan het cynische beeld onder de bevolking oproepen dat het politieke systeem van democratie niet in staat is hun levensomstandigheden te verbeteren.

'In Nigeria bestaat dat cynisme al volop. Zuid-Afrika riskeert dat vooral als na de verkiezingen het roer niet zal omgaan en de nieuwe regering niet werkelijk begint de armoede en ongelijkheid te verminderen.'

© Monusco/John Bompengo

Kiezers staan in de rij om hun stem uit te brengen in Kinshasa

Toch onderkent ook Mathekga dat op het continent als geheel er juist een politieke trend in de richting van beter beleid bestaat. Ethiopië, Ghana, Ivoorkust en dus zelfs Congo lijken stappen in de goede richting te zetten. 'En vergeet Rwanda niet', zegt hij. 'Dat wordt gezien als de rijzende ster van Afrika. Al moeten we zien of het regime van Paul Kagame nog genoeg legitimiteit bezit na de controversiële grondwetswijziging die ervoor zorgde dat hij nòg langer kan aanblijven als president.'

Zolang het economisch relatief goed gaat in Rwanda lijkt dat geen probleem. Veel andere Afrikaanse leiders kijken zelfs met jaloezie naar het regime-Kagame. Politieke oppositie tolereert hij nauwelijks en hij regeert al negentien jaar onafgebroken, maar er heerst vrede en stabiliteit in het land.

Velen zien Rwanda's politieke systeem als een middenweg tussen de door het Westen verlangde, maar in Afrika vaak instabiele democratie en hun bevolking uitbuitende autoritaire leiders.

Eenzelfde model stond Emmerson Mnangagwa voor ogen in Zimbabwe, toen hij eind 2017 Robert Mugabe als president opvolgde na een legercoup die van het leger geen coup mocht heten. Sinds het begin had Mnangagwa geen enkele behoefte de macht in het land te delen met de oppositie.

Wel hamerde hij op de veranderingen die hij wilde doorvoeren: de economie liberaliseren en internationale investeringen uittrekken. Een half jaar later won Mnangagwa de – enigszins omstreden – verkiezingen nipt.

Toch bewees juist Zimbabwe dat je het Rwanda-model binnen Afrika niet zomaar kunt kopiëren. 'Het probleem was dat Mnangagwa de verkiezingen niet eerlijk won', zegt Promise Mkwananzi, leider van Tajamuka, de Zimbabwaanse protestbeweging van jongeren. 'Daardoor heeft hij als president nooit echte legitimiteit gehad. Het volk wil hem niet, dus zette hij het leger tegen dat volk in. Zimbabwe is ook onder hem niets anders dan een militaire dictatuur gebleken.'

De legercoup in Zimbabwe mocht *van het leger geen coup heten*

Het leger van Zimbabwe sloeg in augustus vorig jaar protesten tegen de verkiezingsuitslag hardhandig neer, soldaten schoten zes demonstranten dood. En begin dit jaar vielen er twaalf doden na hernieuwde demonstraties.

Er kwamen – net als onder het regime van Mugabe – heuse razzia's op gang, waarbij leger en politie honderden oppositieleden en activisten oppakten, mishandelden en martelden. Zo lijkt er in Zimbabwe juist nauwelijks politieke progressie te bekennen.

Er zijn meer landen waar de in het algemeen waargenomen democratische vooruitgang lokaal niet lijkt op te gaan. Zo baart Kameroen al bijna twee jaar zorgen. Daar lijkt de hoogbejaarde Paul Biya ook na 36 jaar nog niet te piekeren over het opgeven van de macht. Waar presidenten zoals José Eduardo dos Santos (Angola) en

Mugabe in 2017 na respectievelijk 38 en 37 jaar hun positie – al dan niet gedwongen – weggaven, werd Biya vorig jaar opnieuw voor een termijn van zeven jaar herkozen.

Twee derde van alle Kameroeners is jonger dan 35 jaar en heeft nooit een andere leider gekend. En dan woedt er in het Engelstalige westen van het land ook nog een onafhankelijkheidsstrijd die op termijn kan uitmonden in een burgeroorlog.

Nog meer negatieve verhalen: in Gabon vond begin dit jaar een ouderwetse staatsgreep plaats – al mislukte die. Zambia en Mozambique verkeren in zware financiële problemen, doordat hun regering de afgelopen jaren geheime miljardenleningen afsloot. De noodzaak die af te betalen drijft in Zambia de belastingen voor de mijnsector enorm op.

Het is precies dit soort beleidsinstabiliteit waarvoor Mills van de Brenthurst Foundation waarschuwt. Veel mijnbedrijven in het koperrijke Zambia kondigden dan ook aan dit jaar grote aantallen werknemers te ontslaan en mijnen te sluiten als gevolg van de belastingverhogingen.

'Corruptie blijft de grootste bedreiging van de institutionele stabiliteit in Afrika', verzekert politiek analist Mathekga. 'Regeringen zullen het principe van beleidstransparantie de komende jaren nog veel steviger moeten omarmen, willen ze de op het continent ingezette politieke ontwikkeling ook richting 2030 verder kunnen uitbouwen.'

Volgens Mills is het een struikelblok dat veel Afrikaanse overheden zich nog altijd te weinig oprecht bekommeren om het welzijn van hun bevolking. En westerse overheden zijn daaraan medeschuldig, meent hij. Zij lieten Afrikaanse autoritaire regimes in het verleden te vaak wegkomen met desastreus beleid, door telkens wanneer het faliekant misging de situatie te redden met ontwikkelingshulp.

'Daarmee wil ik niet zeggen dat het Westen dat geld beter niet had kunnen geven en duizenden mensen had moeten laten verhongeren. Maar het is goed om de consequenties van de hulp onder ogen te zien.' Wat Mills eigenlijk zegt: als autoritaire leiders weten dat het Westen te hulp schiet zodra er problemen ontstaan doordat zij zelf hun bevolking uitknijpen, is er voor die leiders weinig reden dat uitknijpen te stoppen.

'Je ziet dat sommige Afrikaanse regeringen meer afhankelijk zijn geworden van buitenlandse donoren dan van de legitimiteit onder hun eigen volk.'

Felix Tshisekedi, de nieuwe president van DR Congo, en de vertrekkende president Joseph Kabila omhelzen elkaar tijdens de inhuldiging

Vooralsnog blijft Zuid-Afrika de sterkste democratie op het continent. Ook al won sinds de afschaffing van de apartheid daar bij elke verkiezing dezelfde partij: het ANC. Dat neemt niet weg dat de stembusgang later dit jaar wederom zo goed als zeker vrij en eerlijk zal zijn en vreedzaam zal verlopen.

Ook dit jaar zal het ANC van president Cyril Ramaphosa ongetwijfeld weer een meerderheid van de stemmen krijgen. Daarna verwacht de internationale gemeenschap veel van Ramaphosa. Hij moet de corruptie in het land aanpakken en het internationale blazoen van Zuid-Afrika – dat ernstig is bevuild door zijn corrupte voorganger Jacob Zuma – weer wat oppoetsen.

'Ramaphosa verdiende miljóenen, *terwijl de zwarte onderklasse achterbleef'*

De vraag die als een donkere wolk boven de politieke toekomst van Zuid-Afrika hangt: hoeveel ruimte krijgt Ramaphosa uiteindelijk daartoe van het nota bene zelf tot in de diepste kern gecorrumpeerde ANC?

Bovendien heeft de Zuid-Afrikaanse schrijfster en politiek commentator Sisonke Msimang niet eens vertrouwen in Ramaphosa: 'Hij is niet de leider die dit land nodig heeft', zegt ze. 'Niet dat hij geen kwaliteiten heeft, maar hij is te omstreden, simpelweg door wat hij is: een van de rijkste Zuid-Afrikanen. Hij verdiende de afgelopen 25 jaar vele tientallen miljoenen dollars, terwijl de zwarte onderklasse hopeloos achterbleef en vastzat in vreselijke armoede. Ramaphosa symboliseert de economische ongelijkheid: het tegenovergestelde van wat Zuid-Afrika zou moeten willen zijn.'

En Congo dan? In dat reusachtige land in het hart van Afrika zal de invloed van Kabila de komende jaren vast voelbaar blijven. Maar toch: dat een oppositieleider aan de macht is gekomen, via een corrupte deal of niet, is hoe dan ook bijzonder.

Als het deze jaren rustig blijft in Congo, valt de verkiezing van Tshisekedi waarschijnlijk toch aan te merken als een eerste kleine stap richting een betere politieke toekomst. Net zoals het presidentschap van Ramaphosa, ondanks de kritiek die op hem klinkt, enige hoop verschaft na de politieke en economische neergang onder Zuma.

En ook in Angola, decennialang door burgeroorlog verscheurd, lijkt heel voorzichtig iets meer politieke stabiliteit te ontstaan – al is er natuurlijk nog lang geen sprake van een goed werkende democratie.

In Ethiopië wordt progressie geboekt. In Kenia leken de verkiezingen in 2017 uit te draaien op grootschalig geweld, maar een bloedbad werd voorkomen.

Enige hoop op een betere politieke toekomst richting het Afrika van 2030 is dus gegrond. Al bewijzen Zambia en Zimbabwe, maar ook Mozambique en Zuid-Soedan dat er in genoeg landen nog ontzaglijk veel werk aan de winkel is. ●

Het dooit in Ethiopië

Tekst: Niels Posthumus

Sinds premier Abiy Ahmed vorig jaar in Ethiopië aan de macht kwam, voert hij vlug democratische veranderingen door. Maar de strijd tussen haviken en hervormers is nog niet gestreden. Verslag van een ommezwaai.

De politieke situatie in Ethiopië verandert snel, ongekend snel. Sinds Abiy Ahmed nog geen jaar geleden premier van het land werd, vaart het vroeger toch ronduit autocratische Ethiopië ineens een veel democratischer koers. Met als gevolg: internationale lof en binnenlandse hoop.

'Het politieke systeem van Ethiopië was sterk gecentraliseerd en erg gesloten', zegt Assefa Fiseha, professor bestuursrecht aan de Universiteit van Addis Abeba. 'De regering marginaliseerde oppositiepartijen en maatschappelijke organisaties, maar nu hangt er een andere sfeer in het land. Veel van die partijen en organisaties die de afgelopen jaren noodgedwongen vanuit het buitenland opereerden en in Ethiopië als "terroristisch" werden aangeduid, zijn teruggekeerd.'

Ze mogen zelfs deelnemen aan de door de regering geïnitieerde gesprekken over aanpassingen van onder meer het kiesrecht, zegt Fiseha: 'Die overlegrondes moet leiden tot vrije en eerlijke verkiezingen in 2020.'

Het begon in 2015 met grootschalige demonstraties tegen het beleid van de regeringscoalitie EPRDF, het Ethiopisch Revolutionair Democratische Volksfront, dat uit vier partijen bestaat die elk een etnische groep vertegenwoordigen.

Al sinds de val van de communistische dictator Mengistu Haile Mariam in 1991 domineerden de Tigreërs de coalitie, hoewel ze slechts zes procent van de Ethiopische bevolking uitmaken. Bovendien hadden de Tigreërs de macht binnen het leger en de veiligheidsdiensten – een gevolg van het

Abiy Ahmed, de premier van Ethiopië, verwelkomt Eritrea's president Isaias Afewerki bij aankomst op het vliegveld in Gondar, voor een staatsbezoek

feit dat zij de strijd tegen Mengistu hadden geleid.

De grootste etnische groep, de Oromo, voelde zich sterk achtergesteld. Het waren dan ook vooral Oromo-jongeren die als eersten de straat op gingen. Al groeide ook bij andere bevolkingsgroepen, zoals de Amharen, de frustratie. Zij sloten zich iets later gretig bij de protesten aan.

De aanvankelijk grotendeels etnisch bepaalde demonstraties groeiden zo uit tot een breed en nationaal jongerenverzet. Alleen al de Oromo en Amharen maken samen de helft van de totale bevolking uit in het Oost-Afrikaanse land. En Ethiopië heeft een jeugdige bevolking: ruim de helft van alle 105 miljoen inwoners is jonger dan 25 jaar.

De regering sloeg de protesten hard neer; er vielen honderden doden en tienduizenden verdwenen achter de tralies. Tot twee keer toe werd de noodtoestand uitgeroepen, maar toch lukte het de EPRDF-regering niet de protesten definitief de kop in te drukken. Een burgeroorlog dreigde.

Het leidde ook tot spanningen binnen de coalitie zelf. Hervormers en haviken binnen de EPRDF kwamen lijnrecht tegenover elkaar te staan. Die tegenstelling kostte premier Hailemariam Desalegn de kop. De *hardliners* accepteerden niet dat hij begin 2018 aankondigde politieke gevangenen te willen vrijlaten – ze dwongen Desalegn af te treden.

De politie doodde in een paar maanden bijna tweehonderd Ethiopiërs *en nam er zeker dertigduizend gevangen*

Al bleek dat zes weken later een pyrrusoverwinning; het aftreden van Desalegn markeert achteraf de ommekeer die uitviel in het voordeel van de hervormers. Na een lange en hevige interne strijd binnen de regeringscoalitie trad eind maart vorig jaar Desalegns opvolger Abiy Ahmed aan. De EPRDF koos hem met zestig procent van de stemmen tot nieuwe voorzitter – en daarmee tot de nieuwe premier.

Oppositiepolitici en activisten reageerden overwegend positief: eindelijk geen Tigreër of een handlanger van de Tigreërse elite zoals Desalegn, maar een Oromo. De nieuwe premier hamerde na zijn aantreden onmiddellijk op het belang van politieke hervormingen en een grotere vrijheid van meningsuiting.

De relatief jonge Ahmed (42) maakte zich vooral met dat laatste geliefd onder de overwegend jonge demonstranten. Al bleef de vraag wel hoeveel ruimte hij van de EPRDF zou krijgen om de beloften waar te maken, want werkelijke democratie had Ethiopië nooit gekend. Eerst was het land een keizerrijk, daarna een communistische staat en ten slotte, de laatste drie decennia onder de EPRDF, een autocratische, centraal geleide natie.

Maar Ahmed bleek oprecht in zijn ambitie het politieke systeem in Ethiopië te veranderen. 'Hij besloot de openheid te vergroten en liet duizenden politieke gevangenen vrij', legt professor Fiseha uit. 'En hij speelde een grote rol bij het oplossen van de problemen tussen Ethiopië en Eritrea.'

Ethiopië was al twintig jaar in conflict met het buurland. Onder Ahmed werden de diplomatieke banden hersteld en sloten de twee landen verschillende bilaterale handels- en investeringsverdragen.

Ahmed sloeg ook binnen Ethiopië zelf nadrukkelijk een toon van verzoening aan. Hij reisde het land door, sprak met lokale leiders en politici. 'In veel opzichten betekende zijn verkiezing een scherpe breuk met de vroegere bestuursstijl van de EPRDF', schreef Yoseph Badwaza, Ethiopië-specialist bij Freedom House, eind vorig jaar in een verslag aan het Amerikaanse parlement.

Ahmed hief drie maanden na zijn aanstelling als premier de noodtoestand op. Hij verkondigde de grondwet te zullen aanpassen en een beperkt aantal termijnen voor premiers in te stellen.

Zijn regering nam stappen om het overheidsmonopolie binnen sectoren als telecom, energie en luchtvaart af te schaffen – al is dat in de praktijk niet eenvoudig, omdat de economie sterk staatsgeleid is. Ahmed benoemde 'hervormingsgezinde' en vaak jonge topmensen op cruciale economische posities, onder meer bij de centrale bank en staatsbedrijf Ethio Telecom.

'De druk tot democratisering en meer transparantie van bestuur groeide feitelijk al sinds 2005', zegt Fiseha. Dat jaar organiseerde de EPRDF relatief vrije en open verkiezingen, maar de regering schrok van de uitslag en de veiligheidsdiensten reageerden furieus. De politie doodde in een paar maanden tijd bijna tweehonderd mensen en nam zeker dertigduizend Ethiopiërs gevangen.

'Daarna', zegt Fiseha, 'probeerde de regering lang een ijzeren greep op de macht te houden onder het motto: laten we ons eerst richten op economische groei, dan komen de politieke hervormingen later wel.'

Het economische model was sterk geschoeid op Chinese leest. De staat bouwde tientallen universiteiten en productiehallen door heel het land, zorgde voor voldoende stroom door de grootste stuwdam in Afrika aan te leggen. De infrastructuur in Addis Abeba werd aangepakt, huizen schoten uit de grond. De regering beweerde dat de economie met maar liefst elf procent per jaar groeide; in ruil voor de investeringen diende de bevolking zich een beetje koest te houden.

Toch nam de economische voorspoed de onvrede onder een groot deel van de bevolking na 2005 niet werkelijk weg, want veel Ethiopiërs merkten weinig van de groeiende rijkdom op macroniveau.

De verdeling van het nieuwe geld was scheef, dus bleven miljoenen jongeren ondanks de elf procent groei – volgens velen door de overheid aangedikt – gewoon werkloos. En ondanks het feit dat het percentage Ethiopiërs dat onder de armoedegrens leeft sinds de eeuwwisseling is gehalveerd, is er zelfs in dat opzicht voor nog altijd ruim twintig procent van de bevolking niets veranderd.

Maar de nieuwe premier Ahmed voedt nu al een jaar de hoop – hoop op èchte verandering. Hij is de zoon van een islamitische vader en een christelijke moeder en nam al in zijn puberteit deel aan het verzet tegen het communistische bewind van Mengistu. Daarna ging hij het leger in en schopte het tot officier.

Tegelijkertijd ging hij studeren, eerst aan het Instituut voor Vrede en Veiligheidsvraagstukken in Addis Abeba en later aan universiteiten in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. In 2010 startte hij zijn politieke carrière binnen OPDO (Oromo Democratische Volksorganisatie), een van de vier etnisch bepaalde partijen die de EPRDF-coalitie vormen.

Ja, zelfs Merera Gudina is 'voorzichtig optimistisch' over de ontwikkelingen onder Ahmed. Gudina is niet alleen professor politicologie aan de Universiteit van Addis Abeba, maar ook leider van oppositiepartij OPC (Oromo Volkscongres).

'Het is goed dat er een begin is gemaakt met wettelijke hervormingen', zegt hij. 'Daarover spreken we nu met de regering. We proberen een routekaart naar eerlijke en vrije verkiezingen uit te stippelen, want pas als die er is kunnen we bekijken of de geplande verkiezingen in 2020 haalbaar zijn of dat er meer tijd nodig is.'

Zelf durft hij het antwoord op die vraag nog niet te geven. 'Het hangt af van de politieke wil van de regering. Voor ons is het belangrijk dat de kieswetten worden aangepast, dat de kiescommissie wordt gereorganiseerd, dat wij als oppositie in heel het land de vrijheid krijgen ons te verplaatsen en campagne te voeren. En dat we goede toegang hebben tot de media.'

Yoseph Badwaza van Freedom House lijkt Gudina's voorzichtigheid te delen. Hij somde eind vorig jaar een paar uitdagingen op die de hervorming van Ahmeds regering in de weg kunnen staan. Zo stipte hij de interne verdeeldheid binnen de EPRDF-coalitie aan, waarin de haviken het er niet zomaar bij zullen laten zitten.

Ook waarschuwde hij dat het nog niet makkelijk is organisaties op het gebied van mensenrechten en mediavrijheid op korte termijn weer voldoende slagkracht te geven, nadat zij sinds 2009 effectief zijn vermorzeld. En daar komt het gevaar van aanhoudende etnische spanningen nog bij, plus het risico dat de verwachtingen onder de sinds 2015 demonstrerende jongeren irrealistisch hooggespannen zijn. Ook dat kan leiden tot geweldsuitbarstingen als er teleurstelling ontstaat over het tempo van de hervormingen.

'Als je groepen buitensluit, *zullen zij de hervormingen proberen te ondermijnen'*

Professor Fiseha ziet die risico's eveneens: 'Het voorbije jaar bleef er op sommige plaatsen een gewelddadige situatie bestaan. Wegversperringen, lokale anarchie en wetteloosheid, jongerendemonstraties en ook economisch verval. De centrale regering wordt als zwak ervaren en zou niet altijd grip hebben op alle delen van het land.

'Ondanks de verzoenende toon van de premier', vervolgt hij, 'is het duidelijk dat er maar weinig vertrouwen bestaat tussen de verschillende politieke elites, zowel binnen de regeringscoalitie als tussen de regering en de oppositie.'

De politieke routekaart waaraan onder anderen oppositieleider Gudina en de regering werken, is mede door al dat onderlinge wantrouwen nog erg vaag, volgens Fiseha. 'De huidige hervormingen zijn een hoopvol proces, maar er blijven grote risico's bestaan', waarschuwt hij. 'Als de ingezette politieke transformatie niet ècht inclusief blijkt, kan het land alsnog politiek in elkaar storten.'

Toch lijken de huidige ontwikkelingen vooral hoopgevend. Niet in de laatste plaats doordat premier Ahmed alle partijen uitnodigde deel te nemen aan de gesprekken over constitutionele en electorale hervorming. 'Alleen een gesprek waarbij alle grote politieke en civiele groeperingen op gelijke voet met elkaar communiceren, kan tot een succes leiden', zegt Fiseha beslist.

'Als je bepaalde groepen buitensluit, zullen zij de hervormingen proberen te ondermijnen. Het doel moet dan ook zijn een democratische infrastructuur te ontwerpen die de afzonderlijke leiders en partijen overstijgt. Die koers lijkt in Ethiopië nu in ieder geval ingezet.' ●

Ethiopiërs verzamelen zich om de terugkeer te vieren van de voorheen verboden anti-regeringsgroep OLF, het Oromo Bevrijdingsfront, op het Mesquel-plein in Addis Abeba

© Yonas Tadesse

Politici het vuur aan de schenen bloggen

Jessica Musila is directeur van *Mzalendo*, dat in Kenia online en via sms jongeren bij de politiek betrekt en meer transparantie realiseert. Elders in Afrika ligt dat lastiger, maar ze is hoopvol. ‘Technologische verandering vergroot de democratische mogelijkheden.’ Tekst: Niels Posthumus

Lang hadden jongeren in Afrika nauwelijks een stem in de politiek. Maar volgens de Keniaanse Jessica Musila (44) is dat rap aan het veranderen: ‘Jongeren werden altijd wel gezien, maar nooit gehoord’, zegt ze. ‘Door de opkomst van sociale media kunnen politici nu niet langer om hen heen, want online zijn bij uitstek jongeren luid en duidelijk aanwezig.’

Rond de verkiezingen in Kenia van 2017 was letterlijk elke parlementskandidaat actief op sociale media. ‘De later verkozen president Uhuru Kenyatta koos er zelfs voor een traditioneel televisiedebat in te ruilen voor een livestream op Facebook. Dat vond hij belangrijker.’

Musila is directeur van *Mzalendo*, dat probeert de politiek in Kenia toegankelijker te maken, met name voor jongeren. De doelgroep is groot, want evenals in de rest van Afrika is de bevolking overwegend jong: bijna driekwart van alle Kenianen is onder de dertig.

‘Door de opkomst van internet bevragen jongeren lang niet meer altijd hun ouders over de politiek, zoals gebruikelijk was’, legt Musila uit. ‘Ze gaan online op zoek, dus moet daar betrouwbare informatie over politici en het overheidsbeleid te vinden zijn.’

***Mzalendo* probeert jongeren via** verschillende kanalen bij de politiek te betrekken. Zo verzamelt de organisatie op een van haar websites zoveel mogelijk informatie over parlementsleden: contactgegevens, opleiding en eerdere werkervaring, maar ook wat de politicus zoal aan publieke uitspraken deed over wetsvoorstellen en op allerlei beleidsterreinen.

In Twitter-sessies verslaat *Mzalendo* de debatten in het parlement. Op de website *Dokeza* (Swahili voor: ‘deel je idee’) biedt ze bezoekers de kans om commentaar te geven op wetsontwerpen en die te bediscussiëren. En dan is er ook nog het blog waarmee het ooit begon: het enige kanaal waarbij *Mzalendo* bewust geen objectiviteit nastreeft en waarop politici twee keer per jaar een rapportkaart over hun verrichtingen ontvangen.

Het is een formule die inmiddels in andere Afrikaanse landen is overgenomen: *People’s assembly* (Zuid-Afrika), *Shine your eye* (Nigeria), *Odekro* (Ghana), *Parliament watch* (Oeganda) en *Open parly* (Zimbabwe). Al die organisaties richten zich met name op het parlement. ‘Dat is immers de volksvertegenwoordiging’, zegt Musila.

‘Het volk dient in de allereerste plaats het parlement te kunnen controleren. Bovendien stemt het parlement over de begroting en dus over het geld. En je ziet in Kenia dat traditionele nieuwsorganisaties maar weinig aandacht besteden aan parlementaire zaken, meer aan de president en de regering. Die media zijn hier bovendien bijna altijd in handen van politici; ze zijn dus subjectief.’

Musila begon in 2011 als directeur bij *Mzalendo*, dat destijds nog slechts een ambitieus weblog was. De schrijvers deelden er zoveel mogelijk gelekte politieke informatie – al was dat niet makkelijk, omdat er weinig wetten bestonden die de openbaarheid van politieke informatie garandeerden.

Dat veranderde in 2010, toen het Keniaanse parlement een nieuwe grondwet aannam. Daarin werd publieke participatie bij de totstandkoming van nieuwe wetgeving verankerd. ‘Sindsdien kunnen politici en ministeries ons nauwelijks nog informatie weigeren’, zegt Musila. ‘En doordat de mensen hun parlementariërs nu beter kunnen volgen en controleren, voelen die politici meer druk om daadwerkelijk goed beleid af te leveren.’

Musila verwacht dan ook dat de technologische vooruitgang de komende jaren grote invloed zal hebben op de politiek in Afrika. Al beseft ze ook dat ICT-ontwikkelingen alleen werkelijk ertoe doen als de vrijheid van meningsuiting in meer landen eerst beter wordt gewaarborgd.

‘Wat wij in Kenia met *Mzalendo* doen, kan nu verder alleen nog in Zuid-Afrika en Nigeria’, zegt ze. ‘En in Ghana, wellicht. Want je kunt nog zoveel nieuwe technische mogelijkheden tot je beschikking hebben, als je de gevangenis in wordt gegooid als je ze benut heb je er maar weinig aan.’

Ze geeft een voorbeeld: ‘In Ethiopië wilde men al tijden een op *Mzalendo* geïnspireerde website opzetten, maar lang had ik daar een hard hoofd in. Pas nu er in Ethiopië stilaan iets meer vrijheid lijkt te ontstaan, begin ik te geloven dat ons concept er misschien ook kan werken.’

Toch gelooft Jessica Musila dat de ontwikkelingen op de langere termijn simpelweg niet zijn tegen te houden. ‘Je ziet dat de “sterke mannen” in de Afrikaanse politiek rond verkiezingen of binnenlandse onrust vaak proberen de sociale media uit te schakelen, zoals onlangs nog in Zimbabwe. Dat toont hoe bang ze zijn voor verspreiding van informatie via internet. Ze weten dat ze de sociale media niet kunnen beheersen.’

En de binnenlandse onvrede kan op het internet ‘zózeer worden versterkt en breed verspreid’, zegt ze, dat die zelfs internationale ophef kan veroorzaken. ‘Tragisch genoeg zijn veel Afrikaanse leiders bezorgder over hun statuur in de wereld dan over de problemen onder hun eigen volk. Dus als dat volk via sociale media in het buitenland verontwaardiging over binnenlandse problemen kan genereren, voert dat de druk op hun leiders erg op.’

Bovendien ziet Musila de opkomst van burgerjournalistiek als onstuitbaar: Afrikanen die op de verkiezingsdag met hun telefoon foto’s maken van fraude met stembiljetten of die internationale media wijzen op het gebruik van verkeerde of onethische foto’s.

Zo kreeg *The New York Times* begin dit jaar hevige kritiek van twitteraars en bloggers uit Kenia, nadat ze vlak na de aanslag in Nairobi op het Riverside-bedrijfsterrein zeer expliciete foto’s van de doden had geplaatst. Had de krant dat ook gedaan als de slachtoffers Amerikaans waren geweest? luidde de vraag. ‘Door smartphones en sociale media kunnen Afrikaanse burgers de rol van waakhond op zich nemen,’ zegt Musila, ‘wat vroeger ondenkbaar was.’

Het voordeel van een land zoals Kenia en ook Zuid-Afrika is dat er niet alleen een relatief grote openbaarheid van informatie bestaat, maar dat ook het aantal mensen met toegang tot internet er aanzienlijk is. ‘Al is het nog wel een probleem dat mobiel internet duur is’, merkt Musila op.

‘De “sterke mannen” in de Afrikaanse politiek *weten dat ze de sociale media niet kunnen beheersen’*

‘Veel jongeren hebben hier wel een smartphone, als statussymbool, maar bezitten geen geld om internetdata te kopen. En veel vrouwen zijn financieel afhankelijk van hun man – of zij hebben wel zelf geld, maar zijn verantwoordelijk voor het huishouden en moeten afwegen waaraan ze het uitgeven: eten, schoolgeld, water… of mobiel internet. Vrouwen en jongeren op het platteland, waar de armoede meestal groter is, bereiken we met onze websites dus het moeilijkst.’

Mzalendo bedacht er een oplossing voor. Eens in de twee weken stuurt de organisatie een grote groep mensen een sms’je met een simpele vraag over een wet die op dat moment wordt bediscussieerd in het parlement. De ontvangers kunnen zonder extra kosten via sms antwoorden. Wat vinden zij dat de parlementariër voor hun district moet zeggen tijdens het debat over de wet?

‘Je ziet dat technologische verandering in meer directe zin de democratische mogelijkheden vergroot’, zegt Musila. Zo stelde Boniface Mwangi, een jonge activist, zich bij de verkiezingen in 2017 namens een kleine partij verkiesbaar.

‘Hij haalde via crowdfunding veel geld op – hij won niet, maar liet zien dat je een eigen campagne kunt opzetten met onlinehulp en dat de politiek niet iets abstracts en onbereikbaars is voor een gewone Keniaan. Mwangi gaf een kijkje in wat later wellicht een ontwikkeling kan worden in Afrika.’

En dat zou volgens Musila een positieve trend zijn, want de oude politieke partijen in Kenia zijn te sterk in handen van een paar machtige leiders. Zij blokkeren talentvolle jongeren vaak de weg naar de top, omdat ze liever iemand hebben die bereid is te betalen om namens de partij verkiesbaar te zijn.

‘Doordat wij parlementariërs nu via onze websites nadrukkelijker controleren op wat ze doen zodra ze eenmaal zijn verkozen,’ zegt Musila, ‘wordt het duidelijker zichtbaar wie nauwelijks talent heeft en via corruptie aan de macht is gekomen. Dat straalt slecht af op de partijen; die worden nu ook intern gedwongen hun democratische structuur te verbeteren. Dat zal de betrouwbaarheid en het inclusieve karakter van de politiek ten goede komen.’ ●

Eenzijdige akkoorden

Jean-Claude Juncker, voorzitter van de Europese Commissie, zei in de State of the Union: 'Afrika heeft geen liefdadigheid nodig, maar eerlijke partnerschappen.' Alleen is de verhouding nog steeds scheef, wat handel betreft. Een ontleding van de Economische Partnerschapsakkoorden.

Tekst: Joris Tielens

De economie mag in veel Afrikaanse landen in de lift zitten, de laatste jaren, maar in de wereldhandel is Afrika nog steeds geen belangrijke partij. De omvang van de handel tussen Europa en Sub-Sahara Afrika is zo'n vijf keer kleiner dan de handel tussen Europa en de Verenigde Staten – waar veel minder mensen wonen dan in Afrika.

De handelsbalans tussen de Europese Unie en Afrika is puur in geld gerekend op zich niet zo scheef: de EU exporteerde in 2017 voor tachtig miljard dollar naar Sub-Sahara Afrika en vice versa voor 78 miljard. Maar wie iets dieper in de cijfers duikt en kijkt waaruit de handel bestaat, ziet wel scheve verhoudingen.

De uitvoer vanuit Sub-Sahara Afrika naar Europa bestond in 2017 vooral uit olie (22 miljard) en diamanten, goud en andere waardevolle delfstoffen (elf miljard). Cacaobonen zijn goed voor zes miljard en ook vers fruit (vier miljard), ijzererts en andere ertsen (drie miljard), koper (twee miljard) en koffie en thee (twee miljard) zijn belangrijke producten, volgens de cijfers van het South Centre.

Andersom ziet de handel er heel anders uit: Europa exporteert naar Afrika vooral machines (veertien miljard), olie en producten uit olie (elf miljard), auto's en onderdelen (acht miljard), elektrische apparaten (zes miljard), medicijnen (vijf miljard), technische apparatuur (twee miljard), plastic spullen (idem dito) en vliegtuigen (ook twee miljard).

Kortom: Afrika exporteert vooral grond- en delfstoffen en onverwerkte landbouwproducten, Europa vooral verwerkte eindproducten. Aan het uitvoeren van verwerkte producten verdient een land veel meer dan aan grondstoffen, een groot deel van de prijs bestaat dan uit toegevoegde waarde: loon voor het fabriceren.

Dat er weinig eindproductie en verwerking van grondstoffen in Afrika is, komt allereerst door gebrek aan industrie en infrastructuur, goed opgeleide werknemers en kapitaal om te investeren in die industrie – kortom: door de algemene ontwikkeling van de economie. Maar afspraken over handel helpen ook niet.

Zo is het een algemene regeling binnen de Wereldhandelsorganisatie dat landen aan 'tariefescalatie' mogen doen, wat wil zeggen: importeurs hoeven weinig tot geen invoerrechten te betalen over grondstoffen, maar wel invoerrechten over verwerkte producten. Het doel is om de eigen verwerkende industrie te beschermen, wat ook de Europese Unie doet.

Veel Afrikaanse landen hebben daar geen last van, omdat ze vrijgesteld zijn van invoertarieven onder de 'alles behalve wapens'-regeling met de EU. Dit betekent dat de 'minst ontwikkelde landen' geen invoertarieven hoeven te betalen voor minstens 97 procent van alle goederen. Met veel andere, iets rijkere Afrikaanse landen heeft de EU ook – veelal tijdelijke – afspraken over markttoegang die gunstiger zijn dan de invoerrechten die andere landen betalen.

In de praktijk wordt de export vanuit Afrika naar Europa vooral beperkt door een andere barrière: de EU stelt eisen aan de veiligheid en kwaliteit van de producten die ze invoert, de 'sanitaire en fytosanitaire standaarden' die binnen de Wereldhandelsorganisatie zijn afgesproken. Afrikaanse producenten van groente of fruit moeten aantonen dat hun producten veilig zijn, anders komen ze er niet in.

Die standaarden over voedselveiligheid zijn de belangrijkste beperking voor Afrikaanse exporteurs, beaamt Siemen van Berkum, econoom bij Wageningen Economic Research. 'In Europa zou er veel meer import vanuit Afrika kunnen zijn,' zegt hij, 'als vooral de landbouw en agribusiness in Afrika beter geëquipeerd waren om aan de standaarden te voldoen.'

Deels gaat het om wettelijke eisen aan de kwaliteit en veiligheid – niet alleen de EU stelt zulke eisen, ook landen als China en India doen het. Deels gaat het om bovenwettelijke eisen die supermarkten stellen aan smaak en uiterlijk van producten.

'Maar die regels zijn er niet voor niets', benadrukt Van Berkum. 'Ze zijn er om jou en mij veilig voedsel te bezorgen. Vlees en zuivel van zieke dieren of tomaten met pesticiden, die wil je niet op je bord. Het is niet bedoeld om landen te pesten of om de handel te blokkeren; dit zijn de regels van het spel. Als je eraan wilt meedoen, moet je aan de regels voldoen.'

Van Berkum ziet in de Economische Partnerschapsakkoorden (EPA's) een kans voor veel landen om hulp te krijgen bij het voldoen aan de kwaliteitseisen. Europa is al sinds het begin van deze eeuw in onderhandeling met verschillende handelsregio's in Afrika over die akkoorden. Ze gaan vooral over tarieven: exporteurs uit Afrika krijgen vrijstelling van tarieven als ze naar Europa uitvoeren. Aan de andere kant vraagt de EU ook stapsgewijze openstelling van de Afrikaanse markt voor Europese exporteurs.

'Het voordeel van de EPA's voor Afrikaanse landen', zegt Van Berkum, 'zit niet zozeer in de tarieven. Veel ervan vallen onder de minst ontwikkelde landen en hoeven geen invoerrechten te betalen. Het voordeel zit in hulp om te voldoen aan de sanitaire en fytosanitaire standaarden.'

Landen die de EPA's ondertekenen, kunnen hulp bij capaciteitsopbouw krijgen. Het kan dan gaan om projecten die laboratoria en regelgeving van de overheid ondersteunen. 'De intentie van de akkoorden is om het niveau van Afrikaanse landen op te krikken en ze te laten deelnemen aan het spel van de internationale handel.'

Hulp bij het voldoen aan standaarden is geen goede reden voor Afrikaanse landen, denkt Peter Lunenborg. Hij werkt in Genève bij het South Centre, opgezet door ontwikkelingslanden ter ondersteuning bij hun internationale onderhandelingen, over onder andere klimaat, investeringen en handel. Lunenborg doet onderzoek en adviseert vertegenwoordigers van ontwikkelingslanden.

'De door de EPA's geboden hulp bestaat bijvoorbeeld uit een workshop over regelgeving', zegt hij. 'Dat stelt in wezen weinig voor.' De kwaliteitseisen zijn vaak het probleem niet, benadrukt Lunenborg, maar eerder de strenge eisen rondom de methode om aan te tonen dat de producten veilig zijn. 'Om de complicaties te verhelpen, moeten de autoriteiten die verantwoordelijk zijn voor de keuring overleggen en per product nagaan waar de hinder zit.'

'In hun huidige vorm zijn de *EPA's per saldo nadelig voor Afrika'*

Maar voor veel Afrikaanse landen is er een andere goede reden om geen akkoord te sluiten, zegt Lunenborg. Onder meer Nigeria blokkeert een EPA: het vreest dat als het zijn invoertarieven voor Europese producten moet verlagen, zijn markt overspoeld wordt door goedkope producten uit het buitenland. De eigen verwerkende industrie die aan het ontluiken is zou de concurrentie niet aankunnen.

Daarmee heeft Nigeria een punt, zegt Lunenborg. 'De voor- en nadelen van een akkoord verschillen per land en per sector, maar in het algemeen kun je zeggen dat de EPA's in hun huidige vorm per saldo nadelig zijn voor Afrika.'

De EU onderhandelt met regionale blokken. Alle landen in een regio moeten akkoord gaan met een handelsverdrag, voordat het in werking kan treden. Wie op de lijst van minst ontwikkelde landen staat, heeft weinig te winnen met een EPA, want het krijgt toch al vrije toegang tot de EU.

Het openstellen voor Europese producten kan de eigen industrie en landbouw schaden – sommige landen blokkeren daarom een akkoord binnen het handelsblok. Er zijn dan ook maar weinig EPA's ondertekend tot dusver, zegt Lunenborg. In veel gevallen ligt

GOOD ROOTS DESIGN
goodrootsdesign.com

Selma Sofie van Gorkum (1988) is grafisch ontwerper en cultureel antropoloog. Ze onderzoekt en visualiseert met sterke inhoudelijke betrokkenheid de verhalen en missies van bedrijven en organisaties die goed geworteld zijn of willen zijn.

Geef vorm aan je missie.

UGANDA VOTES

De Kolencruise

Mondiale Gezondheid

VROUWEN VREDE & VEILIGHEID

Nieuwsgierig?
Bekijk meer werk op
goodrootsdesign.com
of neem contact op via
info@goodrootsdesign.com

huisstijlen | websites | boeken | tijdschriften | flyers | posters | onderzoek

de onderhandeling al jaren stil.

In Oost-Afrika houden Tanzania en Oeganda een akkoord met de Europese Unie af en ook in West-Afrika is er nog geen EPA. Hoewel de Franstalige landen daar positief zijn over een akkoord met het regionale handelsblok Ecowas, vanwege de militaire steun van het bevriende Frankrijk, blokkeert Nigeria een EPA tussen Ecowas en de EU – het vreest te worden overspoeld met goedkope invoer van dingen als melkpoeder. 'En dat is niet onterecht', zegt Lunenborg.

Zuid-Afrika sloot wel een EPA met de EU, maar in feite is dat een vervolg op een vrijhandelsakkoord dat het al langer met Europa had, zegt Lunenborg. Een andere uitzondering is Zimbabwe, dat een aantal jaar geleden samen met Madagaskar en een aantal eilanden wel een EPA met de EU sloot, buiten een regionaal blok om. 'Waarschijnlijk meer uit politieke overwegingen', zegt Lunenborg, 'en eilanden hebben vaak minder moeite met het elimineren van invoerrechten. De EU, van haar kant, wil hiermee aan andere landen laten zien dat het toch kan.'

Een fellere tegenstander van de EPA's is Burghard Ilge, die bij Both Ends werkt en actievoert tegen veel handels- en investeringsverdragen. 'Het probleem is het dumpen van Europese producten in Afrika', zegt hij. 'Boeren en de lokale industrie in Afrika kunnen daar niet tegen concurreren, die hebben bescherming nodig. Maar wie een EPA ondertekent, kan zijn eigen kleine boeren niet meer daartegen beschermen.'

De akkoorden schaden de bestaande industrie, denkt Ilge, en remmen de toekomstige economische ontwikkeling. 'Afrika wordt overspoeld met melkpoeder – uit China, maar ook uit Europa. Zuivelfabrieken komen daardoor in de havens en niet in afgelegen gebieden, waar de lokale boeren er voordeel van zouden hebben.'

De EU meet ook met twee maten, vindt Ilge: 'Zelf geeft de Unie haar eigen boeren veel subsidie, waardoor de melk goedkoper op de wereldmarkt komt en ze Afrikaanse boeren wegconcurreert. Maar tegen Afrika zegt de EU dat de markt open moet.' Afrikaanse landen hebben de invoerrechten nodig, zegt Ilge, omdat ze zo broodnodige inkomsten voor de schatkist krijgen, wat makkelijker is dan door belasting te heffen.

Burghard Ilge werkt samen met lokale ngo's die opkomen voor de handelsbelangen van producenten en handelaren, zoals Seatini in Oeganda, dat onlangs de alarmbel luidde bij een handelstop van Oost-Afrikaanse presidenten. Seatini is bang dat het Oost-Afrikaanse handelsblok uiteen dreigt te vallen onder druk van Kenia om een EPA met de EU af te sluiten.

© Stuart Isyaka

De haven van Maputo, in Mozambique

Kenia voert veel bloemen, groente en fruit uit naar Europa en heeft een tijdelijk handelsakkoord met de EU om dat tariefvrij te doen. De voorwaarde is dat Kenia in de toekomst een EPA met de EU afsluit; Kenia zet dus Tanzania en Oeganda onder pressie om ermee akkoord te gaan, maar die zien het niet zitten.

Volgens Seatini dreigt Kenia nu alleen, buiten het blok om, het akkoord te sluiten. 'Dat zou tot een soort van "Brexit" binnen Oost-Afrika leiden', zegt Ilge. 'Nu is er relatief vrij verkeer binnen de regio, maar dit zou economische integratie tegengaan.'

Al maakt Ilge zich geen zorgen. 'De EPA's leken lange tijd stil te liggen en niet doorgevoerd te worden, maar ze belanden opnieuw op tafel.'

Peter Lunenborg verwacht meer van een andere ontwikkeling, van de African Continental Free Trade Area, een initiatief van de Afrikaanse Unie. In maart 2018 ondertekenden 44 van de 55 lidstaten een verdrag dat moet leiden tot de Afrika-brede vrijhandelszone. De komende jaren wordt over het verdrag door onderhandeld.

Na ratificatie kan het grote verandering teweegbrengen, denkt Lunenborg: 'Het is ambitieus: negentig procent van de tarieven binnen Afrika moeten naar nul, binnen tien tot vijftien jaar.' Als er minder beperking in de handel is binnen Afrika, kunnen er meer handelsketens binnen Afrika komen – en kunnen meer producten binnen Afrika worden verwerkt tot eindproduct.

Lunenborg: 'Chocolade die in Zuid-Afrika of Egypte is vervaardigd, bestaat uit halffabricaten die buiten Afrika zijn gemaakt. Onverwerkte cacaobonen gaan dus eerst vanuit Ivoorkust of Ghana naar Europa, om als cacaomassa in Zuid-Afrika te belanden... Meer handel binnen Afrika kan ervoor zorgen dat er meer toegevoegde waarde in Afrika blijft.'

'Cacaobonen gaan vanuit Ivoorkust of Ghana naar Europa, *om daarna als cacaomassa in Zuid-Afrika te belanden...'*

Maar het Afrikaanse vrijhandelsverdrag staat nog maar in de kinderschoenen, er volgen nog jaren van onderhandelingen. Bovendien zijn tarieven lang niet altijd de belangrijkste beperking.

'Transport binnen en rondom Afrika over zee is duur en er is nog steeds weinig verwerkende industrie', zegt Lunenborg. De regionale handelsblokken blijven voorlopig de belangrijkste motoren van economische ontwikkeling, besluit hij. 'Maar de Afrikaanse vrijhandelszone kan meer samenwerking binnen en tussen de regio's aanjagen; dat is een hoopvolle ontwikkeling.' ●

Made in Africa

Tekst: Bram Posthumus Beeld: Nicholas Réméné

Zabban is de Malinese naam voor een vrucht die aan een savanne-liaan groeit. Voeg één a eraan toe (Zabbaan) en je hebt een jong bedrijf in Bamako dat van die wilde vrucht biosapjes maakt. Die liggen in hotels en supermarkten in Mali en Ivoorkust, in Senegal en Frankrijk – een begin, als het aan oprichtster Aïssata Diakité ligt. Zo wil ze haar land vooruithelpen, door te ondernemen met lokale ketens.

Sebenikoro is nog net geen buitenwijk, maar het ligt een stevig stuk rijden buiten het centrum van het almaar uitdijende Bamako, de hoofdstad van Mali. Hier, aan een stille zandweg, staat het gebouw waar Zabbaan Holding een onderkomen heeft gevonden. Ontvangstruimte en kantoor boven, opslag en productie beneden.

Bij de afdeling logistiek, waar ook de stellingen staan met lange rijen kant-en-klaar-eindproduct, hangt een weelderig gemberaroma. In de volgende ruimte, waar flessen op hoge temperatuur worden gesteriliseerd, is het klam en warm. Weer ergens anders staan plastic flessen hoog opgetast. Daar wil Aïssata Diakité zo snel mogelijk van af.

'Binnenkort', zegt ze, 'gebruiken we alleen nog maar glas. Er is hier een groot plasticprobleem en daaraan wil ik niet bijdragen. Maar het is ook zo dat alles beter smaakt als het uit glas komt. Echt waar!' De sapjes hebben evocatieve namen: prins en prinses, magiër en krijger – en alles strikt m/v.

Hibiscusbladeren uit Mopti, mango's uit Sikasso, *zabban en baobabfruit uit alle plaatsen waar de wind over de savanne blaast*

De productieafdeling zelf blijft resoluut gesloten. Zonder op details in te gaan, zegt ze simpelweg: 'Aan die bezoeken heb ik niet zo lang geleden een eind gemaakt.' Waarom? Bedrijfshygiëne, voor een deel: er wordt immers gewerkt met voedsel. Maar het vermoeden is ook dat ze het niet nodig vindt de concurrentie een kijkje in haar keuken te gunnen. En dat is voorstelbaar.

Hoe oud is Zabbaan? 'We gaan het vierde jaar van ons bestaan in. We zijn nu met 35 mensen, die werken in de productie, logistiek, financiën en productontwikkeling. Daarnaast bieden we werk aan dertig vrouwen die ons helpen met het drogen en uitzoeken van ons basismateriaal: fruit, bladeren, stengels. We zijn begonnen met vruchtensap, maar dit jaar breiden we het assortiment uit met thee en confituur.'

Het is nu half februari. 'Over een paar weken zit het hier helemaal vol, dan komen de vrouwen onze nieuwe aanvoer keuren.' Die aanvoer komt uit tientallen coöperaties uit verschillende delen van het land: hibiscusbladeren uit Mopti, mango's uit Sikasso in het zuidwesten, zabban en baobabfruit uit alle plaatsen waar de wind over de savanne blaast. In heel de keten zijn naar schatting vijfduizend mensen erbij betrokken.

Landbouw en zakendoen, bij Diakité zit het in de genen. Ze werd bijna dertig jaar geleden geboren nabij Mopti, stad aan de brede Nigerrivier in het midden van Mali. 'Alles wat we thuis aten kwam van ons eigen land. We hadden uien, we verwerkten melk en nog veel meer. Mijn moeder overzag dat alles. Vanaf mijn vijftiende liet ze – als ze op reis was – het bedrijf van vijftien mensen èn de boekhouding aan mij over. Kortom: ik ben van jongs af aan omringd geweest door landbouw en zaken.'

Ze ging studeren in Frankrijk en volgde lessen en colleges bij de Kamer van Koophandel en Industrie in Parijs en aan de Hogere Economische School, agrobusiness, management en marketing. Daarna werkte ze zes jaar lang voor een rits bedrijven in Frankrijk en deed tussendoor nog een cursus Engels. En vervolgens…

'Ik ben uit eigen overtuiging naar Mali teruggekeerd. Ik heb altijd iets willen doen met lokale producten en hoe je die een meerwaarde kunt geven.'

Zabbaan als idee is negen jaar oud. Aan de basis ligt de wens om complete lokale ketens op zetten met natuurlijke productie als basis. Van land naar winkel – met werkgelegenheid in de dorpen en toegevoegde waarde in eigen land.

Dat doe je door de transformatie niet te laten plaatsvinden in een verre fabriek in Marokko of Frankrijk, maar hier, in Mali. Transformatie: het is het toverwoord waarmee regeringen schermen als ze praten over het creëren van werkgelegenheid. In de praktijk laten ze industriëlen als Diakité aan hun lot over.

Voordat het bedrijf begon gingen vijf jaar voorbij. Dat waren vooral jaren van nog meer studie: alles moest in kaart worden gebracht: leveranciers geïdentificeerd, landbouwcoöperaties opgezet en getraind. En zonder externe financiering kon het bedrijf ook maar langzaam groeien.

'De privésector', zegt Diakité, 'ziet weinig tot niets van de officiële hulpstromen. Banken hebben wel middelen, maar niet de competentie om industrieprojecten op de lange termijn te begeleiden. Ik heb geen hulp gehad, heb alles opgezet met eigen middelen.'

Een analyse uit 2017 van de *Economist Intelligence Unit* besprak de bankensector in Mali's buurland Guinee en wees erop dat deze grotendeels in handen is van buitenlandse moederbedrijven. Nu is dat niet problematisch, maar de manier waarop ze hun financieringsbeleid ontwerpen is dat wèl.

Banken geven de voorkeur aan kortlopende, risicovrije kredieten waarmee handelstransacties worden gefinancierd, niet of nauwelijks aan industriële projecten die om een visie en een lange adem vragen. Voor bedrijven met de ambities van Zabbaan biedt microkrediet geen uitkomst: te klein en te duur.

Biodrankjes van Zabbaan, waaronder de koningin en de magiër

PAKHUIS DE ZWIJGER*

Piet Heinkade 179 | 1019 HC Amsterdam | 020 624 63 80 | info@dezwijger.nl | **www.dezwijger.nl**

APRIL 2019

Speciaal voor ViceVersa-lezers hebben we enkele highlights uit onze programmering geselecteerd.

wo 3 apr | **Jane Goodall Intituut | Van chimpansees tot wolf**

Op de 85ste verjaardag van de legendarische chimpansee onderzoekster Jane Goodall gaan we in gesprek over de grootste bedreiging van dieren in het wild: de mens. In de illegale handel in wilde dieren gaat jaarlijks naar schatting 19 miljard euro om. Maar het leven van wilde dieren wordt ook bedreigd door "gewone" menselijke activiteiten. Hoe zorgen we dat er genoeg leefruimte overblijft voor die miljarden andere levende wezens om ons heen?

di 9 apr | **Trouw Duurzame 100 19 Duurzaamheid voor de massa**

Duurzaamheid mag niet de hobby worden van de witte wijn sippende grachtengordel, zoals premier Rutte zei bij de presentatie van het Klimaatakkoord. Maar hoe zorg je er voor dat duurzaam niet duur is? Hoe bereik je het grote publiek en help je hen om die duurzame keuzes makkelijker te maken? En zijn inspirerende voorbeelden genoeg of hebben we iets nodig wat echt zoden aan de dijk zet?

ma 15 apr | **Nieuwe Groene Revolutie 3 Van voedselland naar voorbeeldland**

De manier waarop we ons voedsel produceren is aan radicale vernieuwing toe. Meer dan vijftig jaar lang is het devies geweest: zoveel mogelijk, zo efficiënt mogelijk produceren. Maar met het presenteren van een nieuwe Landbouwvisie heeft het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit onder leiding van minister Schouten en stip op de horizon gezet: kringlooplandbouw. Tijdens de laatste editie van De Nieuwe Groene Revolutie kijken we hoe we de transitie naar kringlooplandbouw internationaal in gang kunnen zetten.

do 18 apr | **Het Nieuwe Klimaat 26 Shell en de anderen**

De olie-industrie kan het Klimaatakkoord van Parijs maken of breken. Daarom staat de Follow This Klimaatresolutie, die zo succesvol was bij Shell, in 2019 ook op de agenda's van de aandeelhoudersvergaderingen van BP, ExxonMobil, Chevron en Equinor. Deze grote oliebedrijven zijn machtiger dan de meeste overheden. En de enige partijen die invloed op hen hebben, zijn hun aandeelhouders: grote institutionele beleggers. Gaat de financiële wereld hun invloed gebruiken om klimaatverandering te stoppen?

Kijk voor onze volledige programmering op **dezwijger.nl/agenda**

*PLATFORM VOOR CREATIE EN INNOVATIE IN DE STAD

Het patroon herhaalt zich in heel West-Afrika. Wat ook ontbreekt, zegt Diakité, zijn garantiefondsen die investeringen kunnen ondersteunen. Het zijn enkele redenen waarom er in haar land en bij de buren zo weinig industrie bestaat. Daarnaast werken overheden in de regel niet mee.

'Omgaan met administratieve zaken is een uitdaging, net als het vinden van de juiste informatie.' Mali heeft een minister voor Industrie, maar ingewijden weten dat die in het spel van een kabinet, tussen de machtige ministers van Financiën, Defensie, Binnenlandse en Buitenlandse Zaken, een kleine rol speelt.

Wordt er niet gelobbyd voor een beter industriebeleid? Zeker wel, alleen is het weinig effectief. 'Mali kent een redelijk actieve lobby voor industrialisering,' zegt ze, 'alleen vind ik die beweging nogal gesloten. Er moet ruimte komen voor de nieuwe generatie die een andere aanpak heeft en tegelijkertijd producten levert van goede kwaliteit. Opvallend genoeg zijn het in de voedselverwerkende industrie hier in Mali vooral vrouwen die bedrijven leiden en ik vind – eerlijk gezegd – dat we ons terecht nogal eens buitengesloten voelen.'

Ondernemers in Afrika krijgen sowieso al weinig steun, stelt Diakité vast. 'Je staat er heel erg alleen voor. Ik heb iedere dag veel verschillende petten op, omdat ik alles moet doen: op één dag praat ik met de productiemanager, de chef logistiek, dan zit ik in een onderhandeling met een minister, sta ik in een veld met een landbouwer en vervolgens ontmoet ik een internationale investeerder... geen enkele ondernemer elders ter wereld doet volgens mij zoveel verschillende dingen als wij.'

Ze zoekt oplossingen. 'Het is waar dat ik hier in Mali de goede basismaterialen en mijn team heb. Maar verpakking, machines en de etiketten komen nog altijd uit Europa.' Voorlopig ziet ze dat niet veranderen, maar de wens om ook die technologie in eigen huis te hebben is er wel. Aankoop van machines of leaseconstructies kunnen uitkomst bieden, alleen loopt de zaak dan vast op de eeuwige vraag: wie zal dat financieren?

'Ontwikkeling' is een woord dat in veel Europese hersens onlosmakelijk is verbonden aan het begrip 'hulp', wat een ongelijke relatie impliceert tussen donor en ontvanger. Hoe zit dat met ondernemers onderling? Wat gebeurt er als Afrikaanse en Europese ondernemers elkaar tegenkomen?

Aïssata Diakité, die zichzelf omschrijft als 'met één been in Mali en met een ander in Europa', biedt deze observatie: 'Er is gelijkheid tussen ondernemingen, maar tegelijk is het gecompliceerd. Veel Europese ondernemers hebben een slecht beeld van Afrika; ze denken dat er niets kan, dat het alleen maar onderontwikkeld is. Toch denk ik dat samenwerking tussen ondernemers uit Europa en het "onderontwikkelde" Afrika uitkomst biedt. Ontmoetingen, uitwisselingen, *business-to-business*, daarvan moeten we het hebben.'

En wat is ten slotte de beloning, los van de prijzen die ze in ontvangst mocht nemen? In Mali ontving ze in 2014 een prijs rondom het programma *Ondernemers in Afrika*, in 2015 werd ze uitgeroepen tot groot talent tijdens een conferentie van de Voedsel- en Landbouworganisatie in Rome en een jaar later kreeg ze erkenning als innoverend ondernemer door de Francophonie (een organisatie van landen waar Frans de officiële taal is) tijdens een forum over jeugd en groene werkgelegenheid.

Mooi, maar Diakité gaat het om het bedrijf zelf: 'We zijn inmiddels echt een merk, we zijn bekend in delen van de regio West-Afrika en in Europa. In Mali zijn onze producten in alle grote hotels te koop.' Daar is marketing voor nodig – die doet ze vooral zelf. 'Ik laat me inspireren door al het goede dat Afrika te bieden heeft en door wat ik in Europa heb opgestoken.'

Aïssata Diakité: 'We kunnen internationaal een markt veroveren'

Vooruitlopend op de toekomst van haar bedrijf zal ze over enkele maanden het pand in Sebenikoro verlaten. Er verrijst een nieuw gebouw op het industrieterrein aan de andere kant van de stad, gebouwd op groei: meer opslagruimte, meer productie, meer personeel.

Wat ook voldoening geeft is het soort werkgelegenheid dat ze wist te creëren. 'De meeste mensen die hier werken zijn onder de 35. Het is ontzettend motiverend om zo'n jonge *équipe* bezig te zien en het geeft me de moed om ondanks alle problemen door te gaan. Want ik denk dat we met *Made in Africa*, van goede kwaliteit, bij ons waardering kunnen oogsten en dat we regionaal maar ook internationaal een markt kunnen veroveren.'

Het vooroordeel dat alles van elders *beter is blijft hardnekkig bestaan*

Lokale waardering is van belang, want het vooroordeel dat alles van elders beter is blijft hardnekkig bestaan. De schappen in de supermarkt bezwijken onder de pakken vruchtensap uit Marokko, Frankrijk en Zuid-Afrika.

En de lobby? Om het gebrek aan aansluiting bij de bestaande circuits op te vangen, hebben ondernemers hun eigen regionale netwerk opgezet. 'We zoeken naar mogelijkheden voor schaalvergroting, we zoeken naar financiering voor onderzoek en ontwikkeling van nieuwe producten en voor training van ons personeel. En we willen alles aanpakken wat te maken heeft met verpakking, met certificering, want anders blijven markten gesloten.'

Zabbaan heeft voor twee producten – voor baobab en de vrucht die het bedrijf zijn naam gaf – bio-certificering aangevraagd. *Made in Africa* en straks gewoon te koop bij je supermarkt om de hoek. Het is een droom waar in Bamako stevig aan wordt gewerkt. ●

Een nieuw narratief

Het verhaal over Afrika wordt vooral verteld door niet-Afrikanen. En dat verhaal is nog steeds overwegend negatief, stellen drie gasten uit Afrika in een rondetafelgesprek in Amsterdam, op uitnodiging van *Vice Versa*. Ze bezinnen zich op verandering. 'Misschien heeft Afrika meer te bieden dan Europa accepteren kan.' Tekst: Joris Tielens Beeld: Leonard Fäustle

Gabril Faal, Patriciah Mutheu Musyimi en Chukwu-Emeka Chikezie

'Er heersen nog veel oude ideeën over Afrika', zegt Patriciah Mutheu Musyimi. 'Dat Afrika primitief is. Als er honger is, komt dat niet door de omstandigheden, maar is het eigen aan Afrika. Dat is het verhaal over Afrika dat in Europa wordt verteld.'

De dertigjarige Mutheu Musyimi zit in de districtsraad van Nairobi. Samen met haar tafelgenoten is ze uitgenodigd door *Vice Versa* om in een debat in Pakhuis de Zwijger – en in dit interview – het narratief over Afrika te bespreken en de toestand van de economie en politiek op het continent.

Het verhaal dat Europeanen over zichzelf vertellen is heel anders, zegt ze. 'Europa wordt verkocht als het land van melk en honing, het wordt de oude beschaving genoemd. Jullie hebben systemen die werken, maar ik weet dat jullie ook te maken hebben met werkloosheid, dat er daklozen zijn. Maar dat hoor je niet in Afrika.'

Volgens Mutheu Musyimi is dat een van de redenen dat veel jonge Afrikanen hiernaartoe willen migreren. 'Als de problemen in Europa wel worden benoemd, zou het narratief veranderen. Als een Afrikaan naar Europa komt, moet die tienmaal zo hard werken als een Europeaan. Ik zou willen dat die energie in Afrika zelf werd benut.'

Afrika is een jong continent, zegt ze. 'Tenminste: sinds de onafhankelijkheid is er nog maar weinig tijd verstreken. De systemen waarmee we vroeger onze samenleving organiseerden, zijn tijdens de kolonisatie vernietigd door de Europeanen. We erfden van hen een systeem dat ons niet past, een systeem van hiërarchie, van leiders die van boven af neerkijken op de mensen. Dat was er eerder niet. We hadden stamverbanden. Er was geen honger, alles werd geregeld door de gemeenschap.'

'Wat je nu vertelt is ook een verhaal, een narratief', reageert Gabril Faal. Hij is een Brits-Gambiaanse deskundige op het gebied van migratie en ontwikkeling en gasthoogleraar aan de London School of Economics. 'Het is zeker waar dat Afrika sinds de slavernij in donkere tijden verkeert. Maar dat is niet altijd zo geweest.'

In West-Afrika was in de dertiende eeuw Mansa Moussa aan de macht, de Malinese keizer. 'Zijn Rijk zette destijds wereldwijd de norm', vervolgt Faal. 'Toen hij vertrok op pelgrimstocht, naar Mekka, veroorzaakte hij devaluatie langs de route, omdat hij zoveel goud uitgaf. Hij was de allerrijkste in de geschiedenis van de mensheid.

'Op de terugreis veroorzaakte hij een *braindrain*, want hij vroeg onderweg alle intelligente mensen om op zijn universiteit in Timboektoe te komen werken. Dat werd het mondiale centrum van onderwijs en kennis. Europa was in die tijd nog in duisternis gehuld.'

Toen was het een slechte tijd om in Europa te wonen, zegt Faal. 'En nu is het een slechte tijd voor ons in Afrika.'

Niet alleen door de geschiedenis heen, maar ook op dit moment zijn er verschillende verhalen te vertellen, zegt Chukwu-Emeka Chikezie. 'Er bestaat niet één dominant narratief. We moeten waken voor een te simpel beeld, waarbij de ene kant het een zegt en de andere kant het andere.'

Chikezie is directeur van Up!-Africa uit Sierra Leone, dat investeert in de private sector, talentontwikkeling en diasporaondernemerschap. Hij benadrukt dat veel van de uitdagingen waarvoor Afrika staat, zoals armoede en uitsluiting van mensen, niet exclusief Afrikaans zijn.

'Ook de aanhangers van Trump en de Brexit-stemmers voelen zich in de steek gelaten. We hebben één wereld en we zitten er samen in.' Chikezie denkt wel dat Europa in de ogen van veel Afrikanen van zijn voetstuk is gevallen. 'Europa was vroeger het ideaal. Ik denk dat velen nu opkomende economieën zoals Zuid-Afrika, Kenia en China als ideaal zien. Daar gebeurt het, daar

bloeien de zaken, daar wordt geïnvesteerd.'

Patriciah Mutheu Musyimi ziet ook verandering: 'Steeds vaker reizen mensen uit Afrika naar andere delen van de wereld, komen terug, kunnen een nieuw verhaal over Afrika vertellen. Vroeger werd er vooral door niet-Afrikanen over het continent verteld, nu steeds vaker door Afrikanen zelf.'

En, even later: 'We moeten een nieuw verhaal vertellen; daarom zijn we naar Nederland gekomen.'

Gabril Faal bekijkt het andersom. 'Het zijn nog steeds veelal niet-Afrikanen die de toon zetten – en het narratief is meestal negatief: "Afrika heeft hulp nodig, het kan zichzelf niet managen. Wat doen we om het te beschaven?" Ik overdrijf, maar dat is de grondtoon.'

Het andere verhaal dat regelmatig over en vooral vanuit Afrika klinkt, dat van economische voorspoed, wordt volgens hem maar door een heel klein publiek gedeeld.

'Op het omslag van *The Economist* stond "*Africa Rising*". Hoeveel mensen lezen dat? Weinig.' Bovendien, zegt Faal, is een economische groei van zesenhalf procent goed, maar als de economie nog zo klein is, verandert er niet veel.

Door het dominante narratief is het voor extreemrechtse partijen in Europa ook makkelijk om hun verhaal over Afrika aan de man te brengen, zegt Faal: 'Dat Afrikanen slecht zijn, dat Europeanen lang hebben geprobeerd hen te beschaven, maar dat het niet is gelukt en dat ze nu massaal naar de beschaafde wereld willen komen. Het is eigenlijk een overdrijving van het dominante verhaal.'

Chukwu-Emeka Chikezie

Toch denkt Chikezie niet dat jonge mensen die vanuit Afrika naar Europa vertrekken, zich van wat voor narratief dan ook veel aantrekken. 'Mensen voeren zelf de regie over hun leven en kiezen wat ze doen: met een eigen agenda, eigen ideeën en plannen.'

'Soms is het handiger dat een familielid naar Europa gaat; *daar investeren mensen in. Het is een rationele keuze'*

Jonge Afrikanen gaan vooral af op vrienden die al in Europa zijn en zij zullen soms een te rooskleurig beeld geven, zegt Chikezie, om hun eigen reis te rechtvaardigen. 'Er is een gezegde: "Het is beter om één keer dood te gaan, dan duizend keer per dag voor de ogen van je ouders te sterven." Onder jongeren leeft het gevoel dat ze geen toekomst hebben.'

Dat komt door het gebroken sociaal contract tussen burgers en de staat, denkt hij. 'Het lijkt alsof de staat niets voor de mensen doet; je moet alles zelf doen en als je dat niet lukt, dan overleef je niet. Je krijgt geen onderwijs, geen gezondheidszorg. Het idee heerst dat de overheid hen haat: "Ze willen me hier niet." Zo besluiten ze weg te gaan.'

Niet de armste jongeren ondernemen de gevaarlijke reis, benadrukt Chikezie, maar de ondernemende en ambitieuze.

Gabril Faal bevestigt het belang van perspectief. 'Lang dachten we dat honger werd veroorzaakt door gebrek aan voedsel. Dankzij de econoom Amartya Sen weten we dat het komt door gebrek aan *voedselzekerheid*: het vermogen om voedsel te kopen en dus gebrek aan inkomen.'

Zo is het ook met de discussie over het creëren van banen in Afrika, zegt Faal. 'Het gaat niet alleen om een gebrek aan banen, maar om het gebrek aan vooruitzicht op een behoorlijk levensonderhoud – dat is fundamenteler. Je kunt in Afrika werken en toch arm zijn, omdat je niet kunt leven van het loon. Soms is het handiger dat een familielid naar Europa gaat; daar investeren mensen in. Het is een rationele keuze.'

In succesvolle voorbeelden van economische ontwikkeling in Afrika, draaide het steeds om een nieuw perspectief, zegt Gabril Faal. 'Niet alleen nieuwe banen, maar een vooruitzicht op een beter leven. Neem Nollywood.'

De filmindustrie van Nigeria is inmiddels de tweede ter wereld qua aantal films dat ze voortbrengt, na het Indiase Bollywood. 'Twintig jaar geleden konden jongeren in Nigeria moeilijk in hun levensonderhoud voorzien. Ze vonden in de cinema een manier om duizenden mensen te onderhouden, er gaan miljarden in om.'

Nollywood is niet alleen economisch succesvol, zegt Chikezie. 'Het is ook belangrijk omdat Nigerianen iets doen dat reflecteert wie ze zijn. Voor het eerst kunnen mensen hun scherm aanzetten en zichzelf zien, hun leven zien.'

Andere successen komen ter tafel, zoals mobiel betalen in Kenia met M-Pesa: zonder bankrekening kun je geld naar elkaar overmaken. M-Pesa was de eerste ter wereld die dat deed, ook in Somalië zijn veel bedrijven ermee bezig. Mobiele telefonie nam in Afrika sowieso sneller een vlucht dan elders.

'En de grote investeerders waren Afrikanen, onder wie Mo Ibrahim', zegt Faal. 'Die technologiesprong biedt grote kansen. Er zijn nu apps in Nigeria die diensten leveren en die beter draaien dan Uber.'

Mutheu Musyimi: 'Dat zijn voorbeelden die onze kracht laten zien, dat we groot kunnen worden door onze eigen producten te gebruiken. Het wordt in heel Afrika gewaardeerd, maar in Europa niet.' Ze vraagt zich af waarom.

'Jullie films komen wel bij ons, maar M-Pesa niet bij jullie. Omdat het uit Afrika komt? Waarom zitten wij altijd aan de ontvangende kant? Als er sprake was van echte partnerschappen, gebruikte nu heel de wereld M-Pesa. Misschien heeft Afrika meer te bieden dan Europa accepteren kan.'

Volgens Faal is de vraag meer waarom grote Afrikaanse bedrijven als Safaricom geen delen van de markt in Europa overnamen.

Patriciah Mutheu Musyimi

'De toename van intra-Afrikaanse investeringen', zegt Chikezie, 'is een spannende ontwikkeling. Er is ook een continentaal vrijhandelsverdrag, het is goed dat er meer binnen Afrika verhandeld wordt.'

Hij maakt zich alleen zorgen of Afrikaanse landen in staat zijn de verliezers van de handelsliberalisering steun te bieden – het levert niet alléén kansen op. 'De Europese Unie heeft veel geld om te pompen in gebieden of mensen die achterblijven, zodat de balans bewaard blijft. Wij – in Afrika – hebben dat niet, noch de instituties om met dit soort zaken goed om te gaan.'

De economieën in Afrika zijn nog steeds gemodelleerd naar koloniaal voorbeeld, zegt Chikezie. 'Het doel van de kolonisatie was het onttrekken van grondstoffen voor de industrie in Europa. Onafhankelijkheid heeft dat niet veranderd. Als we doorgaan met dit model van ongelijke economische ontwikkeling, dan zaaien we het zaad van instabiliteit en creëren we fragiele staten.'

Het probleem met ongelijkheid zit niet alleen binnen Afrika, maar vooral tussen Afrika en Europa, zegt Gabril Faal. 'Het totale inkomen van heel Afrika is 2,2 biljoen dollar per jaar – dat is evenveel als dat van het Verenigd Koninkrijk en het bnp van Duitsland is anderhalf keer zo groot. Er is grote ongelijkheid.'

De vraag is, zegt Faal, wat de ontwikkeling van sectoren zoals Nollywood mogelijk maakt. 'Ik ben vooral geïnteresseerd waar mensen in staat worden gesteld om een redelijk productief leven te hebben.'

'Dat vergt allereerst politieke stabiliteit en een systeem dat bijdraagt aan ontwikkeling', zegt Patriciah Mutheu Musyimi. Ze is in 2017 verkozen tot de districtsraad van Nairobi nadat ze huis aan huis campagne-voerde in Mlango Kubwa, haar buurt binnen de grote sloppenwijk Mathare Valley.

'Het probleem is: veel kiezers weten niet waarom ze voor mij kozen – ze zijn gewend dat ze van politici geld krijgen voor hun stem. Ze vergeten dat het erom gaat dat ze politici in de gaten moeten houden, het budget moeten zekerstellen voor de nodige voorzieningen.'

Mutheu Musyimi wil het politieke systeem in Kenia veranderen. 'Jonge mensen kunnen de politici op wie ze stemmen aanspreken op hun beleid, in plaats van op de hoogte van hun steekpenning. Als ze goed geïnformeerd zijn.'

Ze wil een centrum opzetten in haar wijk, waar slimme jonge mensen hun talenten kunnen ontwikkelen. 'Het gaat om het creëren van burgerschap, zodat men weet wat er van burgers wordt gevraagd. Mijn baan als leider is erg moeilijk als de massa zich daarvan niet bewust is.'

Chikezie: 'Toch is het voor mensen rationeel om te zeggen: "Geef me gewoon het geld." Het is een kwestie van vertrouwen.' Voor wie het gewend is dat politici uit eigenbelang in de politiek zitten, is het rationeel om te wantrouwen dat ze voor het publieke belang op de lange termijn zouden gaan.

Dat speelt niet alleen in Afrika, benadrukt Chikezie: Margaret Thatcher gaf ook vlak voor verkiezingen een belastingverlaging, Mark Rutte doet hetzelfde. 'Er is in de politiek altijd de balans tussen publiek goed en particulier voordeel. Onderwijs helpt wel om het langetermijnbelang te zien. Maar als iedereen dat zag, was er geen discussie over de aanpak van klimaatverandering, toch?'

Over de staat van de democratie op het continent is het gezelschap redelijk positief. Faal: 'Als je kijkt waar er om de vijf jaar relatief vrije en eerlijke verkiezingen zijn, dan geldt dat nu voor meer landen dan voorheen. Maar democratie is méér. Het aantal landen waar een echte verandering van regime plaatsvond is minder groot.'

Politici hebben geld nodig om hun campagnes te financieren, zegt Chikezie, en de verkiezingskosten zeggen iets over het democratische gehalte van een land.
De rekening voor de recente verkiezing in Kenia bedraagt meer dan een miljard dollar, voor het eerst in Afrika.

'Zonder geld kun je niet meedoen', zegt Chikezie, 'en niet iedereen heeft dat. Het komt vaak uit patronagenetwerken.' Corruptie aanpakken, zegt hij, vraagt om een langetermijnvisie en politieke stabiliteit. 'Zoals in Rwanda, waar de heersende partij stevig in het zadel zit en weinig te vrezen heeft. Zij kan zich zo'n visie veroorloven.'

Er zijn alternatieven, denkt Faal: 'De broodnodige machtswisseling in Gambia kwam van een politicus die geld kreeg uit de diaspora – en velen gaven dat anoniem.'

Zulke financiering hoeft niet van grote *patrons* te komen. 'Dat kan een weg zijn.' Tegen Mutheu Musyimi zegt hij: 'Jij vertelt de kiezers: als je op mij stemt, krijg je geen geld. Maar ik doe wel mijn best om te zorgen dat jullie de middelen krijgen om zelf een beter leven op te bouwen.'

'Dat is zo,' reageert ze, 'maar het vergt een verandering bij de kiezers; zij moeten de politici controleren, daar ligt de sleutel.
En het zal gebeuren, denk ik. De toekomst is helder.' ●

Geïnteresseerd in nog meer artikelen over Afrika 2030? Bekijk dan het dossier op de website van *Vice Versa*

Gabril Faal

Europa en Afrika: ontwikkel een taal in samenspraak

Tekst: Ellen Mangnus

'Boeren moeten ondernemers worden', 'vrouwen moeten deelnemen in besluitvorming', 'jongeren moeten innovatief zijn'. Zulke slogans zijn bij ons allen bekend. We kennen ze van websites van ontwikkelingsorganisaties of van toespraken op conferenties.

Ik heb nooit een beter alternatief kunnen opwerpen, maar heb me toch vaak gestoord aan deze manier van spreken over de doelgroep van ontwikkelingsinterventies. Vooral omdat de mensen om wie het gaat zo ontdaan worden van hun mens-zijn; ze worden samengevoegd onder een etiket als kleine boer, ondernemer, vrouw of jongere en ze worden stereotype karaktereigenschappen toebedeeld. Maar ook omdat onze slogans suggereren dat het probleem bij de mensen zelf zit. Aan hèn moet er iets veranderen, opdat we ze als gelijkwaardig kunnen beschouwen.

Lange tijd dacht ik dat deze manier van praten over arme mensen typisch westers was. Ver weg van het leed vervalt de sector in oplossingswaan en het geloof dat mensen hun situatie kunnen verbeteren als zij voldoen aan zijn ideeën. Totdat ik elf jaar geleden voor een werkopdracht naar Kenia ging.

Wat bleek: de Keniaanse projectmedewerker van de ngo waarmee ik samenwerkte sprak exact dezelfde taal als die bij ons op de werkvloer werd gebezigd! Ook hij had het over boeren die een kortetermijnvisie hadden en die moesten leren sparen en de administratie bijhouden om vooruit te komen. En over vrouwen wier leven zou verbeteren als ze ondernemer werden. Hij prees *participatory approaches* en vond dat we moesten streven naar *inclusion*.

Tijdens een veldtrip ontdekte ik dat deze man veel beter de taal van de sector sprak dan de taal van de boeren. Hij vertelde ze hoe ze de gemeenschapsbank collectief moesten beheren. Woedend werd hij toen hij hoorde dat ze met het geleende geld een schaap hadden gekocht voor het dorpsfeest. Hij dreigde de financiering in te trekken als ze het geld uitgaven zonder zijn goedkeuring.

Misschien is het niet zozeer de relatie tussen een westerling en een Afrikaan die ongelijkwaardig is, maar de relatie tussen een ontwikkelingswerker en zijn doelgroep, dacht ik toen.

Wanneer we over gelijkwaardigheid praten, kunnen we niet om het gedachtegoed van Frantz Fanon heen, een van de belangrijkste vroege denkers over 'wit privilege' en de relatie tussen de koloniën en Europa. Hij is geboren in 1925 op Martinique, destijds een kolonie van Frankrijk in de Caraïben, vandaag een overzees departement.

De jonge Fanon stoorde zich al vroeg aan het gedrag van zijn landgenoten die zich Europees probeerden voor te doen. Een van hen vertelde hem een keer vol walging dat 'negers' van het buureiland Guadeloupe zich presenteerden als Martinicanen. 'Gelukkig werden ze snel ontmaskerd, het valt nu eenmaal op dat zij barbaarser zijn dan wij', had de man gezegd. Hij bedoelde dat de Martinicanen dichter bij het ideaal stonden: de geciviliseerde witte mens.

Fanon ervoer persoonlijk hoe is om uitgesloten te worden. Als achttienjarige vocht hij in de Tweede Wereldoorlog in het Franse leger tegen de Duitsers. Het was in de naoorlogse periode dat hij erachter kwam dat de Fransen hem niet als een verzetsheld zagen, maar als 'een zwarte'. Ondanks zijn strijd voor Frankrijk werd hij behandeld als een tweederangsburger.

Ook tijdens zijn studies medicijnen, psychiatrie en filosofie in Lyon merkte hij dat de blanke Fransen op hem neerkeken. Als jonge psychiater ging Fanon in Algerije werken, waar hij zich aansloot bij de onafhankelijkheidsbeweging; hij wilde vechten tegen de Europese superioriteit. Fanon werd een invloedrijk schrijver, hij inspireerde het postkoloniale denken.

Fanon schetst in zijn boek *Zwarte huid, witte maskers* een tweedeling in de wereld: van machthebbers en onderdrukten. In zijn tijd waren de machthebbers wit en de onderdrukten zwart. Volgens Fanon was er voor de zwarte mens geen andere uitweg dan zich aan te passen aan de normen van de witte, alleen dan zou hij iets kunnen worden. Máár, stelde Fanon: zelfs met een wit masker op zou de zwarte nooit werkelijk worden geaccepteerd.

De witte zou altijd neerkijken op de zwarte. Fanon zag dat zwarte mensen zichzelf vergeleken en waardeerden volgens de donkerte van hun huid: hoe donkerder, hoe verder van het witte ideaal en hoe primitiever, in de perceptie. Zwarte vrouwen deden er alles aan om hun huid lichter te doen lijken met allerlei poeders en crèmes. Zo keken zwarte mensen niet alleen op een negatieve manier naar zichzelf, maar ook naar hun lotgenoten.

Volgens Fanon werd de inferioriteitspositie van de zwarte ook nog eens versterkt door taal. Het spreken van een taal hield volgens hem het aanvaarden van de desbetreffende cultuur in. Dat in veel koloniën een Europese taal werd geïntroduceerd was volgens Fanon een poging om de zwarte te assimileren.

Hij zag dat zwarten een beetje witter werden wanneer ze de taal van de overheerser spraken, zoals Frans of Engels. Veel zwarte landgenoten deden er alles aan om hun accent te onderdrukken, ze keken neer op de creoolse talen. Andersom hoorde hij dat witte mensen zwarten te woord stonden alsof ze kleine kinderen waren, betuttelend en met simpele woorden.

Fanon was ervan overtuigd dat er een gewelddadige revolutie nodig was om de ongelijkwaardigheid tussen zwart en wit op te lossen. Hij stelde dat een structuur die met geweld was neergezet niet met vrede kon worden omgeworpen. Daarnaast zou collectief geweld ook belangrijk zijn om de zwarte mens ervan te overtuigen dat zijn bestaan iets voorstelde. Vechten is noodzakelijk om het minderwaardigheidscomplex af te schudden, was zijn idee.

Juist omdat hij geweld predikte werd Fanon door veel politieke activisten en filosofen gehekeld. Bovendien deed hij eigenlijk aan een omgekeerd racisme: zijn theorieën bevestigden juist dat er een zwart en een wit ras zou zijn. Het lijkt me geen goed idee geweld in te zetten om tot een gelijkwaardiger relatie tussen Europa en Afrika te komen.

Wat we wèl van zijn werk kunnen leren is dat ongelijkwaardige relaties bestaan uit een dominante partij en een onderworpene die zich aanpast om geaccepteerd te worden of om verder te komen. Dit kan ze doen door zich dezelfde taal, kleding, kleur of etiquette aan te meten als de invloedrijke partij, zoals ook de Keniaanse projectmedewerker deed.

Willen we tot gelijkwaardiger relaties komen, dan is het zaak te doorzien hoe de relatie in elkaar zit. Wie is de bedenker van een idee en wie de uitvoerder? Wie stelt de voorwaarden voor de relatie? Zowel in hulp als in handel is dat meestal niet de arme Afrikaanse boer, vrouw of migrant. Hun rol is het implementeren of opvolgen van de door de ngo uitgezette lijn – zelfs als die niet overeenkomt met de praktijk.

Frantz Fanon stelde dat een structuur die met geweld *was neergezet niet met vrede kon worden omgeworpen*

Zo vond Merel van 't Wout in haar studie over een project dat vrouwelijk ondernemerschap in Noord-Ghana promootte – met het idee dat het de positie van de vrouwen zou verbeteren – dat een eigen bedrijfje helemaal niet leidde tot emancipatie of een beter inkomen. Integendeel: de deelnemende vrouwen hadden liever een vaste baan, want ondernemerschap leidde tot onzekerheid.

Haar conclusie was dat het ontwikkelingsproject eerder een westerse ideologie en normatieve kijk reflecteerde dan dat het antwoord bood op de problemen die lokaal werden gevoeld. Waar de relatie het oplossen van een probleem betreft, lijkt het me noodzakelijk dat degenen die het probleem ervaren de aanvoerders van de interventie zijn.

Ook in de taal die in de ontwikkelingssamenwerking klinkt, zit een kiem voor ongelijkwaardigheid. Wiens taal prevaleert? Zijn het de mensen ter plekke die vragen om inclusie of marktparticipatie of democratie, of nemen zij het ontwikkelingsjargon over omdat ze hopen dat het hen iets brengt?

Een gezamenlijke taal kan alleen in samenspraak ontwikkeld worden. Ook onder goedbedoelde uitspraken als 'de mensen daar zijn zo inventief', 'ze weten daar nog wat gemeenschapszin is' en 'ze zijn écht in staat projectmanagement uit te voeren' schuilt betutteling. Het bevestigt de gedachte dat ze van ver komen en geprezen moeten worden.

Om tot gelijkwaardiger relaties te komen moet het narratief samen ontwikkeld worden. Wat mij betreft betekent dat voor ontwikkelingssamenwerking penvoerderschap, projectformulering en financiering in handen van de mensen die het betreft. ●

Ellen Mangnus werkt bij de Universiteit Utrecht, waar ze onderzoek doet naar de effecten van Nederlandse bedrijven op lokale voedselzekerheid. Ze promoveerde op de praktijk van kleine handelaren in West-Afrika

WORD LID VAN VICE VERSA

NEEM EEN ABONNEMENT

Ondersteun journalistiek over mondiale samenwerking en neem een abonnement op *Vice Versa*.

verdiepend mondiaal nieuws,

spraakmakende **events**,

inspirerende denkers en doeners,

geïnformeerde **opinies** en

actuele **achtergrondverhalen**

VICE VERSA

journalistiek over mondiale samenwerking

Ga snel naar

www.viceversaonline.nl/abonneren